

Affichekunst

door Robert Lucas
Karl Scheerlinck

Openbaar Kunstbezit in
Vlaanderen
drieëndertigste jaargang
juli/augustus/september
1995
nr. 3
driemaandelijks tijdschrift
voor inwijding in
de beeldende kunsten
door reproducties, teksten
en radiouitzendingen
onder auspiciën van
de Vlaamse provincies
en i.s.m. de BRTN
Afgiftekantoor: Tielt

Alfred Ost (1884–1945)
Ostende. Je suis la reine des
plages (ontwerp)
 1913
 49x30cm
 Inventarisnummer: 393/III/95128-6
 Antwerpen, Archief en Museum
 voor het Vlaamse Cultuurleven

Inhoudsopgave

Affichekunst

Woord vooraf	blz. 87
De eeuwwisseling (ca. 1885–1918) door Karl Scheerlinck	blz. 89
Het Interbellum (1919–1940) door Karl Scheerlinck	blz. 100
Van de Tweede Wereldoorlog tot vandaag door Robert Lucas	blz. 116
Besluit	blz. 127

Auteursidentificatie

Robert Lucas studeerde kunstwetenschappen en archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Hij is als assistent werkzaam in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, waar hij verantwoordelijk is voor de affichecollectie.

Karl Scheerlinck is kunsthistoricus. Hij publiceerde diverse werken over de Belgische affichekunst en werkte mee aan de samenstelling van affichetentoonstellingen als "Papieren herauten" (1991), "150 jaar affiches voor de Antwerpse Zoo" (1993), "Antwerpen geplakt" (1993) en "Jenever en likeur in kleur" (1994).

Algemene informatie

Archief en Museum van de
 Socialistische
 Arbeidersbeweging
 Bagattenstraat 174, 9000 Gent
 (telefoon: 09/224.00.79 -
 fax 09/233.67.11)
 Open: elke werkdag van
 9u tot 12u en van 13u tot 17u
 Toegang: gratis

Archief en Museum voor het
 Vlaamse Cultuurleven
 Minderbroederstraat 22,
 2000 Antwerpen
 (telefoon: 03/232.55.80 -
 fax: 03/231.93.10)
 Open: leeszaal: elke werkdag
 van 8.30u tot 16.30u;
 museum: dinsdag tot en met
 zondag van 10u tot 17u
 Toegang: 75,-BF,
 groepen (+15 personen)
 30,-BF, inwoners
 groot-Antwerpen gratis,
 scholen gratis

Katholiek
 Documentatiecentrum
 Vlamingenstraat 39,
 3000 Leuven
 (telefoon: 016/32.35.00 -
 fax: 016/32.35.01)
 Open: elke werkdag van
 9u tot 17.30u,
 op zaterdag van 9u tot 12.30u.
 Toegang: gratis

Koninklijke Musea voor Schone
 Kunsten
 Museumstraat 9, 1000 Brussel
 (telefoon: 02/508.32.11 -
 fax 02/508.32.32)
 Open: Museum voor
 Oude Kunst,
 dagelijks van 10u tot 12u -
 13u tot 17u,
 gesloten op maandag
 Museum voor Moderne Kunst,

Koninklijk Museum van het
 Leger en van de
 Krijgsgeschiedenis
 Jubelpark 3, 1040 Brussel
 (telefoon: 02/733.44.93 -
 fax 02/734.54.21)
 Open: dagelijks van 9u tot
 16.45u, gesloten op maandag
 Toegang: gratis

Museum Vleeshuis
 Vleeshouwersstraat 40,
 2000 Antwerpen
 (telefoon: 03/233.64.04)
 Open: dagelijks van 10 tot
 16.45u, gesloten op maandag
 Toegang: 75,-BF,
 groepen (+15 personen)
 30,-BF, inwoners
 groot-Antwerpen gratis,
 scholen gratis

Gemeentelijk Museum van
 Elsene
 Jean Van Volsemstraat 71,
 1050 Elsene
 (telefoon: 02/511.90.84 -
 fax: 02/647.66.72)
 Open: maandag tot vrijdag
 van 13u tot 19u, zaterdag en
 zondag van 10u tot 17u,
 gesloten op maandag
 Toegang: gratis (met
 uitzondering van de tijdelijke
 tentoonstellingen)

Nationaal Jenevermuseum
 Witte Nonnenstraat 19,
 3500 Hasselt
 (telefoon: 011/24.11.44 -
 fax: 011/21.10.50)
 Open: dinsdag tot vrijdag
 van 10u tot 17u, zaterdag en
 zondag van 14u tot 16u
 Toegang: 90,-BF

Universiteitsbibliotheek Gent
 Rozier 9, 9000 Gent
 (telefoon: 09/264.38.51 -
 fax: 09/264.41.96)
 Open: elke werkdag van
 9u tot 12u en van 14u tot 17u
 Toegang: gratis

Vormgeving

Rob Buytaert
 Annemie Vandezande

Correctie

Els Peeters

Eindredactie en productie

Rudy Vercruysse
 Marc Devos
 Geert Verstaen

Druk

Die Keure, Brugge

Opbergband

De Vooght b.v., Montfoort

De fotogravure voor dit nummer werd vervaardigd door

Kortrijksesteenweg 1142A
 9051 Sint-Denijs-Westrem
 09/220.40.40

Lid van de Unie
 van de Uitgevers van
 de Periodieke Pers

Herkomst van de illustraties

Archief en Museum van de
 Socialistische Arbeidersbeweging,
 Gent: blz. 98, 106, 115 (onder)
 Buytaert Rob: blz. 122 (onder)
 Galerij De Zwarte Panter,
 Antwerpen: blz. 124
 Huysmans Bart: blz. 85, 86, 96
 (onder links), 96 (onder rechts),
 97 (onder), 97 (boven), 101
 (rechts boven), 105 (links), 108
 (rechts onder), 109 (rechts), 113,
 115 (boven), 121 (links), 122
 (boven), 125, 126, 128
 Katholiek Documentatiecentrum,
 Leuven: blz. 102, 114
 Koninklijk Instituut voor het
 Kunstpatrimonium, Brussel: blz. 87
 (links)
 Koninklijk Museum van het Leger
 en van de Krijgsgeschiedenis,
 Brussel: blz. 99 (onder), 110
 (boven)
 Luyten Joris: blz. 87 (rechts), 88,
 91 (links), 91 (rechts), 92 (boven),
 93 (links), 93 (rechts), 95, 96
 (boven), 99 (boven), 104, 105
 (rechts), 107, 108 (links)
 Mestdagh Luk: blz. 126-127
 Gemeentelijk Museum van
 Elsene: blz. 92 (onder)
 Donckers E.: blz. 111
 Rijksdienst Beeldende Kunst, Den
 Haag: 101 (rechts onder)
 Rubens Pjerpel: blz. 117
 Speldoorn E.: 100-101, 109
 (links), 112, 118, 119, 121 (rechts
 boven), 121 (rechts onder), 123
 Universiteitsbibliotheek Gent: blz.
 108 (rechts boven), 110 (rechts
 onder)

Copyright OKV

Niets uit deze uitgave mag
 worden vervoelvoudigd en/of
 openbaar gemaakt door middel
 van druk, fotokopie, microfilm of
 op welke andere wijze ook
 zonder voorafgaande
 toestemming van de uitgever.

p

r

o

v

i

e

L

i

m

b

u

n

d

e

n

t

e

n

t

e

n

t

e

Woord vooraf

Nogal wat kunstliefhebbers koppelen het begrip "affiche" automatisch aan Parijs en aan de namen van Jules Chéret, Henri de Toulouse-Lautrec en Alphonse Mucha. De wieg van de affichekunst stond inderdaad in de toenmalige economische en culturele hoofdstad en het nieuwe genre kwam tot bloei in wat wij nu gemakshalve de "Belle Epoque" noemen. Nochtans heeft de affichekunst ook in België een hoge vlucht genomen. Anno 1900 nam onze jonge, maar economisch welvarende natie samen met Frankrijk zelfs een vooraanstaande plaats in op het wereldtoneel. In deze aflevering wordt een poging gedaan om aan de hand van recente publikaties en bijkomend onderzoek te veldde, een stand van zaken op te maken. Omdat men niet kan spreken van een typisch Belgische, laat staan Vlaamse affichekunst, wordt in een bondig historisch overzicht de affichekunst in Vlaanderen

gesitueerd in haar nationale en internationale context. Daarnaast worden, afzonderlijk, werking en inhoud van een negental van de belangrijkste openbare afficheverzamelingen nader toegelicht.

**Frans van Kuyck
(1852–1915)**
**Wereldtentoonstelling van
Antwerpen**
1885
254x119cm
Inventarisnummer:
AV 38.5.10.124/637
Antwerpen, Museum Vleeshuis

**Théo van Rysselberge
(1862–1926)**
La Libre Esthétique
1896
100x72cm
Inventarisnummer:
AV 14.6.11.231/500
Antwerpen, Museum Vleeshuis

De eeuwwisseling (ca. 1885–1918)

Jean Ubaghs (1852–1937) Exposition d'affiches

1896

104x72cm

Inventarisnummer:

AV 14.6.1040/1500

Antwerpen, Museum Vleeshuis

Van plakkaat tot affichekunst

De reclame als dusdanig is veel ouder dan het affiche zoals we het hier bespreken. Van oudsher hebben er geschreven of geschilderde aankondigingen op groot formaat bestaan. Met de uitvinding van de boekdrukkunst rond 1450 werd het mogelijk een boodschap op grotere schaal te verspreiden. De eerste "affiches" maakten reclame voor – hoe kan het ook anders – uitgevers en boekhandelaars. Overigens is het oudste plakkaat dat ook een illustratie (in houtgravure) bevat, afkomstig uit Antwerpen: Gerhard Leeu voerde er in 1491 publiciteit mee voor zijn uitgeverij. De duizenden aanplakbiljetten die daarna verschenen, waren vooral typografisch en droegen zowel mededelingen van de overheid als van handelaars en schouwburgers: alle illustreren ze op hun manier een boeiende brok geschiedenis.

Eigen aan het moderne beeldaffiche van de jaren 1870–1880 is de lithografische uitvoering, een techniek die rond 1796 werd uitgevonden door Aloïs Senefelder. De techniek berust op het gegeven dat vet en water elkaar afstoten. Met vette inkt wordt op een poreuze kalksteen getekend. Daarna wordt die steen natgemaakt en met vette drukinkt ingerold. Alleen de betekende, vette partijen nemen de drukinkt aan. Dit vlakdrukprocédé werd de volgende decennia verfijnd, onder andere wat het drukken in verschillende kleuren betreft. Aanvankelijk waren het enkel uitgeverijen in Frankrijk die brood in het gekleurde beeldaffiche zagen.

Het affiche zou als kunstdiscipline pas bestaansrecht verwerven nadat een talentvol en gerenommeerd kunstenaar als Jules Chéret het als uitdruktingsvorm ging hanteren. Zijn virtuoze voorbeeld zette veel begenadigde kunstenaars, maar ook mindere goden, ertoe aan om met het nieuwe medium te experimenteren, vrij van alle betuttelende academische regels. Enkel de opdrachtgever zou die vrijheid af en toe aan banden leggen.

De vroegste kleurrijke lithografische beeldaffiches in België

Ook in België was er aan werk geen gebrek! Zoals elders in West-Europa en Amerika had de negentiende-eeuwse industrialisering de produktie dermate verhoogd dat het aanbod al snel de vraag overtrof. De potentiële consument moest steeds subtieler tot kopen worden aangezet. Het affiche prees niet alleen consumptie-artikelen aan; ook oorden van ontspanning en vermaak, theater, opera en kunsttentoonstellingen werden als noodzakelijke luxe aan de hogere klasse opgedrongen, want dat was uiteindelijk de "doelgroep" van de artistieke reclame.

Net zoals in het buitenland gebruikte men hier rond 1850 al lithografische biljetten, ondermeer voor politieke propaganda, maar het duurde tot halverwege de jaren '80 vooraleer ze door kunstenaars ontworpen

en in grote oplage verspreid werden. De echte doorbraak kwam er pas in de jaren '90. Behalve het economisch en cultureel gunstige klimaat droegen ook andere factoren bij tot het succes: de kennismaking met de Franse affichisten op Belgische tentoonstellingen, de vernieuwingsdrang van de artistieke avant-garde, het dynamisme van enkele drukkerijen en een groeiend en zich organiserend verzamelaarspubliek.

Vóór de jaren '90 waren, behalve de saaie "letterbiljetten", ook de half-tekst-half-beeldaffiches in zwang. Op de typografisch gezette aanplakbiljetten werd een prent geplakt die meestal lithografisch vervaardigd was. Er verschenen ook passe-partout affiches met een kleurrijk kader waarin veelal nationale of lokale heraldische motieven werden verwerkt; binnen dat decoratieve raam kon telkens een andere tekst worden gedrukt. Niet zelden werden diverse technieken gecombineerd, wat dan meervoudig samengestelde plakaten opleverde.

Wilde een Belgische firma uitpakken met een kleurrijk beeldaffiche, dan deed zij doorgaans een beroep op de Franse lithografen.

De twee oudste lithografische aanplakbiljetten die in België werden ontworpen en gedrukt en die ook een aanzienlijke verspreiding kenden, zijn die voor de Antwerpse Wereldtentoonstelling van 1885. Ze waren schatplichtig aan de opgesmukte tekstaffiches. Dat bewijzen het sobere kleurgebruik voor de tekening, de schikking en de verschillende korpsen van het tekstgedeelte, maar vooral de iconografie die bol staat van de heraldische en allegorische motieven. Dat laatste hadden ze overigens gemeen met de historiserende trend in de architectuur en de toegepaste grafiek. De ontwerper was Frans van Kuyck, een genre- en portretschilder, etser en illustrator, die zich slechts een enkele maal aan het affiche waagde.

Het belang van de eerste affichetentoonstellingen en ontwerpwedstrijden

Zoals elders in de geïndustrialiseerde wereld vonden in België spraakmakende affichetentoonstellingen plaats. Het Brusselse Musée du Nord was in augustus 1890 de koploper met werk van Chéret en Grasset. Eerstgenoemde was ook vertegenwoordigd op de salons van de vooruitstrevende kunstkringen *Les XX* (Brussel, 1891) en *L'Association pour l'Art* (Antwerpen, 1892). Het Gemeentelijk Museum van Elsene toonde in 1893 Frans werk en in het Voorlopig Feestpaleis in Brussel (1894) prijken affiches uit Amerika en de meeste Europese landen.

Het Belgische – lees Brusselse – werk stelde volgens de commentaren niet veel voor. De creatieve bestuiving vanuit Frankrijk was echter een feit en zo luidde 1893 hier de bloeiperiode van de affichekunst in, parallel aan die van de nationale Art Nouveau. Naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van Antwerpen in 1894 werd voor het eerst een nationale afficheontwerpwedstrijd uitgeschreven. De vlucht die

de beeldende kunst recent had genomen, ontging de juryleden blijkbaar: zij selecteerden twee tamme, traditionele affiches met allegorische figuren, in plaats van een ontwerp van Henri Evenepoel, dat in de gespecialiseerde pers als zoveel frisser en wervender werd omschreven. Ook in de toekomst zou, naar aanleiding van ontwerpwedstrijden, meermaals de tegenstelling tussen een op het experiment beluste avant-garde en een traditiegetrouwe en op veilig spelende overheid aan het licht komen.

Affiches van de Brusselse avant-garde

Brussel werd de draaischijf van de modernistische affichekunst in België. De vernieuwing werd gedragen door kunstkringen die, zoals elders in Europa, vanaf 1880 ontstonden uit onvrede met het heersende artistieke klimaat. Hun affiches behoren tot de absolute top van de Belgische produktie en zijn exemplarisch voor een aantal strekkingen, die we onder de noemer "Art Nouveau" kunnen brengen. Het was de kunstkring *Les XX* (1883–1893) die het affiche in Brussel introduceerde, naast andere moderne kunstuitingen als (neo-)impressionisme, symbolisme en Art Nouveau. *La Libre Esthétique* (1894–1914) ruimde, opnieuw onder de bezielende leiding van Octave Maus, nog meer plaats in voor de gebruikskunst. Het streven van vooraanstaande kunstenaars om de kunst binnen het bereik van het grote publiek te brengen, is daaraan niet vreemd.

Théo van Rysselberghe, Gisbert Combaz en Georges Lemmen bedachten pareltjes van affiches voor de jaarlijkse salons. Van Rysselberghe was een gevoelig maar trefzeker kolorist, die de tekst volwaardig in het beeld integreerde. Combaz daarentegen hield beeld en opschrift rigoureuze gescheiden, zoals hij trouwens alle componenten van zijn voorstelling tegen elkaar uitspeelde: enigszins gestileerd, met contrastrijke kleuren en benadrukte contouren. Hieruit bleek zijn passie voor de Japanse prentkunst, die hij overigens met nogal wat kunstenaars en verzamelaars deelde. Lemmen leverde intimistische vrouwenportretten – ondermeer van zijn echtgenote en dochter – in een erg picturale stijl; de sobere belettering staat ver af van de Art Nouveau.

In 1893 zag in Brussel ook de kring *Le Sillon* het licht, waarvoor onder anderen Fernand Toussaint en Victor Mignot fraaie aankondigingen tekenden. Beiden vallen op door een geraffineerd en transparant palet en een zwierige tekenstijl, die woord en beeld perfect met elkaar verbindt. Langgerekte figuren en het schaduwspel op de achtergrond golden daarenboven als een persoonlijk handelsmerk van Mignot.

L'Aeropage du XXe siècle (1893–1898) was als literaire, artistieke en filantropische vereniging minder belangrijk voor de vernieuwing van de Brusselse kunstscène, maar leverde niettemin een puntgaaf affiche op van Adolphe Crespin. Jarenlang werkte hij samen

met Edouard Duyck in een erg grafische en inhoudelijk rijke stijl. Meestal wordt slechts één allegorische, bijbelse of eigentijdse figuur monumentaal afgebeeld, frontaal of in profiel. Fraai gestileerde attributen of emblemen vullen de achtergrond, het tekstvlak of de bladranden.

L'Estampe (1907–1914) promootte op haar salons de actuele prent- en affichekunst. Behalve Lemmen en Combaz leverde ook Henri Meunier een tentoonstellingsplakkaat. Meuniers arabesken, grove omrandingen en breed uitgesmeerde kleuren verraden een zwak voor de Japanse grafiek.

Andere talentrijke ontwerpers, werkzaam in Brussel, waren ondermeer Georges Gaudy, Léon Belloguet, Louis Titz, Herman Richir (Hamner), Gustave-Max Stevens en Gustave Flasschoen. Victor Creten zette met zijn affiche voor de Wereldtentoonstelling in Brussel van 1910 (ontwerp 1906) de toon voor de aankomende Art Deco in de gebruiksgrafiek.

Hogergenoemde kunstenaars waren professionele afficheontwerpers: actief in verschillende takken van de beeldende of toegepaste kunsten of in de architectuur, verwezenlijkten ze toch een behoorlijk aantal beeldplakaten. Hun vakbekwaamheid leverde verschillende opdrachten van buiten het artistieke milieu op: progressieve dagbladen, voedingsfabrikanten, warenhuizen, toeristische centra, lokale overheden,... Behalve hun technisch kunnen speelden de affichisten de consumentgerichte iconografie en de beeldenheid als belangrijkste troeven uit. Een sprekend motief kreeg een dominante plaats toegewezen ten overstaan van de rest. De tekst sloot qua korpskeuze en schikking aan bij het stijlconcept van het geheel. Het centrale beeldmotief was bij voorkeur niet het gepromote produkt zelf: de weergave van een genietende consument leek zoveel lonender!

De faam van de Brusselse drukkerijen

Het eclatante succes van de Brusselse affichisten kan men zeker niet alleen vanuit het dynamische kunstleven verklaren. Minstens even belangrijk waren de drukkerijen die zich erg snel op de lithografische techniek toelagden en zich als gespecialiseerde afficheuitgevers profileerden. J. Gouweloos, Weduwe Mommon, A. Mertens, J. Goffin, J. Goossens, O. de Rijcker en J.L. Goffart omringden zich met bekwame steendrukkers. Ook kunstenaars verbonden zich soms een tijdlang aan een lithobedrijf, hetzij in loondienst, hetzij in freelance verband. Dat liet de firma toe een reeks van modellen aan te leggen, waaruit een commercieel huis een keuze kon maken. De kunstenaar mocht dat model dan naar de wensen van de klant uitwerken en de lithograaf verzorgde de uitvoering.

Museum Vleeshuis (Antwerpen)

De affichecollectie van het Museum Vleeshuis is wat betreft ontstaansgeschiedenis en inhoud het best vergelijkbaar met deze van het Gemeentelijk Museum van Elsene, die ze echter qua omvang overtreft. Met haar ca. 4.000 affiches, waarvan ongeveer 1.500 exemplaren van vóór 1900, is ze zonder twijfel de belangrijkste openbare verzameling van het land. Het museum dankt die rijkdom aan enkele grote fondsen. In 1914 verkocht Henri Grell, secretaris van de *Société Belge des Affichophiles*, zijn privé-collectie van 1.500 affiches aan het pas opgerichte museum, Jules Baetes, voorzitter van *De Scalden*, liet bij testament 637 reclamebiljetten aan het Museum Vleeshuis na (1938). Deze stukken, bijna zonder uitzondering van absolute topkwaliteit, vormen een perfecte staalkaart van de lokale, nationale en internationale affichekunst van de zogenaamde Belle Époque-periode en rechtvaardigen het bestaan van een zelfstandig affichemuseum.

Het Museum Vleeshuis, dat nog tal van andere, uiteenlopende collecties onder zijn hoede heeft – van Egyptische mummies tot Antwerpse clavecimbels – verloor na 1938 de affiches uit het oog. Decennia lang bleven ze op zolder liggen, tot ze in de jaren '60 werden "herontdekt".

Op initiatief van mevrouw J. Lambrechts begon in 1977 de herwaardering: fotografie, inventarisatie, restauratie. Twee succesrijke tentoonstellingen in de Stadsfeestzaal volgden (1979 en 1981) en het Museum Vleeshuis kreeg tientallen aanvragen tot bruikleen voor buitenlandse exposities. Hoewel de collectie de facto een scherp profiel bezit, werd dit niet in overwogen selectiecriteria vertaald. Recente aanplakbiljetten uit schenkingen van diverse Belgische instanties, waaronder ook heel wat uit artistiek oogpunt banale exemplaren, worden op dezelfde manier behandeld als pareltjes van een Grasset of een Mucha. Ook tussen de affiches die in 1992 door het Provinciaal Museum Sterckshof aan het museum in perma-

nente bruikleen werden overgedragen en die zowel inhoudelijk als in de tijd een breed spectrum omvatten, zitten, naast uiterst waardevolle aanvullingen, veel werken die in een kunsthistorische verzameling minder thuishoren. Het Museum Vleeshuis is zich hiervan bewust, maar een tekort aan middelen en personeel verhindert voorlopig een ernstige verwerking. De laatste jaren werd af en toe een beperkte selectie affiches, rond een bepaald thema, gepresenteerd. Prestigieuzer van opzet was de retrospectieve *Henri Cassiers* (1994), waarin een belangrijk luik voor diens affichewerk was voorzien. Recent werd gestart met de geautomatiseerde inventarisatie.

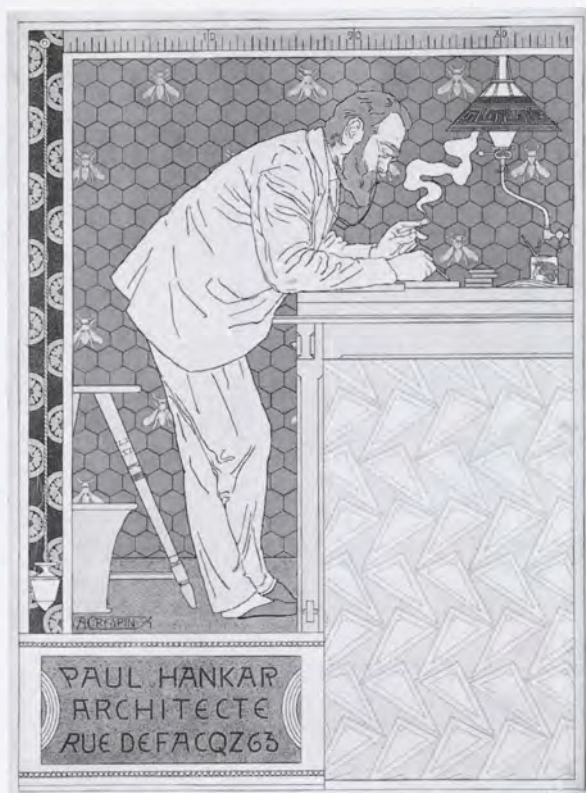
EXPOSITION DU CROQUIS ET DE LA CARICATURE JUDICIAIRES AU PALAIS DE JUSTICE D'ANVERS. ORGANISÉE PAR LA CONFÉRENCE DU JEUNE BARREAU: OUVERTURE LE 12 NOVEMBRE 1904

Gisbert Combaz (1869-1941)
Jeune Barreau Anvers
1904
74x42cm
Inventarisnummer:
AV 14.6.689/1500
Antwerpen, Museum Vleeshuis

Victor Mignot (1872-1944)
Le Cénacle
1895
86x63cm
Inventarisnummer:
AV 14.6.846/1500
Antwerpen, Museum Vleeshuis

Henri Meunier (1873–1922)
Pollet et Vittet:
Chocolaterie de Pepinster
 1899
 49x69cm
 Inventarisnummer:
 AV 14.6.541/1500
 Antwerpen, Museum Vleeshuis

Adolphe Crespin (1859–1944)
Paul Hankar, architecte
 1894
 54x40,3cm
 Inventarisnummer: communal n°271
 Elsene, Gemeentelijk Museum van Elsene

Gemeentelijk Museum van Elsene

Het Gemeentelijk Museum van Elsene bezit een uit kunst-historisch oogpunt ongemeen rijke collectie, waarvan de basis al werd gelegd in de ontstaans- en eerste glansperiode van het affiche: de zogenaamde Belle Époque.

In 1906 schonk Joseph Botte, kolonel van het Belgische leger, zijn 490 stuks tellende affiche-verzameling aan het museum, dat was opgericht in 1892. Dat is misschien een beetje vreemd, vermits hijzelf geen inwoner van Elsene was. Als beschermend lid van *La Libre Esthétique* heeft hij wellicht het voorbeeld gevolgd van Octave Maus, die het museum al enkele keren verrijkt had. De schenking bevatte werken van nationale en internationale topkwaliteit die vandaag de dag onmogelijk nog zouden kunnen worden samengebracht. Voor België zijn vooral de tentoonstellingsbiljetten van *La Libre Esthétique*, *Le Sillon* en *Le Labeur* goed vertegenwoordigd. Voorts bevat de collectie belangrijk Brits en Amerikaans werk, maar Frankrijk spant de kroon met een twintigtal aanplakbiljetten van Grasset, meer dan honderd van Chéret en 28 creaties van Toulouse-Lautrec. Later werden nog twee werken van deze meester aangekocht, zodat zijn oeuvre nu op

één na compleet is. Dat Elsene daarmee een uitzonderlijke plaats bekleeft, wordt bevestigd door de veelvuldige verzoeken tot ontleening voor buitenlandse exposities. De verzameling is inmiddels door aankopen en schenkingen met nog eens ca. 430 affiches aangegroei. Na hiaten in de "collection Botte" te hebben weggewerkt, streeft men nu een bescheiden inhaalbeweging na voor de tussen- en naoorlogse periode in België. Zo mocht men zich verheugen in schenkingen van werk van Massonet, Ost en Richez. Recent werden enkele waardevolle affiches van Magnitte en Marfurt aangekocht. Samen met het Nationaal Jenevermuseum te Hasselt is het Gemeentelijk Museum van Elsene de enige instelling die een selectie van haar affiche-bezit in de permanente tentoonstelling heeft opgenomen. In het verleden werden al exposities gewijd aan Toulouse-Lautrec (1973) en Mucha (1984) en momenteel bestaan er plannen om de hele verzameling - Botte in een publikatie te belichten. Aangezien nog niet alle affiches van een verstevigende drager werden voorzien, is de collectie voorlopig enkel voor vorschers toegankelijk via een ontwerperscatalogus op steekkaart. Binnen afzienbare tijd wordt die inventaris geautomatiseerd.

Georges Gaudy (1872–s.d.)
Compagnie des Flandres
 Ca. 1900
 120x88cm
 Brussel, Stadsarchief

Léon Belloguet (1859–s.d.)
Chocolat Gloria
 120x88cm
 Brussel, Stadsarchief

Privat-Livemont: grootmeester van de Art Nouveau

Nogal wat afficheontwerpers stelden er prijs op hun tekening zelf op de steen over te brengen: zo ook Antoine Théodore Privat-Livemont, wellicht de meest virtuoze onder de Belgen en zonder twijfel de meest representatieve voor de Art-Nouveaustrekkings. Zijn composities zijn zorgvuldig uitgebalanceerd: de onderscheiden elementen passen perfect in elkaar of worden dynamisch met elkaar verbonden. Zijn koloriet is ongemeen verfijnd. Als zijn belangrijkste handelsmerk gold de monumentaal uitgebeelde mysterieuze vrouw: een gracieuze gestalte met slanke armen, scherp afgelijnd, met lange vingers en fijne gelaatstreken, een bevallige mond, zware oogleden, geaccentueerde wimpers en wenkbrauwen, en een gestileerd kapsel. Ook in het werk van de Tsjech Alphonse Mucha, die nochtans later aan de slag ging, treffen we dat type vrouw aan.

De Luikse drukker Bénard en het triumviraat van affichisten

In Luik was het succes van de affichekunst nog explicieter aan het drukkerswezen verbonden. Charles Godinne was er actief, maar de produktie van Auguste Bénard was zowel in omvang als in artistiek opzicht van hoger niveau. Hij omringde zich met bekwame grafici, onder wie Armand Rassenfosse, Auguste Donnay en Emile Berchmans. Armand Rassenfosse voerde graag een geëmancipeerde vrouw ten tonele: ze fietst, musiceert, bezoekt tentoonstellingen, leest een boek, drinkt bier. Tere kleuren genoten zijn voorkeur. Auguste Donnay's composities ogen zwaar en missen soms reliëf: zijn vrouwen zijn te nadrukkelijk allegorische figuren in plaats van charmante verleidsters. Het gebruik van sterke kleurcontrasten en arabesken had hij gemeen met Emile Berchmans. Diens ongeschakeerde kleurvlakken, afgebakend door een soepele lijn, zijn geïnspireerd op de Japanse prentkunst. Emile Dupuis, ook een tijdlang werkzaam bij Bénard, was een eclecticus: sommige affiches zijn schatplichtig aan Rassenfosse, andere aan Mucha.

Het affiche bij vernieuwingsgezinde kunstkringen in Antwerpen

Ook in Antwerpen waren de economische en culturele voorwaarden aanwezig voor het ontluiken en bloeien van de affichekunst, hoewel de Scheldestad de vergelijking met Brussel en Luik slechts ten dele kan doorstaan. De protagonisten in het even dynamische als heterogene kunstgebeuren waren ook hier een aantal verenigingen die het monopolie (ondermeer qua expositiemogelijkheden) van verstarde instellingen als de *Koninklijke Maatschappij tot Aanmoediging der Schone Kunsten* wilden breken. Sommige jonge kunstenaars zochten aansluiting bij het Brussels-Franse, anderen bij het Angelsaksische milieu, maar allen wilden de

rekening vereffenen met de zogenaamde rijke Vlaamse School. De nieuwe publicitaire esthetica brak echter slechts schoorvoetend en gedeeltelijk door. Twee kringen die een dam opwierpen tegen het traditionalisme en de achterhaalde romantiek, besteedden ook speciale aandacht aan het kunstaffiche.

L'Association pour l'Art (1892–1893), door Henry van de Velde en Max Elskamp opgericht, stelde naar het voorbeeld van *Les XX*, werk tentoon van de Europese avant-garde evenals Franse affiches. Het expo-affiche van 1893 is het enige Belgische publicitaire ontwerp van Henry van de Velde: de dynamografica en de abstraherende tendens waren erg gedurfd voor die tijd! *De Scalden* (1889–1914) beoogden, geïnspireerd door William Morris en Walter Crane, een herleving en herwaardering van de toegepaste kunsten in Antwerpen. De kring was erg afficheminded. Elk salon toonde reclameontwerpen en jaarlijks werd een wedstrijd uitgeschreven voor het beste tentoonstellingsaffiche. Onder de laureaten vinden we de te vroeg overleden Karel Collens met zijn humoristische scènes en de symbolist Edmond van Offel met zijn organische lijnvoering. Emile van Averbekke spande evenwel de kroon, met zijn even verheven als gestileerd afficheontwerp, beïnvloed door de Wiener Sezession. Van alle Scalden wist Alfred van Neste de meeste afficheopdrachten te versieren: zowel culturele als commerciële, zowel politieke als van overheidswege toegekende, bijvoorbeeld voor de Gemeentefeesten van 1888 tot 1914. Als geen ander paste hij iconografie en stijl (historiserend, eigentijds,...) aan de verwachtingen van de opdrachtgever en de smaak van het publiek aan. Hij speelde wel eens leentjebuurt: zo ging hij voor zijn kermisplakkaat van 1901 te rade bij de Franse affichist Eugène Grasset, zonder dat iemand er erg in had.

Het commerciële affiche in Antwerpen

De havenstad leverde met haar sterke vertegenwoordiging van firma's en diensten en het drukke handelsverkeer, een groot deel van de Belgische publiciteitsaffiches. Merkwaardig genoeg lijken de meeste daarvan uitbesteed aan gerenommeerde ontwerpers of drukkerijen uit Brussel en Luik. De plaatselijke lithobedrijven, zoals Ratinckx frères, stonden niet bepaald bekend als bolwerken van de avant-garde! Zo bedacht Henri Cassiers, in Antwerpen geboren maar verbonden aan het Brusselse De Rycker & Mendel, trefzekere reclamebiljetten voor de befaamde Red Star Line en voor de stokerij Jacques Neefs, beide gevestigd in de Scheldestad. Andere "gast"ontwerpers van Antwerpse commerciële affiches waren Creten, Berchmans, Flasschoen,...

Koninklijk Museum van het Leger en van de Krijgsgeschiedenis (Brussel)

Het "Legermuseum" beschikt naast tal van andere fondsen, over een aparte, ongeveer 2.000 stuks tellende, affichecollectie. Het verzamelgebied van het museum omvat de militaire geschiedenis van de Merovingers tot heden, maar het affichefonds blijft (uiteraard) inhoudelijk in hoofdzaak beperkt tot beide wereldoorlogen. De Eerste Wereldoorlog en de daarbij aansluitende, onstabiele periode zijn daarbij het best vertegenwoordigd. Dit onderdeel bevat onder andere unieke exemplaren van de Weimar-republiek en de Baltische vrijkorpsen en werd in 1984 aanzienlijk uitgebreid door de schenking-Dupriez, met Amerikaanse oorlogsbiljetten van de jaren 1917–1918. De Belgische aanwezigheid bleef aanvankelijk beperkt tot enkele exemplaren van ontwerpers als Massonet, Paulus, t'Sas, Thiriar, Creten, Van Mieghem en Raemaekers. Aan dit tekort werd gedeeltelijk verholpen door een gift van de erven Ost, die het museum in 1989 verrijkten met 26 oorlogsaffiches van de kunstenaar, overwegend bestemd voor liefdadige doeleinden. Licht het aantal affiches van de Tweede Wereldoorlog in de collectie beduidend lager dan dat van de Eerste Wereldoorlog, dan is België hierin alleszins prominenter vertegenwoordigd. Vermelden we eerst en vooral de exemplaren die in beslag genomen werden door het Krijgsauditoraat: ontwerpen voor het VNV of door Frans van Immerseel en andere, zich achter een pseudo-niem verschuilende afficheontwerpers, zoals Gard en Germaan, voor Waffen-SS en Legioen Vlaanderen. Voorts zijn er de aanplakbiljetten voor caritatieve organisaties zoals Winterhulp, ondermeer van Sebreghs, Van Noten en Darimont. Anti-Duitse affiches zijn om begrijpelijke redenen veeleer zeldzaam maar komen wel voor (onder andere van Wilchar). Talrijker vertegenwoordigd zijn de biljetten door de geallieerden in den vreemde uitgebracht ter ondersteuning van het Belgische volk, onder andere van het Belgien

Information Center (New York), door buitenlandse ontwerpers als Cauvin en Sturbelle.

Voor de ontsluiting doet men een beroep op een, per land geordende, steekkaarten-catalogus. Recent werd gestart met computerinventarisatie, waarbij de affiches van de Eerste Wereldoorlog het eerst aan bod kwamen. Overigens zijn deze laatste ook voor het grootste deel op dia vastgelegd. Het museum organiseerde al twee keer een tentoonstelling over bepaalde deelaspecten van de collectie: *Vrouw en kind in de affiches van WO I* (1979) en, naar aanleiding van de schenking-Dupriez, *Affiches op het oorlogspad* (1986).

LE BEC LIAIS
DÉTRÔNE L'ÉLECTRICITÉ

Privat Livemont 904

Economie de 60 % sur les meilleurs bees de gaz à incandescence, connus.

Antoine Théodore Privat-Livemont (1861-1936)
Le Bec Liais détrône l'électricité

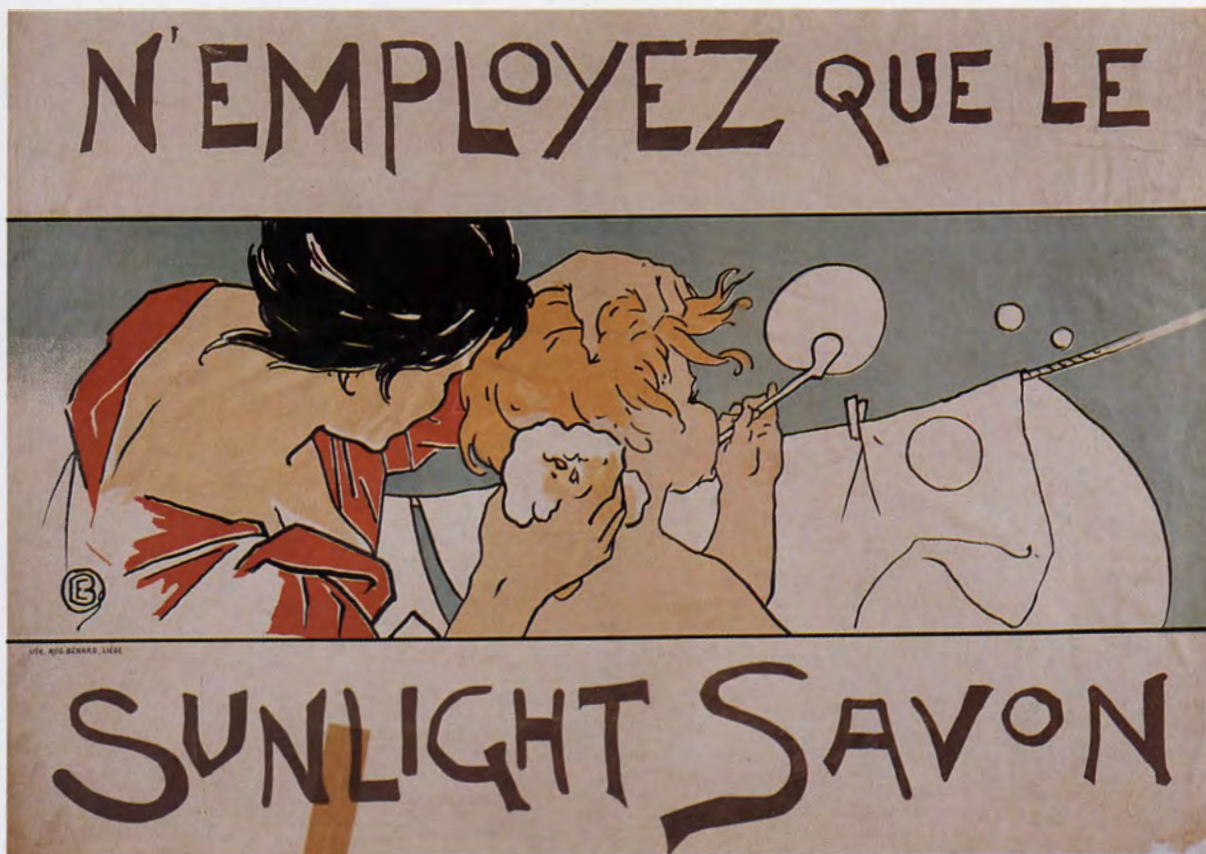
1904

70x40cm

Inventarisnummer:

AV 14.6.683/1500

Antwerpen, Museum Vleeshuis

Emile Berchmans
(1867–1947)
N'employez que le Sunlight Savon
Ca. 1896
54x72cm
Inventarisnummer:
AV 14.6.779/150
Antwerpen, Museum Vleeshuis

Alfred van Neste
(1876–1969)
Stad Antwerpen Gemeentefeesten
1901
300x170cm
Inventarisnummer: 357/134086
Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

ASSOCIATION POUR

EXPOSITION
du 7 au 28 Mai 1893
Salles de l'Ancien Musée
PLACE DU MUSÉE
Prix d'Entrée 50 Centimes

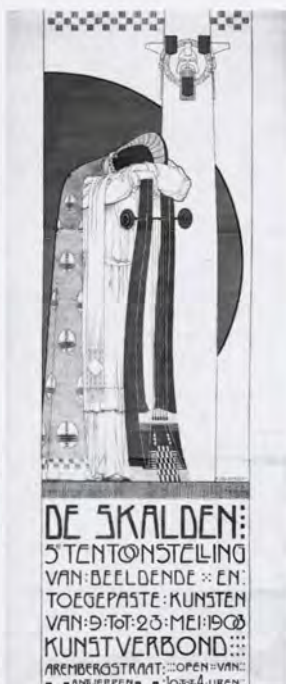
Henry van de Velde
(1863–1957)
Association pour l'Art
1893
86x47cm
Inventarisnummer: MA 382/1
(bundel 5)
Antwerpen, Stadsarchief

Stad Antwerpen GEMEENTE FEESTEN
op 10, 11, 12, 13, 15 en 18 Augustus 1901.

Alfred van Neste

Henri Cassiers (1858–1944)
Red Star Line
Antwerpen = Amerika
 1899
 115x155cm
 Inventarisnummer: AV.5993
 Antwerpen, Museum Vleeshuis

Emile van Averebeke (1876–1946)
De Skalden –
5de tentoonstelling
 1903
 180x75cm
 Inventarisnummer: S 206/234992
 Antwerpen, Archief en Museum
 voor het Vlaamse Cultuurleven

Dwarsdoorsnede van de Belgische afficheproductie

Niet in alle Belgische steden waren dezelfde economische en artistieke stimuli aanwezig, en de affichekunst bereikte niet overal hetzelfde niveau. We vermelden voor Bergen Marius Renard, voor Gent Constant Montald, Franz Poelvoorde, Jules de Bruycker, Jules van Biesbroeck jr. en voor Brugge Florimond van Acker. Sommige grafici lijken duidelijk beïnvloed door het idioom van Privat-Livemont of andere groten. Limburg deed voor zijn reclamebiljetten, met name voor de talrijke jeneverstokerijen, een beroep op de Luikse lithodrukkerijen en ontwerpers en Wallonië bestelde zijn toeristische affiches doorgaans in Brussel. Toch waren er ook tientallen kleine drukkerijen en bescheiden grafici actief in het reclamewezen. Hoewel hun aanplakbiljetten lang niet het niveau van bijvoorbeeld de Brusselse avant-garde halen, bezitten ze een aantal kwaliteiten.

De affiches van politieke partijen of maatschappelijke drukkingsgroepen zijn, door hun gevatte slogantaal en ongecompliceerde, haast karikaturale tekenstijl, vaak erg humoristisch. Voor enkele eerbiedwaardige toneelgezelschappen vervaardigden befaamde grafici artistiek

René-Marie Bodson
(1878–1955)
Vacuum Cleaner
1904
155x105cm
Brussel, Stadsarchief

Jules van Biesbroeck jr.
(1873–1965)
Inhuldigingsfeesten Vooruit
1902
117x81cm
Inventarisnummer: 8
Gent, Archief en Museum van de
Socialistische Arbeidersbeweging

Victor t' Sas (1866–1942)
Biscuits Parein
1914–1918
150x100cm
Inventarisnummer: C.1.6.1-2/5701
Brussel, Koninklijk Museum van
het Leger en van de
Krijgsgeschiedenis

verfijnde affiches. De plakaten van kleine gezelschappen en amateurkringen waren echter goedkope passe-partoutplaten: ze werden op een grote oplage gedrukt en meermaals herbruikt. Die prenten kon men van een tekststrook voorzien of op een letterbiljet kleven. Een anekdotische uitbeelding van een dramatisch hoogtepunt uit de revue of het toneelstuk was onveranderlijk het thema.

Passe-partouts treft men ook aan op sport-, kermis- en gemeentefeestenaffiches en zelfs op commerciële aanplakbiljetten. Kleine gemeenten grepen voor de bekendmaking van hun kermis inderdaad naar dat medium, maar de steden lieten doorgaans unieke affiches ontwerpen. Toch valt het op dat die, zoals de andere affiches van overheidswege, minder gedurfd zijn qua publicitaire slagkracht en stijl.

Het is de verdienste van de studies van de jongste tien jaar ook oog te hebben voor die zogenaamd middelmatige reclamegrafiek, die overigens het grootste deel van de afficheproductie omvat.

De passionele belangstelling voor het affiche: de affichomanie

In de jaren voor de eeuwwisseling groeide de waardering voor het affiche als kunstgenre, niet alleen bij de beeldende kunstenaars, maar ook bij het grote publiek. De affichetentoonstellingen kenden veel succes, kunstbladen wijdden artikelen aan het publiciteitsontwerp en er verscheen een gespecialiseerd tijdschrift: *L'affiche artistique*. Dit blad van de *Société Belge des Affichophiles* werd opgericht met het doel "het verwisselen der plakaten tusschen belanghebbenden te vergemakkelijken". Heel wat "affichomanen", zowel hier als in het buitenland, bleken door de verzamelwoede aangestoken te zijn.

De Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg het affiche een nieuwe functie toegewezen. Het moest vrijwilligers oproepen tot de strijd, burgers waarschuwen voor diverse gevaren en hen informeren over hulporganisaties. Kunstenaars als Anto Carte, James Thiriar, Samuel Devriendt, Léon de Smet en anderen boden hun diensten aan. Twee grafici nemen echter een heel aparte plaats in. Soldaat-brancardier Armand Massonet debuteerde met een aangrijpend affiche voor de gewonde Belgische militairen in Londen. Alfred Ost had zijn naam als affichist al gemaakt toen hij in '14 naar Nederland vluchtte. In Amsterdam trad hij in dienst van Jan Kotting, die een lithografisch bedrijfje uitbaatte. Zijn productie tartte er elke verbeelding: uit zuiver altruïsme tekende Ost een dertigtal biljetten voor de talrijke liefdadigheidscomités die de Belgische vluchtelingen ondersteunden. Op technisch meesterlijke en artistiek hoogst persoonlijke wijze wist hij de menselijke ellende te sublimeren.

Karl Scheerlinck

Het Interbellum (1919–1940)

Na de Eerste Wereldoorlog kwam het economisch herstel moeizaam op gang. Het tekort aan consumptiegoederen werd opgevangen door import uit het buitenland. Samen met de devaluatie van de Belgische frank in 1926 temperde dat de nood aan nieuwe commerciële reclamebiljetten in België. Niet alleen kwantitatief, ook kwalitatief stelde de affichekunst hier in de vroege jaren '20 niet veel voor; enkele uitzonderingen niet te na gesproken. Een kentering kwam er pas tegen het einde van het decennium. Op de spraakmakende Parijse *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* van 1925 schitterden de Belgische affichisten nog door hun afwezigheid. Twaalf jaar later gooide België echter hoge ogen op de *Exposition Arts et Techniques* in de Lichtstad.

In 1926 zocht Marcel-Louis Bagniet een verklaring voor de toenmalige lamentabele toestand van de Belgische affichekunst: de bedrijfsdirecteurs, de potentiële broodheren, zouden het talent van de avant-gardekunstenaars miskennen of onderschatten. De criticus legde de vinger op de wonde, toen hij ook de incompetentie van de publiciteitstekenaars zelf aan de kaak stelde. Niet weinigen beschouwden het reclameontwerp als een afgeleide van de “vrije schilderkunst” en maakten zich niet al te druk over de eisen eigen aan het medium. Tot 1926 beschikte België, in tegenstelling tot het buitenland, niet over een gespecialiseerde opleiding tot publiciteitsontwerper. In de eerste helft van de tussenoorlogse periode tekenden er zich verschillende tendensen af.

Verhalende taferelen

Sommige stijlelementen bleven tot het einde van de jaren '30 in voege, zoals bijvoorbeeld de anekdotische uitbeelding.

Voor kunstenaars die al voor '14 tot ontplooiing kwamen, is dat niet zo verwonderlijk: Armand Rassenfosse, Emile Berchmans en Emile Dupuis, Fernand Toussaint, Constant Montald, Médard Tytgat, Oswald Poreau, Pierre Paulus, Maurice Langaskens, Jacques Ochs, Matteoda Angelo Rossotti, Alfred Ost, Florimond Van Acker, Victor t'Sas en Léon Belloguet. Voor jonge talenten als Alfons Marchant, Robert Hens en (in mindere mate) Frederik Stocks May lag dat minder voor de hand. Met Toussaint deelden zij overigens een voorkeur voor alles wat aan het roemrijke nationale of lokale verleden herinnerde. Allegorische figuren of stervelingen in nadrukkelijk historiserende kledij bevolken Vlaanderens middel-eeuwse marktpleinen: deze bekoorlijke plaatjes zijn op de affiches afgezoomd met sierelementen als guirlandes en bloemenmanden. Terwijl bij Marchant, Hens en May beeldopbouw, letter- en kleurkeuze modern ogen, zijn Toussaints pittoreske genrestukken voor hun tijd hopeloos achterhaald. Toch waren ze erg populair: in de jaren '20 mocht hij meermaals het jaarbeursbiljet van Brussel tekenen en de versie van 1923 zou decennia lang herbruikt worden.

Die traditiegebondenheid is deels op rekening te schrijven van de opdrachtgevende officiële instanties. Ook elders stonden de aanplakbiljetten voor kermissen en jaarbeurzen ver af van wat internationaal als modern gold.

De Brusselse en Antwerpse avant-garde

In schril contrast met het oubollige formalisme van dat soort “plakkaten”, werden in de avant-gardekringen van Brussel en Antwerpen affiches gemaakt die tot op heden als schoolvoorbeeld van moderniteit gelden. Trendsetter van de vernieuwing was misschien wel de Nederlander Theo van Doesburg met zijn constructivistische biljet voor de internationale tentoonstelling *Kubisten* en *neo-kubisten* van *La Section d'Or* in Antwerpen (1920). Hier gebruikte hij zijn zelf

ontworpen basissalfabet van kapitalen, die in horizontale en verticale richting uitrekbaar zijn, in tegenstelling tot de klassieke typografie waarin de basisvorm onaantastbaar is. Mede door uitvergroting van de letter en door variaties in de leesrichting ontstaat een samenhangend en krachtig beeld.

In Antwerpen gingen de belangrijkste impulsen uit van de kring *Moderne Kunst* (1918), de drie Congressen voor *Moderne Kunst* (1920–1922) en van de tijdschriften *Het Overzicht* (1921–1925) en *De Driehoek* (1925–1926); in Brussel ging de vernieuwing uit van het blad *7 Arts* (1922–1929). Die “strijdschriften” besteedden meer dan gewone aandacht aan de nieuwe strekkingen in de affichekunst. Een aantal kunstenaars die in deze bladen publiceerden, waren op dat vlak immers erg verdienstelijk: Peeters, Leonard, Maes, Bagniet en Magritte.

Theo van Doesburg
(1883–1931)
La Section d'Or Anvers
1920
Den Haag, Rijksdienst Beeldende Kunst

Leo Marfurt (1894–1977)
Chrysler
Ca. 1928
160x234cm
Inventarisnummer: 8329
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten

Georges de Vlamynck (1897–1980)
KVS–Ave
1928
85x64cm
Inventarisnummer: T 176/183719
Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

Alfons Marchant
(1891–1967)
Rerum Novarumviering
1939
 82x114cm
 Inventarisnummer: KCC 178
 Leuven, KADOC

René Magritte
(1898–1967)
Gaity Bar
 1925
 84x60cm
 Privé-verzameling

Universiteit Gent

De afficheverzameling van de Universiteit Gent maakt deel uit van de universiteitsbibliotheek, waarvan de geschiedenis ouder is dan die van de universiteit zelf en teruggaat tot de woelige periode na de Franse Revolutie. Eind negentiende, begin twintigste eeuw kende de bibliotheek een enorme aangroei door de actieve verwervingspolitiek van toenmalig bibliothecaris Ferdinand van der Haeghen, die een heus documentatiecentrum voor Gent wenste uit te bouwen. Niet alleen het aantal boeken nam toe, maar via schenkingen werden ook kaarten, prenten en affiches gerecupereerd, waardoor de basis werd gelegd voor de latere deelcollecties. Pas nadat rond 1960 de affichecollectie met twee schenkingen was verrijkt ging men er zich actief mee bezighouden. Deze schenkingen, waarvan de ene (Vermeulen) nog omvangrijker was dan de andere (Derolez), bevatten een groot aantal culturele Interbellum-affiches en bepaalden daardoor mee het huidige periodieke accent van de collectie. Sindsdien groeide de verzameling gestaag verder aan tot zo'n 10.000 stuks (inclusief tekstaffiches), deels door recuperatie, deels door kleinere schenkingen, ondermeer van de vzw *Vrede en Amnesty International*. Een groot aantal filmaffiches behorende tot het Johan Daisne-archief maakt als dusdanig wel deel uit van de bibliotheek maar wordt niet in de collectie bewaard. Wat de huidige verwervingspolitiek betreft, legt men inhoudelijk enkele klemtonen. Zo verzamelt men in het bijzonder de affiches van de eigen instelling en meer in het algemeen de culturele aanplakbiljetten voor de provincie Oost-Vlaanderen, met uitzondering van deze voor de stad Gent die in het Stadsarchief worden bewaard. Het ruilen van dubbele exemplaren gebeurt in principe alleen met andere universiteiten. Nadat in 1962 de schenking-Vermeulen aanleiding had gegeven tot de tentoonstelling *Affiches 1895-1961, Spiegel des tijds*, werden de eerste summierse pogingen tot inventarisatie ondernomen. De huidige ontsluiting dateert echter van de jaren '80 en gebeurt

op twee manieren: voor eigen gebruik beschikt men over een eenvoudig computersysteem (D-base), voor de gebruiker werd een steekkaartencatalogus aangelegd. De klassering gebeurt thematisch per periode, de steekkaarten zijn soms voorzien van een contactafdruk. Alhoewel de collectie openstaat voor het publiek wordt consultatie, wegens gebrek aan personeel, niet echt gestimuleerd. Wie ze wil raadplegen maakt dan ook best vooraf een afspraak. Dit neemt niet weg dat op de verzameling geregeld een beroep wordt gedaan voor studie en tentoonstellingen.

De pionier in Vlaanderen zelf was zonder twijfel Jozef Peeters. Zijn eerste creaties, aankondigingen voor de Antwerpse beiaardconcerten, waren nog figuratief. In zijn volgende afficheontwerpen, voor een niet meer zo ruim publiek, werd elke verwijzing naar de driedimensionele werkelijkheid resoluut gebannen. Zoals in een abstract schilderij zijn de grenzen tussen voor- en achterplan opgeheven: het affiche is een abstract-geometrische compositie geworden waarvan de unieke, schijnbaar blokvormige lettertekens de enige constructie-elementen vormen. Het analyseren van de tekst of boodschap vergt de nodige inspanning: Peeters' lettermanie, die invloeden van Van Doesburg maar ook van Vilmos Huszar verraadt, was dan ook slechts in een minder extreme versie voor grootschalige commerciële publiciteit geschikt. André Lebrun, Joseph van den Bergh en A. Barrez leveren er mooie staaltjes van. Overigens fungeerden de meeste van Peeters' modernistische afficheontwerpen in inkt of verf ook als het eindproduct. Er bestond maar één exemplaar van, bedoeld voor het selecte kringetje van leden en sympathisanten van de kunstvereniging. Mede om die reden bleef de reële invloed van Peeters op de Vlaamse afficheskunst misschien veeleer beperkt. Dat blijkt ook uit het feit dat zijn werk meermaals becommentarieerd werd in de Brusselse of Antwerpse modernistische bladen, maar geen enkele keer in een gespecialiseerd tijdschrift over afficheskunst.

Jos Leonard baatte samen met de Mechelse drukker Willy Godenne Studio Novio uit en werkte voor grote firma's als *De Beukelaer* en *Gevaert*. Voor zijn affiches en ander promotiemateriaal bedacht hij uitgepuurde vormen in een doorgedreven zwart-wit contrast. Anno 1927 was hij zowat de enige in België die de fotografie in de reclamebiljetten integreerde: de Russische constructivisten, de kunstenaars van *De Stijl* en het Bauhaus waren hem daarin voorgegaan.

Marcel-Louis Bagniet gooide in de jaren '20 hoge ogen met post-kubistische biljetten als *Philips Argenta* en met aankondigingen van tentoonstellingen van godsdienstige kunst in Antwerpen.

In de eerste helft van het Interbellum zien we de principes van het kubisme, futurisme en de abstracte beelding ook nog toegepast in het oeuvre van Karel Maes, Prosper de Troyer, Georges de Vlamynck en kunstenaars die niet tot de Brusselse of Antwerpse avant-garde behoren: Mark Severin, die Vlaanderen ruilde voor Londen, en de Luikenaars Auguste Mambour en Milo Martinet, die veel fraais voor de fabrieken FN tekenden. De kleur onderwerpt zich aan een soms gecompliceerde vlakkenconstructie. Het hoofdmotief wordt als door een prisma gebroken en opnieuw opgebouwd met behulp van diagonalen, cirkelvormen, rechte hoeken en lijnen. Op die manier wordt een dynamische gelijktijdigheid of een veelheid aan gezichtspunten bereikt. De affichist moest immers de "volledige visuele ervaring" uitbeelden: de combinatie van indrukken die simultaan op hem afkwamen. Ook schijnbaar levenloze zaken als een gloeilamp, kogel of torengebouw hadden hun eigen gemoedsbeweging, die de kunstenaar moest uitdrukken.

René Magritte was als publiciteits- en afficheontwerper actief vanaf zijn academietijd tot aan zijn dood. Op de jaren '30 na sluit de produktie qua inspiratie en stijl nauw aan bij zijn autonoom schilderwerk. Na enkele kubistische en futuristische vingeroefeningen rond 1920, leverde hij vanaf 1924 een reeks opmerkelijke advertenties en affiches voor het Brusselse couturerehuis *Norine*. In tegenstelling tot zijn collega's uit de avant-garde, grijpt Magritte voor het voorplan terug naar de figuratieve uitbeelding. De achtergrond is, met zijn gefragmenteerde kleurvlakken, veeleer orfistisch te noemen. Opmerkelijk was ook de introductie van het schilderij-in-het-schilderij en het toneelstuk: die motieven duiken ook in zijn schilderwerk op. Terwijl de meester in 1926 de weg naar het surrealisme insloeg, ogen zijn commerciële pancartes en affichettes uit de jaren '30 veeleer traditioneel: een toegeving aan de smaak van het publiek. Magritte tekende immers reclame "om den brode", en richtte daartoe, samen met zijn broer, Studio Dongo op.

Médard Tytgat (1871-1948)

Brussel kermis 1933

1933

125x85cm

Brussel, Stadsarchief

KADOC

Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (Leuven)

Het KADOC werd in 1976 opgericht als interfacultair centrum van de KU Leuven, in samenspraak met de Belgische bisschoppen en de belangrijkste katholieke organisaties. Het centrum, dat materiaal verzamelt over het katholieke leven in Vlaanderen in al zijn facetten, werd opgesplitst in drie afdelingen: het archief, de bibliotheek en de audiovisuele documentatie. Tot deze laatste behoort onder meer een omvangrijke afficheverzameling van ca. 11.000 exemplaren, waarvan 75 procent beeldaffiches. In principe werd voor de affiches geen apart aankoopbudget voorzien, maar de naambekendheid van het KADOC stond borg voor de schenkingen die nodig waren om de collectie te laten aangroeien. Op korte tijd werd zij op die manier vrij representatief voor haar verzamelgebied. Enkele belangrijke thema's die erin aan bod komen zijn: de verkiezingen (ca. 1.000 stuks waaronder ook anti-affiches), de Bonden van het H. Hart (ca. 500 stuks), de arbeidersbeweging en de jeugdbewegingen. Onlangs werd de verzameling verder aangevuld met een omvangrijk pakket devotie-affiches, in bewaring afgestaan door het Museum Sterckshof (Antwerpen). Periodiek ligt de klemtoon in de collectie op de jaren van 1930 tot 1960. De aanplakbiljetten worden bij binnenkomst geselecteerd naar formaat (A, B of C), krijgen een volgnummer (KC-A,B,C-nr.), waarna ze gefotografeerd en beschreven worden. De geautomatiseerde inventaris is aangesloten op het LIBIS-systeem. De beschrijvingen en de daaraan gekoppelde verwijzingen (o.a. trefwoorden) laten toe de affiches vanuit verschillende invalshoeken op te sporen. Parallel met het computersysteem werd een steekkaartencatalogus aangelegd. Een steekkaart bevat enkel een foto van het affiche en het respectieve KC-A,B,C-nr., dat de link vormt met de beschrijving in de computer. Wie een affiche wil raadplegen, vindt dus alle gegevens in de inventaris en krijgt een steekkaart met foto ter beschikking, zodat manipulatie van het materiaal dat in ladenkasten wordt bewaard, tot een minimum beperkt blijft. De collectie wordt vrij veel geraadpleegd, hetzij voor

wetenschappelijke publikaties en tentoonstellingen, hetzij voor vieringen van plaatselijke heemkringen of andere verenigingen. Alhoewel men begonnen is met het aanleggen van een repertorium, blijft het invoeren op het geautomatiseerde systeem prioritair: einde 1994 waren al driekwart van de beschrijvingen opgemaakt.

Art Deco

Voor en tijdens de oorlog hadden Victor Creten en Francis Delamare al de toon gezet voor het "Art Deco-affiche" van de jaren '20. Menselijke en florale motieven, maar ook letters, werden op geometrische basis gestileerd. Voor omlijsting van tekst of beeld bediende de kunstenaar zich van rechthoeken, cirkels, ruiten en zigzaglijnen.

Affiches voor de Franstalige cultuurgemeenschap sloten nauw aan bij het Parijse idioom. Op de revuebiljetten van Jean Van Caulaert is de vedettevrouw, en met haar het extravagante sfeertje van "de dolle jaren '20", alomtegenwoordig. Zowel Michel De Goeie als Jeph Lambert tekenden opmerkelijke commerciële affiches voor het Luikse. De Vlaamse Art Deco-affiches leunden aan bij de strakke formele schema's die vooruitstrevende architecten hanteerden. De figuratie moest gaandeweg de duimen leggen. Het gereduceerde beeld en het schaalvergroete woord werden gevat binnen een afgemeten, door meetkundige principes bepaalde compositie. Jenny Teeuwen, Valentin Vaerwyck, Achiel Vereecken, Marcel Neerman en Jozef Haeck zijn representatief voor deze strekking.

Expressionisme

In Vlaanderen ontstond in de jaren '20 een sterke expressionistische stroming binnen de affichekunst, die tot in het volgende decennium bleef doorwerken. In Wallonië ontbrak die nagenoeg. Deformatie en intensifiëring van de kleuren waren de belangrijkste principes die Lode Seghers in de jaren '20 toepaste in zijn affiches voor het Vlaamse toneel of de flamingantische Herman Van den Reek-herdenkingen. In de jaren '30 ervoer de Vlaamse Beweging de expressionistische stijlmiddelen als uitermate geschikt voor propagandistische doeleinden. Dat bewijzen de aankondigende of wervende plakaten van Frans van Immerseel, de IJzerbedevaart- en Zangfeestbiljetten van Jozef de Swerts (Joz), Armand Panis (Pik) en mindere goden, die een enkele keer de ontwerpwedstrijd wonnen. Ook de linkse arbeidersbeweging benutte de mogelijkheden van het expressionistische affiche: zoals bij Paul Daemen, Constant Dratz, Frits van den Bergh (Free), Wilchar (Willem Pauwels). Het zwart-wit contrast was erg gegeerd in socialistische en communistische kringen. De door *De Vijf* vernieuwde houtsnij kunst stond daarbij een aantal anonieme affichisten duidelijk voor ogen.

Jozef Peeters (1895–1960)
**Koop Mappe J. Peeters (ont-
 werp)**

1922
 100x65cm
 Inventarisnummer:
 P272639/16346-3
 Antwerpen, Archief en Museum
 voor het Vlaamse Cultuurleven

Studio Havas
Tapis ameublement

1927
 118x82cm
 Inventarisnummer: Innovation n°3
 Brussel, Stadsarchief

Gelegenheids- versus professionele ontwerpers

Op hoger geciteerde uitzonderingen na, maakte de Belgische affichekunst maar een belabberde indruk, ook in het buitenland. In internationale vakbladen wreef men onze grafici gebrek aan professionalisme aan. Onze ontwerpers waren doorgaans ook en vooral in andere takken van de vrije of toegepaste kunst actief. Enkele van de vele voorbeelden zijn: Raphaël de Buck, Teddy van Beuren, Jozef Speybrouck en René-Marie Bodson. Slechts weinigen, zoals Leonard en Magritte, die elk een studio oprichtten, of De Goeye en Martinet konden van hun reclamewerk leven. Hun productie was echter te bescheiden om het aanzien van de Belgische affichekunst wezenlijk te veranderen. Dat gebeurde pas in het tweede deel van het Interbellum, dankzij twee kunstenaars, beiden van buitenlandse origine, die zich al in de jaren '20 opwerkten tot grote persoonlijkheden. Francis Delamare, geboren in Marseille, bekwaamde zich in Duitsland en kwam voor de oorlog in België aan. Leo Marfurt, Zwitser van geboorte, trok met zijn leermeester, de Belg Jules de Praetere, langs de Europese kunstcentra, leerde er kubisme, futurisme en de andere moderne stromingen kennen, en vestigde zich hier definitief in 1921.

Het succes van Francis Delamare

Francis Delamare ging in de jaren '20 een associatie aan met Marcel Cerf, die de zakelijke belangen behartigde. Die samenwerking mondde uit in de oprichting van het bureau Delamare & Cerf, dat een aantal grafici te werk stelde. Via het blad *Notoriété* promootte het zijn verwezenlijkingen. Niet zonder resultaat, want Delamare mocht affiches tekenen voor ondermeer sigaretten *St.-Michel* en *Mickey*, lucifers *Union Match*, tabak *El Marino*, waters *Spa* en bieren *Wielemans*. Ook andere Europese en zelfs Argentijnse firma's deden een beroep op hem. In 1927 werden acht affiches geselecteerd voor de *Internationale Plakkaattentoonstelling* in Antwerpen; in 1930 prijken vier werken op de *Exposition Internationale de l'Affiche Contemporaine* te Luik. Zijn vlotte, ietwat commerciële stijl droeg de sporen van ondermeer Leonetto Cappiello, Frankrijks meest competente affichist van de jaren '30. Ook publicitaire ontwerpen van Samuel Colville Bailie, Roger Berckmans (Rogio) en Paul Daemen, die voor de Brusselse drukkerij De Rycker & Mendel werkten, en van Raymond van Doren en Roger Veranneman (Hervé) herinneren aan de flamboyante, humoristische stijl van Franse grafici als Cappiello, Jean d'Ylen, Henry Le Monnier en Achille Mauzan.

Leo Marfurt, het boegbeeld van de Belgische vernieuwing

Leo Marfurt kwam naar België in de hoop in de voetsporen te kunnen treden van de Vlaamse expressionisten, die een grote indruk op hem hadden gemaakt. Hij zou echter naam maken in de branche van het reclameontwerp. In een redevoering in 1934 plaatste zijn voorganger Gisbert Combaz hem op één lijn met A.M. Cassandre, de Franse grootmeester. Beiden bedachten voor hun onderwerpen meerkantige symbolen die zo'n gebalde picturale taal spraken, dat ze diep in het visuele geheugen van de voorbijganger gegrift werden. In 1923 ontmoette Marfurt, die in Antwerpen verbleef, sigarettenfabrikant Vander Elst, die tot in de jaren '60 zijn trouwste klant zou blijven. Daar trad hij ook in contact met Sterne Stevens, een getalenteerd Amerikaans graficus. Samen met manager H. Bosmans richtten ze in Brussel Les Créations Publicitaires op. Dat reclamebureau zou het Belgische affichelandchap tussen 1927 en 1957 ingrijpend wijzigen.

Marfurt tekende trefzekere reclameaffiches voor verschillende tabaks- en sigarettenmerken van Vander Elst (met bijvoorbeeld de befaamde *Miss Belga*), voor autofabrikanten *Minerva* en *Chrysler*, schrijfmachines *Remington*, oliën *Purfin*, de stokerijen *Neefs* en *Schaltin Pierry & Cie.* de brouwerijen *Roelants* en *Lamot*, voor voedings- en huishoudprodukten als *Ina*, *Ruelle*, *Dro*, *Palma/Palmex/Safi*.... Hij won de affiche-ontwerpwedstrijden voor de Wereldtentoonstellingen Antwerpen 1930 en Brussel 1935, leverde reclame-

Jozef Haeck (1892–1959)
Volkskliniek Bond Moyson
 1928
 125x85cm
 Inventarisnummer: 306
 Gent, Archief en Museum van de
 Socialistische Arbeidersbeweging

biljetten voor de Belgische toeristische dienst, de Brusselse jaarbeurzen en voedingssalons, de Belgische Spoorwegen en de veerdienst Oostende-Dover. Ook de Britse Spoorwegen bedacht hem met opdrachten, ondermeer het enige *Flying Scotsman*. Nu eens werkte Marfurt met toegankelijke motieven, dan weer creëerde hij een geheimtaal van symbolen en metaforen. Typisch voor de jaren '30 werden die verregaand gestileerd en in onvermengde kleuren weergegeven, vaak tegen een egale achtergrond. Niet alleen hierin, maar ook in de uitgepuurde typografie is de invloed van het Bauhaus merkbaar: Marfurt werd als boegbeeld van de Belgische afficheskunst gehuldigd in toonaangevende buitenlandse bladen als *Vendre*, *La Publicité*, *Posters and Publicity*, *Gebrauchsgraphik* en *De Reklame*.

Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (Gent)

Het AMSAB, onder zijn huidige benaming werkzaam sinds 1980, is ontstaan uit het vroegere archief van de Belgische Socialistische Partij, Federatie Gent-Eeklo. Het archief verzamelt en inventariseert alle documentatie, in het heden en verleden, betreffende de Vlaamse Socialistische Beweging. De affichecollectie die er deel van uitmaakt is, mede dankzij het beziende werk van de betreunde Lode Hoste, uitgebouwd tot de meest volledige, op haar gebied, van het land. Zij telt momenteel 7.500 stuks, waarvan ca. 5.000 beeldaffiches. Men treft er niet alleen affiches in aan van de partij (SP), vakbond (ABW), mutualiteit en coöperatie, maar ook van moeilijker te omschrijven, alternatieve organisaties en initiatieven (klein links, vriedenkersbeveging, pacifisme, jeugdwerving,...). Ook aanplakbiljetten van de KP en anti-affiches worden er bewaard. Het AMSAB rekent op schenkingen om de collectie verder uit te breiden en voert daarvoor een actieve prospectie. De tentoonstelling *De Rode Verleiding. Een eeuw socialistische affiches* (1985) en de bijhorende catalogus hebben alleszins bijgedragen tot de bekendmaking van de collectie en schenkingen gestimuleerd.

Voor de ontsluiting van het bestand wordt voorlopig een beroep gedaan op steekkaarten, die thematisch zijn gerangschikt en voorzien van een foto. Voorts zijn er verwijzingssteekkaarten voorhanden op plaatsnaam en ontwerper. Dit jaar zal er waarschijnlijk gestart worden met de inventarisatie op computer. Op langere termijn denkt men eraan deze te koppelen aan het CD-Rom-systeem, waarbij ook automatisch het beeld van het affiche zal kunnen opgeroepen worden.

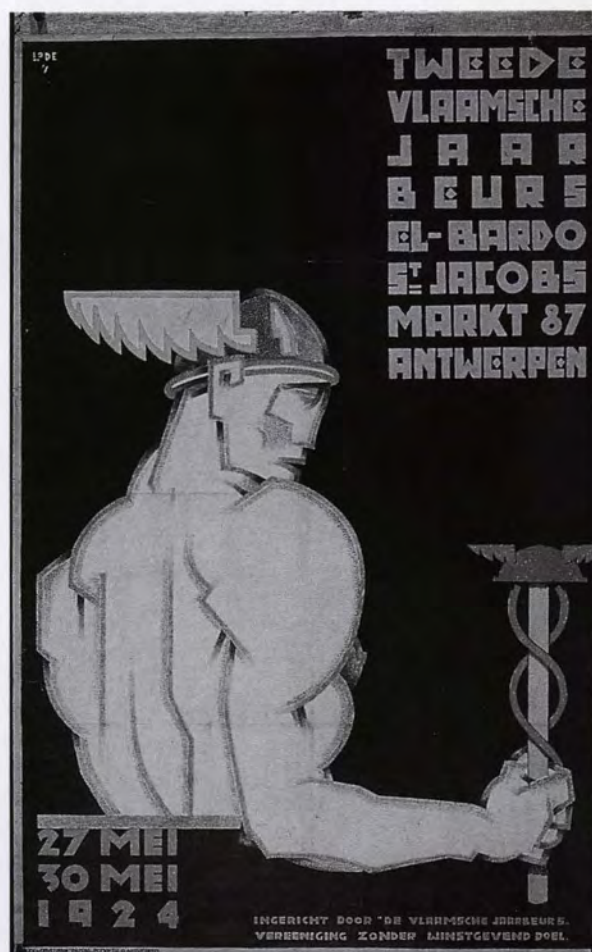
Het Instituut Ter Kameren

Hoewel Marfurt zelf niet doceerde aan de nieuwe scholen die voor het eerst in België een gespecialiseerde reclameopleiding aanboden – zijn Zwitserse nationaliteit verhinderde dat – was zijn aanzien er ongemeen groot. In Antwerpen bestond sinds 1926 de Vrije Akademie (later Vakschool voor Kunstambachten) onder leiding van Roger Avermaete, met Joris Minne en later Jos Leonard als leraar publiciteitsontwerp. Beloftevolle studenten waren Simone Lutgen, Hélène van Copenolle, Jozef Winters en May Néama. De school die het sterkst haar stempel zou drukken op de affichekunst in de jaren '30 en lang daarna was echter het Hoger Instituut voor Sier- (Decoratieve) Kunsten Ter Kameren (HISK/ENSAD), in 1926 te Brussel opgericht. Henry van de Velde, de eerste directeur, had het model van de Kunstgewerbeschule, waarover hij van 1907 tot 1915 de leiding had, en van

het Staatliches Bauhaus te Weimar voor ogen: een onderricht, wars van historische voorbeelden en met een maximale samenwerking tussen de verschillende disciplines. Zo ook tussen die van typografie en publiciteitsontwerp (professor was de voortreffelijke pedagoog en graficus Joris Minne). Het aanzien van de school maakte dat men geregeld een beroep deed op de klas van Minne. Bij wijze van praktische oefening ontwierpen de studenten affiches voor de KVS te Brussel (1929), voor de toeristische dienst van de Stad Antwerpen (1934), de "Soirées de Bruxelles" (1936), de Antwerpse Propagandaweken (jaren '30) en dergelijke meer. Lucien de Roeck, Lou Bertot-Marissal, James de Weert, Andreas Delbaere, André Brocorens, Marcel Morre, Duvivier, Andrée Moens en Amédée Wellekens creëerden pareltjes van visuele vindingrijkheid en grafische zeggingskracht.

André Lebrun
Innovation Brussel,
Nouveautés du Printemps
 1927
 118x62cm
 Inventarisnummer: Innovation n°2
 Brussel, Stadsarchief

Lode Seghers (1905–1983)
2de Vlaamse Jaarbeurs
 1924
 110x71cm
 Inventarisnummer: H.495
 Gent, Universiteitsbibliotheek Gent

Jozef de Swerts
(1890–1939)
XIXe IJzerbedevaart
 1938
 110x71cm
 Inventarisnummer:
 Y 952/137137-27
 Antwerpen, Archief en Museum
 voor het Vlaamse Cultuurleven

Teddy van Beuren
Koopt Belgische producten
 1935
 100x63cm
 Privé-verzameling

Jos Michielssen (1890–1944)

Journées Coloniales

1925

100x66cm

Inventarisnummer: 8468

Brussel, Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten

Albert Daenens

(1883–1952)

Middelkerke (ontwerp)

Ca. 1923

125x87cm

Inventarisnummer:

D 1175/II/47191-83

Antwerpen, Archief en Museum
voor het Vlaamse Cultuurleven

All round en gespecialiseerde ontwerpers

Nogal wat – voornamelijk Vlaamse – affichisten uit het Interbellum zijn moeilijk bij een bepaalde strekking onder te brengen, om de eenvoudige reden dat ze uit verschillende ruiven aten. Hun affiches waren technisch verzorgd en publicitair wervend, maar artistiek minder oorspronkelijk. Zij assimileerden invloeden van anderen en wisten zich aan diverse broodheren aan te passen, wat commercieel lonend was. Drukkerijen, bedrijven of lokale overheden bezorgden hen talrijke opdrachten. Eigentijds was hun werk wel, want het synthetiseren zat hen in het bloed: Alfons Marchant, Robert Hens, Lode Sebreghs, Jozef van den Bergh, Cornelis Bender; Jos Michielssen (Jiem), Franck Mortelmans, Edgard Darimont, Fritz Kieckens, Leo Lewi, Géo, Roger Berckmans (Rogio), Roméo Dumoulin, Hubert Dupond (Hub Dup). Andere kunstenaars konden zich zowel stilistisch als inhoudelijk scherper profileren: Herman Verbaere, die menig sfeervol landschap voor spoorwegaffiches tekende; Armand Massonet met zijn heroïsche of verminkte (oud-)strijders; Louis Royon en zijn rederijbiljetten voor de CMB en de lijn Oostende-Dover; Afrikanist Jean Van Noten, op zijn best in aanplakbiljetten voor koloniale manifestaties; Julien t'Felt en Jef van Humbeeck met ongecompliceerde reclame voor film en drama en Jan Hassink met monumentale boksaffiches en humoristische aankondigingen van revue en volkstoneel.

Armand Massonet
(1892-1979)
Defilé de la Victoire
Ca. 1920
129x93cm
Inventarisnummer:
C.1.6.16,1715712
Brussel, Koninklijk Museum van
het Leger en van de Krijgs-
geschiedenis

Herman Verbaere
(1905-1993)
**Men bereikt het best de
Kempen met den spoorweg**
Ca. 1936
100x61cm
Inventarisnummer: H 301
Gent, Universiteit Gent

Francis Delamare
(1895-1972)
Union Match
1927
120x160cm
Privé-verzameling

Roger Berckmans
 (1900–s.d.)
Liqueurs Looienga
 1925–1930
 100x75cm
 Inventarisnummer: 84.0202
 Hasselt, Nationaal Jenevermuseum

Nationaal Jenevermuseum (Hasselt)

Het Nationaal Jenevermuseum is een relatief jong en dynamisch museum. In 1980 werd het als vzw opgericht met als doel het belichten van het patrimonium met betrekking tot de Belgische geestrijke dranken in het algemeen en tot de jenever in het bijzonder. Dit impliceert onder andere het verzamelen en bestuderen van het publicitaire materiaal dat in de loop der jaren door de talrijke stokerijen werd gebruikt.

Van alle instellingen die in dit overzicht de revue passeren, verzamelt enkel deze instelling ook pancartes, emailborden en ander propagandamateriaal. Daarbij wordt niet enkel een documentair maar ook een artistiek criterium gehanteerd. Het recente project *Jenever en likeur in kleur* is daar een voorbeeld van. In tentoonstelling en publikatie werd een overzicht geboden van de Belgische jenever- en likeuraffiches van 1885 tot 1940.

International was dat een priemeur: hoe populair de reclame voor sterke drank ook mag zijn, nooit eerder was zij het voorwerp van een systematische studie.

Ongeveer de helft van de opgenomen stukken kwam uit de eigen collectie. Het totale bezit bedraagt 236 exemplaren, waaronder 28 buitenlandse affiches en 117 stukken van vóór 1920. In een thematische verzameling als deze zijn de anonieme reclamebiljetten even belangrijk als de grafische pareltjes van België's eersterangs ontwerpers. Toch gaat het museum prat op top-exemplaren van H. Cassiers, L. Belloguet, R. Lagye en R. Berckmans. Hoewel het geen sinecure is om anno 1995 nog belangrijk

Art Nouveau-werk op de kop te tikken, kon men onlangs de hand leggen op *Absinthe* Robette van Privat Livemont; verder werd de verzameling nog verrijkt met een tiental afficheontwerpen van R. Dumoulin.

In de stemmige lokalen van een voormalig stokerijgebouw zijn ca. 80 aanplakbiljetten in de permanente collectie opgenomen. De overige affiches zijn in de bibliotheek consulteerbaar: een gedetailleerde geautomatiseerde inventaris op diverse trefwoorden (ondermeer iconografie, producent, ontwerper en drukker) vormt de toegang.

Leo Marfurt (1894–1977)
Flying Scotsman
 1928
 102x126cm
 Inventarisnummer: 8328
 Brussel, Koninklijke Musea voor
 Schone Kunsten

Van affiche- naar publiciteitsontwerper

De affichekunst mocht zich in België tijdens het Interbellum in behoorlijk wat belangstelling verheugen. Zo vonden in alle belangrijke steden tentoonstellingen van hedendaags werk plaats; aan de vooroorlogse aanplakbiljetten was in het beste geval een bescheiden afdeling gewijd. Anno 1900 gingen soortgelijke exposities nog uit van affichomanen. Nu namen beroepsverenigingen van reclameontwerpers het initiatief. Een betekenisvol verschil: het affiche maakte deel uit van het veel bredere domein van de publicitaire creaties, waartoe ook het ontwerp van fabrieksmerken, circulaires, brochures, verpakkingen, lichtreclames, emailplaten, etalages en expositiestanden behoorde. Bedrijven hadden nood aan veelzijdige talenten, met een duidelijke visie op de diverse domeinen van het reclameontwerp: het begin van de huisstijl. Associaties van kunstenaars en zakenlui drongen zich op. Die tendens, schoorvoetend ingezet door Delamare, Magritte en Marfurt, was toonaangevend voor de naoorlogse ontwikkeling.

Een ander facet van de professionalisering, waarop Baugniet al in 1926 had aangedrongen, was de opkomst van het theoretische discours. Reclame-experten richtten zich via de pers tot het publiek, of lieten zich voor hun adviezen betalen door ondernemingen als *Gevaert* en *Englebert*, door de Belgische Spoorwegen of grootwarenhuizen als *l'Innovation* en andere. We vermelden E. Allard, P.O. Bassin, F.A. Marteau, R. Avermaete, A. Marchant en M. Caboni. Die laatste twee, zelf afficheontwerpers, zouden tijdens en na de oorlog heuse handleidingen bij het affiche-ontwerp en de reclametechniek publiceren.

Leo Marfurt (1894–1977)
Davros
 1939
 240x160cm
 Gent, Stadsarchief

Weet te rooken, rookers!

LES CRÉATIONS PUBLICITAIRES ET SCÉNARIOS DE WATTELLO, MILAN

Lou Bertot-Marissal (1915)
**KAV Voor meer familiege-
 luk**
 1938
 86x62cm
 Inventarisnummer: KCB 10
 Leuven, KADOC

Duvivier
Tentoonstelling Bloemen
Fruit Bijen
 1937
 100x62cm
 Inventarisnummer: A 357/57433
 Antwerpen, Archief en Museum
 voor het Vlaamse Cultuurleven

Cami Stone (1892–1975)
50 jaar BWP
 1935
 73x56cm
 Inventarisnummer: 282
 Gent, Archief en Museum van de
 Socialistische Arbeidersbeweging

Aangepast aan het snellere levensritme

De stilistische veranderingen die het Belgische affiche tussen de oorlogen onderging, vormden het antwoord op de nieuwe eisen die de naoorlogse maatschappij met haar snellere levensritme had gesteld: met een minimum aan middelen moest een maximaal effect worden verkregen. In de jaren '30 had de curve het definitief afgelegd tegen de rechte lijn, de picturale nuances en gedetailleerde compositie tegen de even klare als krachtige opbouw met grote, contrasterende kleurvlakken.

Op technisch vlak noteren we de introductie van de litho-offset of zinkografie. In plaats van op de zware, breekbare en dure kalksteen werden tekening en tekst op een zinken of aluminium plaat aangebracht. Dat gebeurde rechtstreeks of door fotografische overbrenging, steeds in de leesrichting. De plaat, op een cilinder gespannen, zette het beeld omgekeerd af op het rubber van een tweede cilinder, die ze in de juiste richting afzette op het blad papier. De rotatiepersen konden een aanzienlijk hogere oplage aan dan de traditionele lithopersen. In vergelijking met het buitenland experimenteerden slechts weinig kunstenaars met fotogravure: na Leonard treffen we het in de jaren '30 wel aan bij Marfurt. Voor socialistische propagandabiljetten werden ook foto's van Waro, Sacha en Cami Stone gemonteerd, die reminiscenties oproepen aan de publiciteitsontwerpen van de Russische constructivisten en het Bauhaus.

Wat de iconografie van het Interbellumaffiche betreft, valt het terugdringen van de anekdote ten voordele van een "machine-esthetiek" op. In de verhalende affiches van 1900 speelde de menselijke figuur de hoofdrol: als personificatie van een abstract idee (voor culturele aankondigingen), als ideaal-typisch consument (voor commerciele reclame) of als karikatuur (voor politieke biljetten). Moderne affichisten daarentegen huldigden een object-realisme: er werden geen personages meer ingeschakeld om een manifestatie of produkt te promoten; het visueel effect van een schaalvergroot detail was zoveel dwingender. Soms werd het produkt zelf gepersonaliseerd. Na Bagniet, Mambour, Martinet en Delamare, pasten in de jaren '30 Marfurt, Delbaere, De Goeye en René Coppe dit principe succesvol toe.

De stilistische, iconografische en technische vernieuwingen verschilden niet wezenlijk van de buitenlandse evolutie. Bestaat er dan zoiets als een "Belgische affichekunst"? Van een eigen school kan men bezwaarlijk spreken; de eigen kenmerken hadden steeds betrekking op zaken van ondergeschikt belang.

Karl Scheerlinck

Van de Tweede Wereldoorlog tot vandaag

Nieuwe ontwikkelingen in een internationale context

Werd de oorlogspropaganda tijdens de Eerste Wereldoorlog nog beschouwd als een noodzakelijk kwaad omdat ze in tegenspraak werd geacht met de democratie, dan kwam daarin verandering met de Russische Revolutie die de oorlog als een klassenstrijd bestempelde. Propaganda werd vanaf toen een belangrijk wapen, waarvan oorlogvoerende partijen gretig gebruik maakten om de massa's te winnen voor hun respectieve ideologieën. De nieuwe technieken die hiervoor tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ontwikkeld en die steunden op diepgaande psychologische en psychoanalytische studies, vonden later hun toepassing in de reclamewereld.

Alhoewel Europa de bakermat van het affiche was, is het toch Amerika geweest dat in grote mate zijn huidige bestaan heeft beïnvloed. Deze beïnvloeding gebeurde op twee manieren: vanuit de reclamewereld, door het invoeren van nieuwe werkwijzen en technieken, en vanuit het eigentijdse kunstgebeuren, waarvan het epicentrum zich na 1945 naar het jonge continent verplaatst had. De propagandamachine, op gang gebracht door de VSA na de Tweede Wereldoorlog ter verdediging van het Marshall-plan, bleek de aanzet tot belangrijke wijzigingen in het reclamelandschap. De Amerikaanse industrie, ongeschonden uit de wereldbrand gekomen, profiteerde van haar voorsprong om in Europa een stevige voet aan de grond te krijgen. Overal werden agentschappen opgericht, die multimediale publiciteitscampagnes organiseerden, waarvoor het affiche een belangrijke schakel bleef, met als doel het stimuleren van massaconsumptie. De reclameboodschap kwam voortaan door teamwork tot stand. De ideeën werden aangebracht door reclamespecialisten, die zich daarvoor baseerden op, door marktonderzoek vergaarde, psychologische en wetenschappelijke gegevens. De visuele interpretatie ervan bleef in handen van een grafisch vormgever; die in het reclamebureau werkte, onder leiding van een "Art director". Daardoor moest het profiel van de publiciteitsontwerper (in casu, de afficheontwerper) wel veranderen: van een min of meer onafhankelijk kunstenaar evolueerde hij naar een gespecialiseerd en professioneel grafisch vormgever die beslagen diende te zijn in alle hem ter beschikking staande media. Ook op een bescheidener niveau, in het ontwerpbureau of als freelancer; diende de ontwerper zich, wilde hij zich kunnen handhaven, aan de veranderende omstandigheden aan te passen.

Omdat de grote commerciële bedrijven internationaal "dachten", daarbij stijl of talent van lokale ontwerpers negerend, verkreeg het concept van het commerciële affiche in de eerste decennia na 1945 gaandeweg een universele "look". Temeer omdat richtingbepalende ontwerpers, zoals een Cassandre

(Frankrijk) of een Mc Knight Kauffer (Groot-Brittannië) dat in de jaren '30 waren geweest, nu op de scène ontbraken.

België leek door zijn geografisch centrale ligging goed geplaatst om het toenemende internationalisme binnen de reclamewereld ten goede te assimileren. De meeste bedrijfsleiders hier hadden echter omstreeks 1950 nog steeds niet in de gaten dat publiciteit meer en meer evolueerde naar een samengaan van wetenschap en kunst en dat op dit gebied enkel een professionele en georganiseerde aanpak tot goede resultaten kon leiden. Het zou nog tot het begin van de jaren '60 duren vooraleer in ons land het idee van de "corporate image" of "house style" definitief doordrong. Het aanwezige grafische talent kreeg onder genoemde omstandigheden – de steeds groter wordende invloed van de overwegend buitenlandse reclamebureaus enerzijds en de passiviteit van het Belgische bedrijfsleven anderzijds – weinig kansen om zich te manifesteren. Het kan echter niet ontkend worden dat het overgrote deel van de grafische ontwerpers, door hun gebrek aan persoonlijkheid en creativiteit, daarvoor zelf mee verantwoordelijk waren. Het zouden ook nu ten dele ontwerpers van buitenlandse origine zijn die de affichekunst een noodzakelijke injectie toedienden: Charles Rohonyi (°Boedapest), Jacques Richez (°Dieppe), André Pasture (°Maubeuge), Manfred Hürig (°Dresden). Menig Belgisch ontwerper dankt overigens zijn naamsbekendheid aan de talrijke artikelen die de twee eerstgenoemden in binnen- en vooral buitenlandse tijdschriften aan de Belgische gebruiksgrafiek wijdden.

De Belgische grafici hebben meermaals getracht zich te verenigen tegen de toenemende macht van de agentschappen. Zo reageerde de *Belgische Kamer van Grafici*, opgericht door Charles Rohonyi, fel tegen het totstandkomen van de *Conseil Economique de la Publicité* (1967), waarin hen elk recht op participatie werd ontzegd. Het grafische landschap bleef echter aldoor te verdeeld en bovendien waren de belangen waartegen geageerd werd hoe dan ook te groot, zodat er niets ten gronde veranderde.

Nieuwe ontwikkelingen onder invloed van de fotografie, kort na de oorlog, vormden een ernstige bedreiging voor de graficus-ontwerper. Er kwamen betere fotografische drukprocédés tot stand, die een snellere en goedkopere verspreiding van het affiche in de hand werkten. Dit betekende meteen het einde van de lithograaf, tot dan toe de onmisbare tussenpersoon die het ontwerp van de kunstenaar op steen of zinken plaat overbracht. Wellicht is er een verband tussen het definitief verdwijnen van de litho en de hernieuwde belangstelling in de jaren '60 voor het verzamelen van vooral oude, op "ambachtelijke" manier vervaardigde affiches. Ook musea betoonden meer en meer interesse, wat zich hier spoedig zou vertalen in verschillende retrospectieve tentoonstellingen en publikaties.

Julian Key (1930)
Zwarte Kat
1966
155x115cm
Privé-verzameling

Julian Key

Charles Rohonyi (1906)
Macaroni Remy (ontwerp)

1950
22x32cm
Depot kunstenaar
Brussel, Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten

In navolging van een groots opgezette Coca Cola-reclamecampagne werden vanaf de jaren '50 frequent fotografische elementen gebruikt bij het ontwerp van het affiche zelf. Deze manier van werken was niet nieuw: zij werd voor het eerst, zonder veel impact, toegepast kort na de Eerste Wereldoorlog. Roger Avermaete wees in *Variations sur les goûts et les couleurs* (1967) op de gevaren ervan. Op zichzelf hoeft het gebruik van fotografie niet te worden verworpen, haar toepassingsmogelijkheden zijn immers onbeperkt. Ze wordt echter nog te vaak gebruikt als "gemakkelijke" oplossing. Het idee van het zo realistisch mogelijk uitgebeelde object haalt het daarbij van iedere esthetische overweging. Bovendien hebben de banale kleuren de neiging om de beeldexpressie te vulgariseren. Het naast elkaar plaatsen van diverse fotografische scènes tenslotte, een gewoonte overgenomen van Amerikaanse filmaffiches, mist vaak doeltreffendheid en maakt het geheel verward. De strijd in de jaren '60 tussen fotografie en grafiek om het monopolie over het affiche, eindigde onbeslist. Het bleven uiteindelijk de agentschappen die, naargelang van de omstandigheden, bepaalden op wie, fotograaf of illustrator; zij een beroep wensten te doen. Alleen bij een apart genre zoals het verkiezingsaffiche, ruimde het karikaturale element meer en meer baan voor een realistisch fotografisch beeld, dat de politieke gedachte moet "verpersoonlijken".

Een ander gevaar dat de kwaliteit van het naoorlogse affiche bedreigde, was een rechtstreeks gevolg van de uitbreiding van zijn dimensies. Het toenemende belang van het groot-formaat-affiche en de daarmee gepaard gaande wildgroei van afficheerbare ruimtes, hadden vaak een ongunstig effect. Niet ieder land bezat van bij de aanvang een goede reglementering terzake. En niet ieder agentschap beschikte over specialisten die het grote formaat beheersten. De reclamecampagnes, gevoerd onder het motto "hoe groter hoe opvallender", deden dan ook de esthetische waarde van het affiche aan belang inboeten. Al vóór de Tweede Wereldoorlog hadden sommige commentatoren voor deze gang van zaken gewaarschuwd, maar daarna werd het probleem door de escalatie van het reclameaanbod alleen maar erger:

Al deze, overwegend technische, veranderingen ten spijt, bewandelde het progressieve affiche in ons land na 1945 verder de voordien ingeslagen weg. Vooral door toedoen van Charles Rohonyi en Julian Key kreeg de visuele humor in het affiche een nieuwe dimensie. Invloeden van kunststromingen als Cobra, Minimal Art, Pop Art en andere, meestal van Amerika naar hier overgewaaid, slopen langzaam het ontwerp binnen. Blevেন deze invloeden in het commerciële affiche doorgaans beperkt tot details in vorm- en kleurgebruik, dan kwamen zij in het culturele affiche, vooral daar waar een kunstenaar als bijvoorbeeld Pierre Alechinsky zich aan het betere

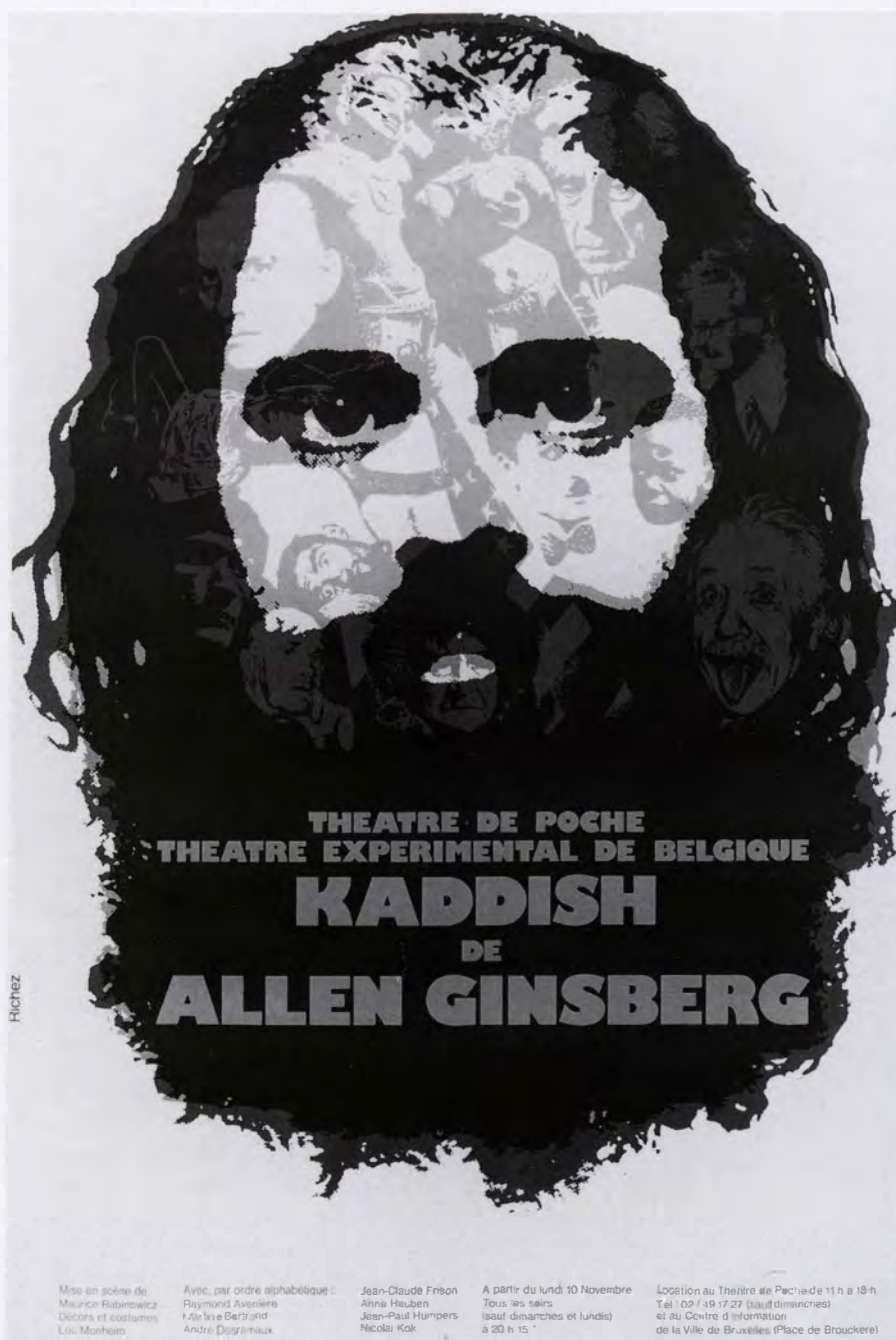
ontwerp waagde, explicieter aan bod.

De twee basisprincipes voor het "goede" naoorlogse affiche, namelijk de terugkeer naar de essentie van het onderwerp enerzijds en de juiste manier om dat essentiële, vrij van alle overbodige ballast, zo direct mogelijk weer te geven anderzijds, leidden uiteindelijk logischerwijze tot het lineaire. Daar waar Jozef Peeters en de zijnen in de jaren '20 tevergeefs hadden geprobeerd om het abstracte beeldontwerp, tegen de heersende opvattingen van die tijd in, in de affichekunst te introduceren, was nu het culturele klimaat blijkbaar wel aanwezig om een evolutie in die richting te bestendigen, mede dankzij de definitieve doorbraak van de non-figuratieve kunst. Dit proces werd verder geconcretiseerd in de huisstijl die veel commerciële firma's, daarbij begeleid door reclame- of ontwerp-bureaus, zich aanmaten. Uitgaande van het logo, de firmakleur en een speciaal ontworpen lettertype, worden alle visuele elementen hierbij gecoördineerd tot een herkenbare eigen stijl. Met eenvoudige symbolen, die mits kleine aanpassingen meermaals gebruikt kunnen worden, wordt op die manier getracht het beeld van de firma in de geest van de potentiële koper te verankeren. Deze coördinatie van verschillende elementen heeft voor gevolg dat het affiche, als een van de belangrijkste pijlers van dergelijke "house style", niet langer op zichzelf, maar slechts in het kader van de hele publiciteitsverwezenlijking kan worden beoordeeld. Dat de kloof tussen het commerciële en het culturele affiche in de naoorlogse periode alsmat groter is geworden, de relatief grotere vrijheid van de affiche-ontwerper in dit laatste domein ten spijt, vindt juist zijn oorsprong in het gebrek aan belangstelling en/of middelen van de openbare instellingen voor het voeren van een dergelijke coherente publiciteit.

Volgens Alain Weill, een van de meest prominente auteurs op dit gebied, kan men na 1970 opnieuw verschillende nationale stromingen binnen de affichekunst onderscheiden. Ook in deze recente periode echter blijft België verstoken van een typisch eigen stijl.

Het bedrijfsleven heeft zich weliswaar ondertussen beter georganiseerd, maar de beperkte omvang van het afzetgebied blijft haar parten spelen. De communautaire verdeeldheid in ons land betekent bovendien voor de, op nationaal niveau gevoerde, reclamecampagnes een extra financiële last. Vandaar dat nog steeds kant en klare campagnes uit het buitenland worden geïmporteerd. Deze omstandigheden bieden de Belgische afficheontwerper ook nu nog, letterlijk en figuurlijk, weinig ruimte om zich te profileren.

De evolutie van het affiche tijdens de jongste decennia ten slotte hangt nauw samen met de ontwikkeling van de computertechnologie. Sinds het midden van de jaren '80 wordt deze ook in België frequent gebruikt bij het grafisch ontwerp. Zoals alle andere media heeft de computer zijn beperkingen, bepaald door de voorhanden zijnde hard- en software.

Jacques Richez (1918-1994)
Théâtre de Poche - Kaddish
 1969
 84x59cm
 Inventarisnummer: 8359
 Brussel, Koninklijke Musea voor
 Schone Kunsten

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (Brussel)

Wie de naoorlogse affichekunst wil bestuderen kan onmogelijk de verzameling van de KMSKB links laten liggen. Ons land is veel musea van moderne kunst en prentenkabinetten rijk, maar enkel het Brusselse museum heeft systematisch fondsen van hedendaagse afficheontwerpers aangelegd: er werd geen onderscheid gemaakt tussen commerciële en culturele affiches.

Het museum vervulde een pioniersrol in de herwaardering van de affichekunst, waar bij het initiatief uitging van Pierre Baudson, tevens lesgever aan het NHISK Ter Kameren. De eerste ernstige overzichtstentoonstellingen van de Belgische affichekunst vonden in het begin van de jaren '70 paradoxaal genoeg plaats in het buitenland: de eerste retrospectieve over de Belle Époque-periode was de, in verschillende landen rondreizende, verzameling-Wittamer-De Camps. De eerste expositie van modern werk greep plaats in Warschau (1971).

P. Baudson verzorgde de samenstelling van deze laatste. Dankzij zijn contacten met professoren en studenten van Ter Kameren kon het museum zich in die dagen in talrijke giften van afficheontwerpers verheugen. Voorts werd de collectie nog verrijkt met affiches van Milton Glaser (naar aanleiding van een expositie in 1976) en een uniek fonds ontwerpen, archivalia en affiches van Leo Marfurt (na diens overlijden in 1977). In 1980 trad het museum nog twee keer sterk naar buiten met medewerking aan overzichtstentoonstellingen in Parijs en Brussel, naar aanleiding van 150 jaar België. Sindsdien is het windstil geworden rond de collectie. Heel uitzonderlijk werd nog werk aangekocht en tentoonstellingen bleven uit. Van de oorspronkelijke plannen om in de nieuwbouw ook een afdeling aan de affichekunst te wijden (1984), kwam niets terecht. Dat verdient nochtans de in menig opzicht unieke collectie van ca. 1.600 stuks. Een duizendtal daarvan zijn al geïnventariseerd en in principe

consulteerbaar. Het museum bezit ook een aantal vooroorlogse creaties, ondermeer het genoemde fonds-Marfurt. Met 33 geïnventariseerde werken en 123 schetsen, ontwerpen en documenten in de niet-toegankelijke reserve, vormt het de "crème" van de collectie. Met 150 affiches steekt J. Key de Zwitser naar de kroon en ook A. Pasture en C. Rohonyi zijn goed vertegenwoordigd.

Slechts nadat een degelijk programma werd opgesteld dat genoeg grafische basisprocédés aanreikt, zoals het herhalen van afbeeldingen, het werken met rasters en grinds, het kantelen, draaien en mengen van tekst en beeld of het omzetten in negatief, kan de computer als een nuttig hulpmiddel worden gebruikt. Na het invoeren van het basisontwerp beperkt de taak van de ontwerper zich dan in hoofdzaak tot een keuzeproces, waarbij de machine hem helpt om visueel te denken.

De mogelijkheden voor lay-out en typografie van het affiche zijn evident. Het gevaar is echter niet denkbeeldig dat men de computer te veel gaat gebruiken als gemakkelijk "kopieer"-instrument. Slechts als men het medium zijn eigenheid laat, als men het "computerachtige" van het resultaat niet tracht te verbergen, kan het wezenlijk iets bijdragen tot de evolutie van de affichekunst.

De overpeinzingen bij de technologische vooruitgang van de jongste vijftig jaar mogen ons niet het belangrijkste uit het oog doen verliezen en dat is, tot nader order, nog steeds de creatie zelf, met andere woorden, het idee dat in het hoofd van de afficheontwerper ontstaat. Daarom ook is een van de belangrijkste eigenschappen van de hedendaagse ontwerper zijn algemene ontwikkeling, die hem moet toelaten om op alle mogelijke opdrachten in te spelen.

Genoeg talent, maar geen dominerende stijl

De eerste jaren na 1945 viel er in België weinig vernieuwing te bespeuren: bekende namen uit de tussenoorlogse periode bleven actief en mede toonaangevend.

Leo Marfurt bleef op niveau verder werken voor Vander Elst. Zijn meest creatieve periode situeert zich echter duidelijk vóór de Tweede Wereldoorlog. In 1952 werd hij lesgever publiciteitstekenen aan het Hoger Instituut voor Drukkunst (Plantin-Instituut) te Antwerpen, dat internationale bekendheid verwierf voor zijn cursussen over typografie. Herman Verbaere en Armand Massonet maakten in het begin van de jaren '50 een nieuwe serie toeristische affiches voor de NMBS. Zij hanteerden hierbij een "naturalistische" visie op het landschap, die ook al in voege was vóór 1940. De grote transportfirma's bleken in deze periode belangrijke opdrachtgevers voor afficheontwerpers.

Het doel van hun publiciteitscampagnes was vanzelfsprekend het terug op gang brengen van een reizigersstroom naar België, na een lange periode van inactiviteit. Dit leverde opvallende exemplaren op van Capouillard (Gaston Bogaert), Amédée Wellekens, C. Pub en Louis Schell voor Sabena en van Guy Depière en Mark Severin voor de Oostende-Dover-lijn, ter gelegenheid van haar Eeuwfeest (1946). De transportfirma's werden in hun pogingen gesteund door het Commissariaat-Generaal voor Toerisme, waarvoor Frédéric Conrad, Broco (André Brocorens), Capouillard en Louis Schell affiches verwezenlijkten, die ook in het buitenland naar waarde werden geschat. In 1950 richtten enkele oudleerlingen van Joris Minne van het Instituut Ter Kameren de groep *Graphisme 50* op. Door middel van tentoonstellingen en een tijdschrift hoopten zij een brug te slaan tussen henzelf en het publiek dat zich interesseerde voor grafiek en verzorgde publiciteit. Het derde nummer van het gelijknamige tijdschrift was volledig gewijd aan de reclame, met aandacht voor het affiche en bijdragen over Lou Bertot-Marissal, Lucien de Roeck, Amédée Wellekens, Louis Schell, Raymond Renard, André Brocorens en anderen.

Het valt op dat vaak dezelfde namen terug opduiken: het aanwezige talent was dan ook schaars.

De prestigieuze affichewedstrijd uitgeschreven door Sabena in 1947 is illustratief in dat verband. Van de ruim 700 inzendingen vonden er slechts een twintigtal genade in de ogen van de gespecialiseerde pers. Met uitzondering van Verbaere, Massonet of Severin, die al langer actief waren, waren de meeste vooraanstaande ontwerpers in deze periode qua stijl duidelijk schatplichtig aan het voorbeeld van Leo Marfurt, dat hen in Ter Kameren door Joris Minne op een vakkundige manier was bijgebracht.

De nieuwe impulsen kwamen er in de jaren '50 vooral door toedoen van twee "inwijkelingen". Charles Rohonyi ontwierp na de oorlog in zijn geboorteland aanvankelijk politieke affiches voor wederopbouw en vrede. Nadat hij zich in 1948 in België gevestigd had, kende hij vrijwel onmiddellijk succes met zijn *Macaroni-Remy*-affiche (1950), die hem tot over de grenzen beroemd maakte. In een periode van twintig jaar verwezenlijkte hij zo'n 250 affiches, voor *Bols*, *Byrrh*, *Ginder-Ale*, *Le Soir*, *Gaines Roussel*, *Pacha*, *Adem* en andere, waarvan de meeste op groot formaat. Uit zijn humoristische ontwerpen in heldere kleuren, bevolkt met sterk vereenvoudigde en dynamische figuren, spreekt een grote gebalde kracht. De "Rohonyi-stijl" diende in de jaren '50 menig ontwerper tot voorbeeld. Jacques Richez' eclectische aanpak, nochtans internationaal gewaardeerd, valt moeilijker te beschrijven: soms maakte hij gebruik van gesofistikeerde fotomontages, dan weer citeerde hij uit zowel het Duitse als het Vlaamse expressionisme en voor zijn theateraffiches (ondermeer voor Théâtre de la Poche, Théâtre de l'Atelier) bediende hij zich van grafiek met bijtende humor. Welke middelen hij ook

Jean Michel Folon (1934)

Palais des Beaux-Arts – Folon

1975

80x60cm

Inventarisnummer:

E 4152/238199

Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

Luc van Malderen (1930)

L'art de la sérigraphie

1972

50x31cm

Inventarisnummer: 8376

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten

André Pasture (1928)

Die Belgische Küste

1972

100x62cm

Inventarisnummer: 10441/90

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten

hanteerde, zijn taal bleef steeds aktueel, gevarieerd,... en vaak onbegrepen, want sommige van zijn knapste ontwerpen werden nooit uitgevoerd. Zijn grafische ideeën vonden hun weerslag in enkele publikaties: *Traité d'art graphique appliqué à la publicité* (1964), *Textes et Prétextes* (1980).

In 1955 werd door het gerenommeerde Franse reclametijschrift *Publimondial* de balans opgemaakt van de Belgische (lees: Brusselse en Luikse) reclame. De meeste affiches of ontwerpen die in dit nummer werden opgenomen, zijn van de hand van Rohonyi en Richez. De overige, van ondermeer Hervé, Pol Debaise of Forg (Ernest Forgeur), halen zelden hetzelfde niveau.

Richez' doorbraak kwam er pas met het affiche voor de Expo '58 te Brussel, waarin hij het thema van de tentoonstelling, "De Mens", op stilistische manier uitwerkte. Wereldtentoonstellingen hadden in het verleden al vaak het podium geleverd waarop begenadigde ontwerpers zich konden manifesteren. Dat was ook nu het geval, zij het dat de globale publiciteitsverwezenlijking achteraf een gebrek aan visie werd verweten. Naast affiches van onder andere Marfurt en De Roeck (met het beroemde sterembleem) waren er ook enkele opmerkelijke creaties van een op dat moment nog niet zo bekend ontwerper, Julian Key (Julien Keymeulen): *50 jaar moderne kunst*, *Kunst in België* en *Filmfestival*. Nadat hij in 1957 zijn opleiding had vervolledigd bij de Zwitserse afficheontwerper Donald Brun en in 1960 artistiek leider was geworden bij het agentschap Vanypco, zou Key uitgroeien tot de belangrijkste naoorlogse afficheontwerper van ons land. Zijn creaties *Zwarte Kat* (1966) en *46e Salon de l'Automobile* (1967) maakten hem internationaal bekend. Hij was vooral de specialist van het groot-formaat-affiche. In 1978 prijken van hem zeven creaties tegelijkertijd op de muren van Belgische steden: *Engineer*, *Assubel*, *Delhaize de Leeuw*, *Batibouw*, *Zwarte Kat*, *Auto-Slaaptrein* en *Lotto*. Key is een grootmeester in het hanteren van de twee basisprincipes voor het "goede" naoorlogse affiche: met een minimum aan bestanddelen weet hij telkens op sublieme, vaak ironische wijze het achterliggende idee uit te drukken. Zijn werk wordt gedetermineerd door een streven naar strenge eenheid tussen beeld en tekst. Door het vereenvoudigen van de persoonlijke expressie en het reduceren tot een minimum aan tekst schept hij klaarheid in de opvatting en de overdracht van het idee. Stijl en techniek zijn daarbij van ondergeschikt belang. Het resultaat is steeds een optimaal efficiënt beeld, waarin humor en gezond verstand op een poëtische manier worden geïntegreerd. Zijn oeuvre, waaruit bewondering spreekt voor René Magritte en Henry van de Velde en dat soms naar het surrealistische neigt, getuigt immer van grote originaliteit.

In 1961 hielden negen "boze" Belgische ontwerpers een merkwaardige tentoonstelling in de St.-Hubertusgalerij te Brussel. Charles Rohonyi, Michel Olyff, Luc van Malderen, Lucien de Roeck,

Piet Serneels (1919–1982)
13e Biennale

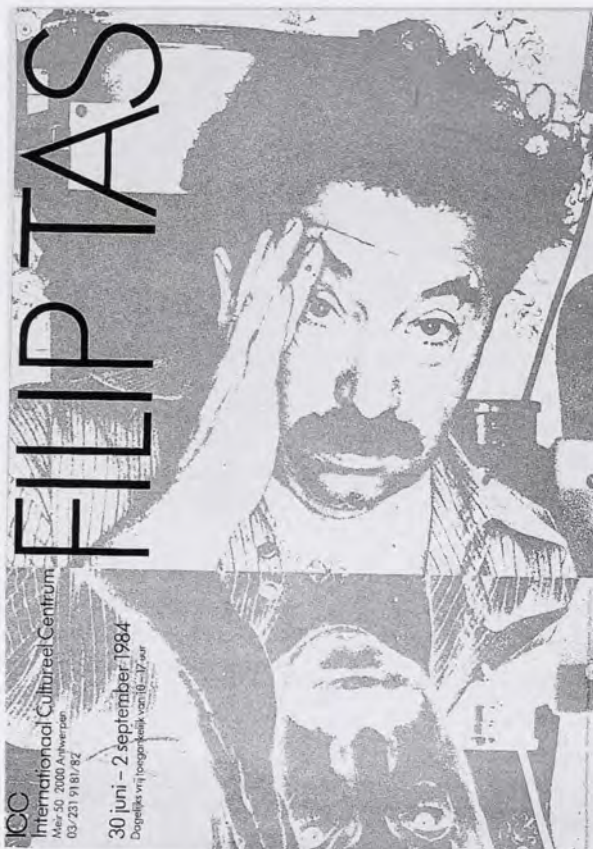
1975

108x62cm

Inventarisnummer:

O 3369/183145-1

Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

Rob Buytaert (1936)
Tentoonstelling Filip Tas

1984

60x42cm

Inventarisnummer: T 14/182161

Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

Corneille Hannoset, Raymond Renard, André Pasture, Jacques Richez en Serge Creuz wilden de aandacht vestigen op de meer progressieve publiciteitskunst. In het begeleidende pamflet reageerden zij fel tegen de "realistische en fotografische platituden", die volgens hen, geen ruimte laten aan de verbeelding en dus gedoemd zijn om vlug vergeten te worden. Dit initiatief, hoe lovenswaardig het op zich ook was, kreeg enkel de verdiende belangstelling in de gespecialiseerde buitenlandse pers.

In het zog van Rohonyi-Richez-Key volgden nog enkele ontwerpers die niet onvermeld mogen blijven. Jean Michel Folon creëerde in zijn werk een bizarre wereld vol vreemde wezens, die de angst voor de tijd en de van zichzelf vervreemde mens verbeelden. Zowel in zijn commercieel werk, ondermeer voor Larousse en Olivetti, als in het culturele, onder andere voor Europalia schuilt een zekere verwantschap met het oeuvre van Paul Klee. Dat hij internationaal gewaardeerd werd, bewijst de retrospectieve die aan hem werd gewijd in het Musée des Arts Décoratifs te Parijs (1971). Josse Goffin was een tijdlang illustrator bij uitgeverij Dupuis, de NMBS, de firma's Cointreau en Citroën. Hij wist de irreële poëzie van Folon te verzoenen met de optimistische aanpak van Key. Als er al van enige Belgische grafische identiteit sprake is, dan valt die volgens sommigen te situeren binnen de driehoek Key-Folon-Goffin. Autodidact André Pasture werkte vanaf 1959 voor de NMBS en ontwierp verder affiches voor onder andere het Commissariaat-Generaal voor Toerisme, het Festival van Wallonië en de Antwerpse Zoo. Zijn uitgewerkte, beheerste en ascetische stijl heeft tal van Brusselse en Waalse affiche-ontwerpers beïnvloed.

Sommige ontwerpers specialiseerden zich in bepaalde technische of inhoudelijke aspecten van het affiche. Luc van Malderen legde zich een tijdlang toe op de serigrafie. Michel Olyff, schepper van verschillende huisstijlen, is vooral bekend vanwege zijn werk voor het Design Center: Roland Denaeyer ontwierp politiek sterk geëngageerde affiches. Jean-Christophe Gelück profileerde zich als affichist van culturele evenementen, bioscoop en toneel. Nog anderen kozen resoluut voor het theater: Serge Creuz (Théâtre Nationale de Belgique), Manfred Hürig (idem) en Raymond Renard (Théâtre de la Poche, Rideau de Bruxelles, Théâtre de la Galerie, Centre Lyrique de Wallonie en Ballet de Wallonie).

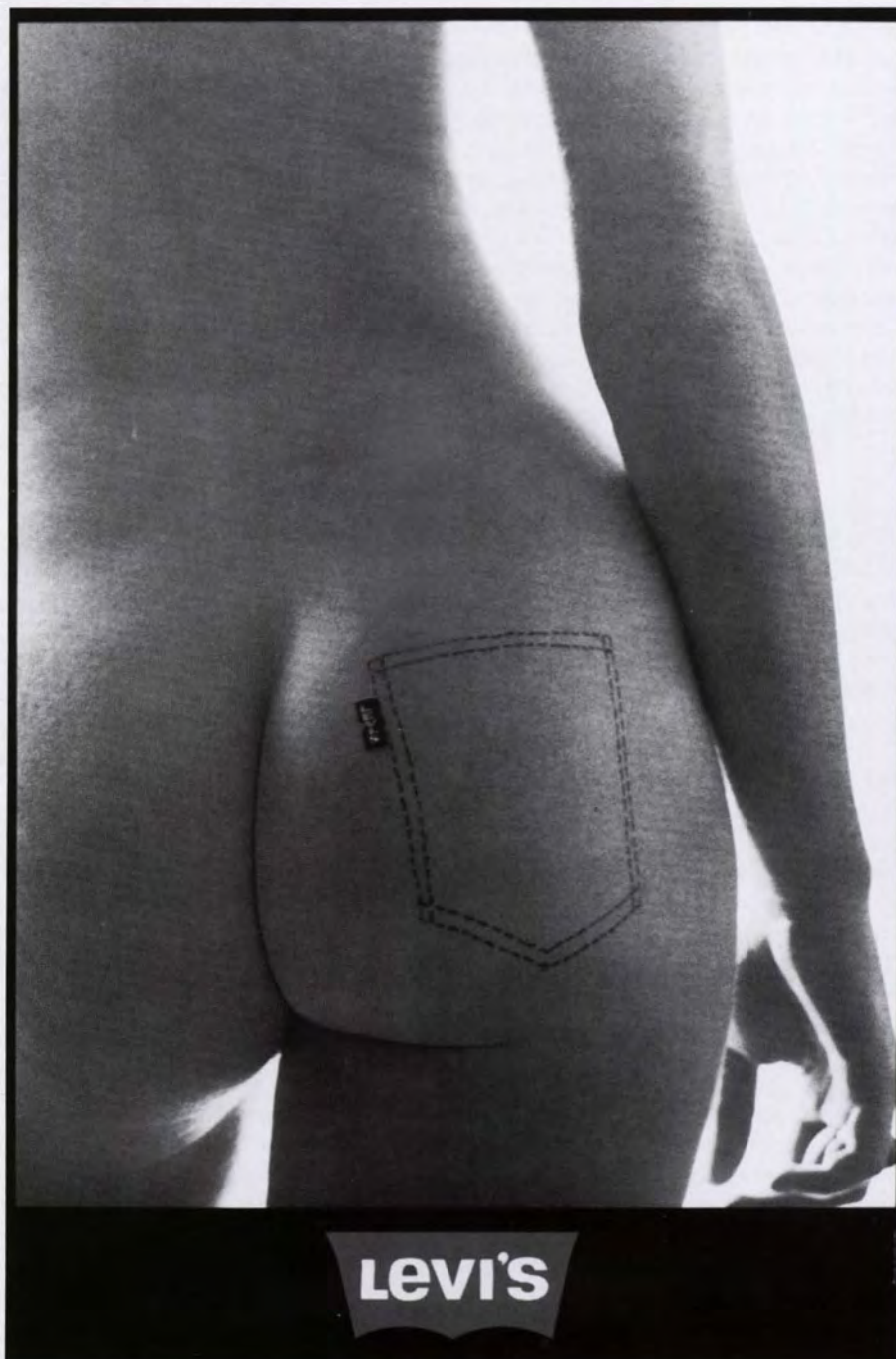
Ida van Bladel (1931)

Levi's

1971

98x65cm

Privé-verzameling

Levi's

Vlaanderen, tussen huisstijl en conservatisme

De vernieuwing voor de affichekunst in het naoorlogse België situeerde zich andermaal rond Brussel. De grote reclamebureaus waren doorgaans in de hoofdstad gevestigd en van daaruit bepaalden zij in grote mate ook het uitzicht van het Vlaamse publicitaire landschap. Tot in de jaren '50 waren Franstalige affiches trouwens kwantitatief nog ver in de meerderheid. Dat betekent niet dat in Vlaanderen geen talent aanwezig was, maar het kwam pas later tot uiting of ontwikkelde zich onder moeilijke omstandigheden in de periferie.

De studie over de affichekunst in Vlaanderen is nog jong en rudimentair: Het kan dan ook niet de bedoeling zijn om in het hierna volgende overzicht naar volledigheid te streven, maar wel om te wijzen op bepaalde plaatselijke situaties of verwezenlijkingen, waaruit eventueel enkele algemene conclusies kunnen worden afgeleid. De opsplitsing in regio's daarbij is verre van ideaal, omdat sommige ontwerpers op verschillende plaatsen tegelijk werkzaam waren, maar lijkt voorlopig de enig bruikbare. Er is immers zelden of nooit sprake van groepen met typische stijkenmerken, hoogstens van regionale accenten en individuele prestaties. De onderlinge verschillen situeren zich vooral op het thematische vlak: het is evident dat een affiche voor de Biënnale in Antwerpen een andere aanpak vergt dan pakweg één voor de IJzerbedevaart in Diksmuide of één voor de Oostende-Dover-lijn.

Het zou nog tot het einde van de jaren '50 duren vooraleer Antwerpen terug aansluiting vond bij de internationale kunstscène, ondermeer dankzij het pionierswerk van verenigingen als *G 58* en *De Nevelvlek*. Ook op affichegebied kon de hausse van de jaren '30, met onder andere de verwezenlijkingen voor de Wereldtentoonstelling 1930 en voor de Antwerpse Propagandaweken, niet meer worden bereikt. De meeste ontwerpers beantwoordden aanvankelijk niet aan het profiel van de "moderne" grafische vormgever en gingen, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, vrij conservatief te werk. Vanwege de dominantie van de Brusselse bureaus over het commerciële gebeuren werden zij bovendien verplicht zich vooral toe te leggen op het culturele affiche. Het occasioneel betere werk uit deze eerste periode kwam van Franck Mortelmans, Lode Sebreghs, Désiré Acket, Jos Joosen (vooral werkzaam te Mechelen), Simone Lutgen en May Néama.

De aanplakbiljetten verwezenlijkt na 1960 voor de *Biënnale voor Beeldhouwkunst* leren ons enkele voorlopers kennen die te Antwerpen de vernieuwing bewerkstelligen: Piet Serneels (1961, 1975), Paul Ibou (1965, 1967, 1969, 1971), Herbert Binneweg (1973), Noke (Noke Bruyninckx) (1977), Rob Buytaert (1979) en Jean-Jacques Stiefenhofer (1987). Hun gestileerde creaties sluiten nauw aan bij het gepromote onderwerp en zijn, ook al werden ze door verschillende

ontwerpers verwezenlijkt, door hun eenheid van conceptie als behorende bij de *Biënnale* herkenbaar: Piet Serneels was lange tijd artistiek leider van het tijdschrift *De Vlaamse Drukker*. Alhoewel zijn specialiteit vooral het kleine reclamedrukwerk betrof, ontwierp hij ook af en toe affiches, onder andere voor de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten waaraan hij in 1964 leraar reclametekenen werd. Paul Ibou behandelde het grafische design in al zijn aspecten en introduceerde het in het affiche. Hij leverde commercieel werk af voor onder andere *Renault* en *Agfa Gevaert* en ontwierp menig cultureel aanplakbiljet. Het tijdschrift *Vorm (in Vlaanderen)* waarvan hij initiatiefnemer en uitgever was, besteedde meermaals aandacht aan het hedendaagse affiche. Rob Buytaert was lid van het Design-Team (met onder anderen Luk Mestdagh), een groep van freelance ontwerpers van wie de specifieke talenten zonodig afzonderlijk of in combinatie in dienst stonden van alle vormen van creatieve vormgeving. In

Roger Vandaele (1947)
Fred Bervoets (1942)
Tentoonstelling
Fred Bervoets

1989
90x60cm
Antwerpen, Galerij De Zwarte
Panter

**Archief en Museum voor
het Vlaamse Cultuurleven
(Antwerpen)**

Het AMVC verzamelt sinds zijn ontstaan in 1933 alle documentatie- en archiefmateriaal (brieven, handschriften, portretten, schilderijen, aanplakbiljetten enzovoort) dat representatief is voor het Vlaamse cultuurleven. De afficheverzameling was van in het begin organisch verbonden met de overige collecties. Haar functie bleef dan ook in de eerste plaats documentair; met andere woorden, het verzamelen van de affiches is nooit een doel op zich geweest. Concreet betekent dit, enerzijds, dat in de sinds 1985 gestarte geautomatiseerde inventaris de affiches worden gerangschikt op trefwoord, conform aan de indeling van de algemene bestandscatalogus (*Klapper op het bezit*), en, anderzijds, dat de affiches in deze inventaris als document worden beschreven. Een ingebouwd verwijzingssysteem laat echter toe iconografisch belangrijke beeldaffiches gemakkelijk terug te vinden via de naam van de ontwerper en/of drukker. De inventaris is raadpleegbaar in de leeszaal van het AMVC en binnen afzienbare tijd ook in die van de andere Antwerpse wetenschappelijke bibliotheken, die aangesloten zijn op het plaatselijk VUBIS-netwerk. De collectie omvat momenteel zo'n 30.000 stuks (tekstafiches inbegrepen) en groeit dagelijks aan. In de loop der jaren heeft zij zich in de lengte en in de breedte uitgebreid. Deze uitbreiding steunt zowel op een actieve verwervingspolitiek (legaten en aankoop archieven) als op recuperatie van opgestuurde exemplaren. Inhoudelijk komen alle aspecten van het Vlaamse socio-culturele leven aan bod (commerciële affiches worden slechts bewaard indien zij enige kunsthistorische waarde hebben). Enkele accenten in de collectie zijn: de affiches in verband met de Vlaamse strijd (Ijzerbedevaarten, Zangfeesten, *Guldensporenslag*, *Herdenkingen*,...), het Antwerpse culturele leven, de verkiezingen, de beide wereldoorlogen, het theater, Europaia, Festival van Vlaanderen; de afficheontwerpen van Jozef Peeters, Alfred Ost, Albert Daenens enzovoort. De tentoonstelling *Antwerpen geplakt. Vooroorlogse Antwerpse affichekunst* (1993) omvatte slechts een klein maar belangrijk deel van de verzameling.

de commerciële sector was Buytaert een van de eerste vertegenwoordigers van de "house style". Hij paste deze manier van werken onder andere toe voor de Cultuurraad van Vlaanderen, *Bercot-Cosmetica*, *Photogravure De Schutter*. Naast enkele fraaie fotografische affiches voor de verzekeringsmaatschappij APRA leverde hij nog grafische ontwerpen af voor meestal Antwerpse culturele instellingen. In 1988 ontving hij de eerste "Staatsprijs van de Vlaamse Gemeenschap" (voor Grafische Vormgeving).

Naast de verwezenlijkingen voor de *Biennale* vallen er, meer bepaald voor de woelige jaren '60, nog enkele progressieve verwezenlijkingen te signaleren. Deze staan meestal in nauw verband met het eigenzinnige optreden van sommige kunstgalerijen of alternatieve organisaties. De avant-garde te Antwerpen in deze periode groepeerde zich vooral rond de *Wide White Space Gallery* die met haar happenings en tentoonstellingen regelmatig voor de nodige opschudding zorgde. Dit wordt geïllustreerd in haar affiches die op zijn zachtst uitgedrukt zeer eigentijdse documenten mogen genoemd worden. Voor het aankondigen van hun happenings maakten Hugo Heyrman en Panamarenko collages met provocerende slogans en galerijtentoonstellingen werden vaak gepromoot met affiches in de voor die jaren zo typisch lichte flower power kleuren: roze, geel, groen. Vanaf 1969 nam *Galerij De Zwarte Panter* de fakkel over. Het is echter pas na 1971, toen een eigen grafisch atelier (Panter Pers) was opgericht, dat haar afficheproductie belangrijk werd. De proeven van zeefdruk die daarop in de loop der jaren voor tentoonstellingen werden verwezenlijkt waren het resultaat van een intense samenwerking tussen Roger Vandaele, die de leiding van Panter Pers op zich nam, en de betrokken kunstenaars. De culturele revolutie werd in de jaren '60 niet alleen in de kunsten gepredikt. Het protestelement dat toen zo manifest in de maatschappij aanwezig was, werd ook elders op treffende wijze in een affiche gereflecteerd. Zo sluit *De dood van een Sandwichman* voor Fugitive Cinema van Frans de Jonck en Erwin Serneels nauw aan bij de rebelse mei '68-affiches voor de Parijse Ecole des Beaux-Arts. Ook het politieke affiche van Hugoké (Hugo de Kempeneer) voor de 1 mei-viering van 1967, illustreert een sterk engagement, uitgedrukt in heldere Cobratinten. Dat de culturele revolutie tenslotte ook doordrong tot in de reclamewereld bewijst het ondeugende fotografische affiche van de Antwerpse Ida van Bladel *Levi's* (1971), dat volledig kaderde in een door de firma opgezette "sexueel vrijgevochten" reclamecampagne. Met deze recuperatiepolitiek, waarbij alleen die elementen werden overgenomen die de reclamewereld voor zichzelf kon gebruiken, werden tevens enkele "vervelende" plooiën gladgestreken die de sixties hadden veroorzaakt.

Hugoké (1938)
KVO – De lustige weduwe
1964
59x35cm
Inventarisnummer:
O 33745/183682
Antwerpen, Archief en Museum
voor het Vlaamse Cultuurleven

Men kan niet anders dan vaststellen dat in Antwerpen deze progressieve oprispingen weinig of geen invloed hebben gehad op de officiële affichekunst. Goede affiches van openbare instellingen voor culturele evenementen bleven schaars. De evolutie van het theateraffiche is daarvan een goed voorbeeld. De grote toneelgezelschappen maakten in het verleden meestal gebruik van monotone tekstplakaten met eenvoudige randversiering die soms jaren meeing. Enkel speciale vertoningen (gala's en dergelijke) werden al eens gepromoot met een mooi beeldontwerp. In het begin van de jaren '60 werden pogingen ondernomen om daarin verandering te brengen. Zo nam de KNS in 1963 het initiatief om jaarlijks van huisontwerper te veranderen. Geslaagd van opzet in dit verband is de reeks affiches ontworpen door Hugoké voor KNS en KVO. Deze illustrator heeft er met enkele anderen, zoals Gal (Gerard Alsteens), Ever Meulen en Joost Swarte, voor gezorgd dat het karikaturale element niet volledig uit de affichekunst verdween. Enkele sporadische geslaagde verwezenlijkingen niet te na gesproken, zoals bijvoorbeeld het werk van Marc Payot voor het Nederlands Kamertoneel, van Lode Coen voor het KJT, of recenter dat van Anne Kurris voor de Vlaamse Opera, halen de Antwerpse theateraffiches zelden of nooit het niveau

Boudewijn Delaere (1938)
12th International Biennial Interieur
 1990
 84x59cm
 Inventarisnummer: DD 6/182718
 Antwerpen, Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven

dat bijvoorbeeld in Nederland wel wordt bereikt. Daar werden de jongste 20 tot 25 jaar affiches voor toneel ontworpen die nu al begeerde collectors' items zijn geworden. Het verschil in kwaliteit wordt grotendeels verklaard door het feit dat in Nederland niet alleen de theatergezelschappen maar ook andere openbare instellingen, doorgaans wel opteren voor een eigen huisstijl en zich daarbij laten begeleiden door gespecialiseerde ontwerp bureaus. In die zin valt het initiatief van de vzw Antwerpen 93 toe te juichen: nadat de Stad Antwerpen zich als culturele hoofdstad aanvankelijk had laten promoten door een ongenspireerd fotografisch affiche, werd door Antwerpen 93, na een besloten wedstrijd, het ontwerp bureau Sign' onder de arm genomen, dat een serie affiches verspreidde, die exact het achterliggende idee van de manifestatie verbeeldde.

Voor zover gekend, verschilt de evolutie van de affichekunst elders in Vlaanderen in grote lijnen weinig van die in Antwerpen. De ontwikkeling in Oost- en West-Vlaanderen wordt wellicht het beste geïllustreerd door de affiches voor de talrijke jaarbeurzen of handelstentoonstellingen die in deze provincies plaatsvinden: vooral in Gent en Kortrijk maar ook in Wetteren, Oostende en Oudenaarde. Herman Verbaere, Stefan Vermeersch en Willy Bosschem werden bij dergelijke initiatieven aanvankelijk veel gevraagd. De meeste creaties uit de vroeg-naoorlogse periode bleven echter anekdotisch en pas bij Frida Burssens, in haar affiche *Salon voor geselecteerde moderne meubelkunst* (1960), is de evolutie naar het lineaire merkbaar. Deze trend heeft zich voortgezet bij meer recente manifestaties, zoals de *Lentebeurs* of de *Designbeurs Linea* waarvoor onder anderen Jean Bilquin en Luk Mestdagh geslaagde creaties afleverden.

Ook in deze provincies leerde men in de commerciële sector het nut van coherente publiciteit inzien. De opvallende huisstijl van Boudewijn Delaere voor de *Internationale Biennale "Interieur"* te Kortrijk (sinds 1968) kan daarbij als voorbeeld gelden. Bij de culturele affiches constateert men grote kwaliteitsverschillen. Het gebrek aan persoonlijkheid van de meeste ontwerpers droeg er toe bij dat zij zich al te gemakkelijk aan hun opdracht aanpasten en zich naar gelang van de omstandigheden uitten in verschillende stijlen, zowel moderne als conservatieve. Luc Verstraete, Albert Setola en Ernest Verkest zijn enkele, op culturele affiches veel voorkomende namen. Zij streefden in hun composities naar een mengvorm van lineaire grafiek en de vroegere dramatisch-romantische of Vlaams-expressionistische stijl. Enkele kunstenaars toonden zich betere gelegenheidsontwerpers voor affiches van eigen tentoonstellingen: Octave Landuyt (Sint-Pietersabdij Gent, 1973), Raoul de Keyser (Kaleidoscoop Gent, 1968), Roger Raveel (verschillende exposities, 1971-1973). Ook in deze provincies hebben tot nu toe weinig culturele instellingen oog gehad voor het voeren van degelijke publiciteit. De treffende huisstijl van Piet Vandekerckhove voor het Museum van Sierkunsten te Gent (sinds 1978) vormt hierop een uitzondering. Dat een coherente aanpak tot goede resultaten leidt werd ten slotte ook in Limburg bewezen, door het grafisch werk van Urbain Mulkers voor het Provinciaal Museum Hasselt.

Robert Lucas

Besluit

Het overzicht van een goede eeuw Belgische affichekunst toont aan dat ons land een eigen plaats op het internationale forum inneemt. Onze ontwerpers staan in het buitenland hoog genoteerd op gespecialiseerde veilingen en zijn er rijk vertegenwoordigd in openbare musea. In 1991 nog breidde het Zimmerli Art Museum (VSA) zijn collectie uit met Belgische Art Nouveau-affiches en ontwerpen. Dat unieke stukken naar het buitenland verdwijnen is tekenend voor het beleid dat hier gevoerd wordt. In tegenstelling tot andere Europese landen bezit België geen museum gespecialiseerd in grafische vormgeving of publiciteitsontwerp. Des te talrijker zijn de instellingen die er een deelverzameling affiches op na houden. Nochtans kampen de meeste met dezelfde problemen op het gebied van wetenschappelijke omkadering en financiën. Zogenaamde thematische musea kunnen het zich veroorloven een zo volledig mogelijk bezit na te streven, ook de louter documentair waardevolle stukken horen er in thuis. Andere musea en archieven die kunsthistorisch belangrijke affiches verzamelen, zouden hun domein beter moeten afbakenen. Overlappingsen zijn dit keer niet enkel toe te schrijven aan de complexe Belgische staatsstructuur; zij komen ook voor op hetzelfde beleidsniveau. In Antwerpen bijvoorbeeld houden zeven stedelijke instellingen er een affichecollectie op na. In het voorliggende beleidsplan van de nieuwe cultuurschepen is gelukkig voorzien in een doorgedreven herschikking. Ook op gemeenschaps- en federaal niveau is nood aan een herstructurering. Landelijk overleg zoals dat in Nederland bestaat, dringt zich op: een orgaan waarin de verantwoordelijken van verschillende instellingen tot uitwisseling van informatie en mogelijk tot afspraken komen, zowel wat betreft de inhoud van de verzameling als de specifieke conservatie- en inventarisatieproblematiek. Dat zou toelaten het collectiebeheer meer op elkaar af te stemmen en de Belgische affichekunst de uitstraling te geven die ze verdient.

Luk Mestdagh (1942)
Lineart
 1991
 84x60cm
 Privé-verzameling

Chronologisch gerangschikte, selectieve bibliografie van recente publikaties en tentoonstellingscatalogi

- Y. Oostens-Wittamer, *De Belgische affiche 1892-1914*, KB, Brussel, 1975
- P. Baudson, *Van beeld tot grafiek*, KMSKB, Brussel, 1975
- Affiches "Belle Epoque"*. Keuze uit de verzamelingen van het Museum Vleeshuis, Antwerpen, 1979
- P. Baudson, *De affiche als kunstvorm in België 1900-1980*, ASLK, Brussel, 1980
- A. Weill e.a., *L'affiche en Belgique 1880-1980*, Parijs, 1980
- L'affiche en Wallonie. A travers les collections du Musée de la Vie Wallonne*, Luik, 1980
- Affiches de l'imprimerie Bénard*, Belgisches Haus, Keulen, 1980
- M.L. Bernard en F. Dumont, *Sportaffiches in België 1890-1940*, Gemeentekrediet, Brussel, 1981
- Belgische affiches*, IBM, Brussel, 1981
- P. Baudson e.a., *Julian Key*, Tiel, 1981
- G. Roque, *Ceci n'est pas un Magritte. Essai sur Magritte et la publicité*, Parijs, 1983
- Affichekunst in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1984
- De officiële Belgische affiche van Cassiers tot Folon 1830-1984*, Brussel, 1985
- F. Uytterhaeghen, L. Hoste e.a., *De Rode Verleiding. Een eeuw socialistische affiches*, AMSAB, Gent, 1985
- J.P. Duchesne, *L'affiche en Belgique*, Brussel, 1989
- M.L. Bernard, *Catalogue raisonné des affiches*, in: Armand Rassenfosse, Brussel, 1989, p. 5-150
- K. Scheerlinck, *Papieren Herauten. Culturele affiches te Antwerpen in kunsthistorisch perspectief 1880-1914*, Hessenhuis, Antwerpen, 1991
- M.L. Bernard en R. Florizoone, *Affiches van de Belgische kust 1890-1980*, Brugge, 1992
- M. Veldeman, *Massonet meester-verslaggever van de affiche*, in: Massonet, *Retrospectieve tentoonstelling*, Sint-Gilles, 1992, p. 22-29
- J. Block, *Hommage to Brussels. The Art of Belgian Posters 1895-1915*, New Jersey, 1992
- K. Scheerlinck en R. Lucas, *Antwerpen geplakt. Vooroorlogse Antwerpse affichekunst*, SB/AMVC, Antwerpen, 1993
- K. Scheerlinck en M. Veldeman, *'Kom nog eens af' 150 jaar affiches voor de Zoo*, Antwerpen, 1993
- L. De Pauw-Deveen e.a., *Wilchar. Een geëngageerd kunstenaar in een bewogen periode*, AMSAB, Gent, 1994
- K. Scheerlinck, *Henri Cassiers, meester van de affichekunst*, in: *Henri Cassiers 1858-1944*, Museum Vleeshuis, Antwerpen, 1994, p. 65-96, 151-154
- K. Scheerlinck, *Jenever en likeur in kleur. Belgische jenever- en likeuraffiches 1885-1940*, Nationaal Jenevermuseum, Hasselt, 1994
- K. Scheerlinck, *De affiches van Alfred Ost. Een voorsmaakje*, Antwerpen, 1995

Leo Marfurt (1894-1977)

Elixir de Spa

1937

240x160cm

Gent, Stadsarchief

ELIXIR^{de} SPA

SCHALTIN, PIERRY & CIE TE SPA

★
Hofleveranciers

LES CRÉATIONS PUBLICITAIRES
97, WATERLOOLAAN, BRUSSEL

HADRIK VERBOODEN

Verantwoordelijke uitgever:
R. Vercruysse
Kasteelstraat 97
8700 Tielt

Bijvoegsel bij OKV 1995/3
OPENBAAR KUNSTBEZIT
IN VLAANDEREN
Drieëndertigste jaargang
september-oktober-november
1995/nr. 3
driemaandelijkse periodiek
voor inwijding in de beeldende
kunsten door reproducties,
teksten en radiouitzendingen.

Uitgave van Openbaar Kunstbezit
in Vlaanderen v.z.w.
onder de auspiciën van de Vlaamse
provincies en in samenwerking
met de B.R.T.N.

Verantwoordelijke uitgever:
Rudy Vercruysse

Secretariaat, redactie
en abonnementendienst:
Kasteelstraat 97 - 8700 Tielt
tel.: 051/42.42.99
fax.: 051/40.84.78

Publiciteit:
03/231.28.00 (B-Promotion)
B.T.W.-nummer: 427.190.176

Bankrelaties:
448-0007361-87
385-0590844-80
000-0099920-10
135.20 (NL)

Dit Mededelingenblad
werd samengesteld door:
Rudy Vercruysse,
Marijke Declercq
Marc Devos en
Geert Verstaen.

Jaargang 1995

1. Middeleeuwse
muurschilderingen
2. Het Provinciaal Museum
Sterckshof-Zilvercentrum
3. Affichekunst
4. Bruggen

Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen op BRTN-radio "Affichekunst"

komt aan bod:

bij Radio 1 in 'Eenhoorn'
op dinsdag 3 oktober

bij Radio 3 in 'De Kunstberg'
op woensdag 27 september

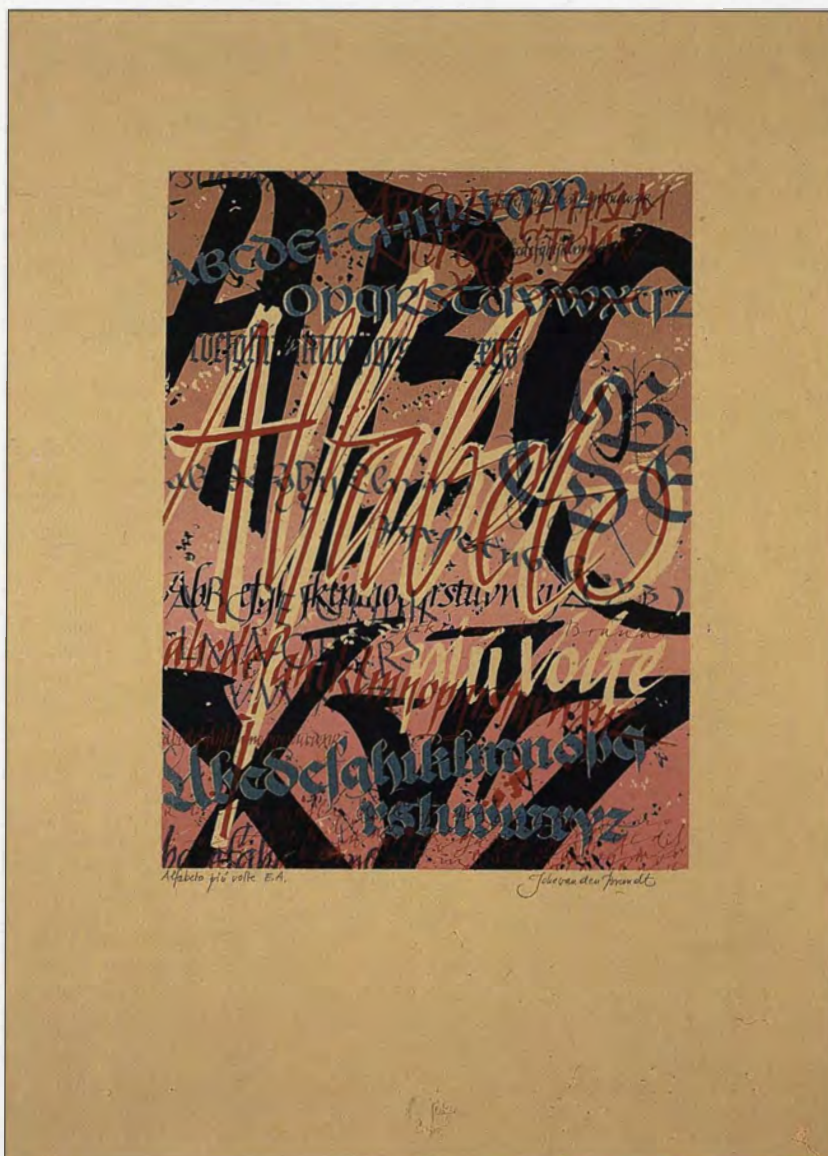
bij radio Donna in 'Foyer'
op maandag 2 oktober

Mededelingen

OKV-Aanbieding Joke van den Brandt

"Alfabeto, piú volte" 1995

Een reeks van dertig zeefdrukken

Abonnementsprijs 1995: 700,-BF of 41,5 NLG

In de abonnementsprijs voor 1995 zijn begrepen:

1. vier thematische afleveringen
2. vier Mededelingenbladen
3. de OKV-Museumkaart 1995

Hoe kan U zich abonneren?

Niets is eenvoudiger dan dat:

U stort 700,-BF (zonder opbergband) of 970,-BF (mét opbergband) op rekeningnummer 448-0007361-87 van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, Tielt. Graag vermelden: "1995".

CJP-ers genieten een gunsttarief: 600,-BF i.p.v. 700,-BF. Let op!

Vanuit Nederland kan U ook abonnee worden!

Uitsluitend door storting van 41,5NLG (zonder opbergband) of 59,5 NLG (mét opbergband) op gironummer 135.20 van OKV in Tielt. Graag vermelden: "1995".

Vanuit alle andere landen bent U eveneens welkom als abonnee!

Een abonnement kost dan 1.000,-Bf (zonder opbergband) of 1.320,-Bf (mét opbergband) uitsluitend te betalen op PCR 000-0099920-10 van OKV in Tielt of via internationale postwissel.

Volgende editie

Aflevering nr. 4 van de jaargang 1995:

Bruggen

door Marc Dubois, Greet Paulissen, Claire van Damme, Daniel Vandepitte, Jos Vandenbreeden

verschijnt midden november

Deze "Mededelingen" zijn een bijvoegsel bij de OKV-aflevering nr. 3 van de jaargang 1995:

"Afficheskunst"

Auteurs: Robert Lucas en Karl Scheerlinck

De jongste decennia werden in België talrijke tentoonstellingen en publikaties gewijd aan de eigen afficheskunst. De spits werd daarbij afgebeten door manifestaties rond de Belle Epoque. Recenter kwamen ook het Interbellum en in mindere mate de naoorlogse periode aan bod.

In dit nummer van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen wordt een poging gedaan om aan de hand van de eerder genoemde publikaties en bijkomend opzoekingswerk te velde, een stand van zaken op te maken. Omdat men niet kan spreken van een typisch Belgische, laat staan Vlaamse afficheskunst (men kan slechts gewagen van typische accenten), wordt in een kort historisch overzicht de affichekunst in Vlaanderen gesitueerd in haar nationale en internationale context. Daarnaast worden, afzonderlijk, werking en inhoud van een tiental van de belangrijkste openbare afficheverzamelingen in Vlaanderen nader toegelicht.

De in het nummer afgebeelde affiches, waarvan sommige nog nooit eerder werden gepubliceerd, behoren alle tot de topstukken van deze collecties.

Technisch

beeld: kalligrafisch alfabet, verschillende types
zeefdruk
4 kleuren
papier: geveergeerd, dfr. "Roma" (kleur Raffaello) van 130gr/m²
formaat blad: 48x66cm
oplage: 30 exemplaren
druk: Willy Braspenninckx
getekend en genummerd

Hoe kan u bestellen?

Door storting van het nodige bedrag op rekeningnummer 448-0007361-87 (OKV, Tielt). Vanuit Nederland: uitsluitend op gironummer 135.20 van OKV in Tielt.

Gelieve bij uw betaling te vermelden "toesturen" of "Tielt". U kunt een exemplaar telefonisch (051/42.42.99) of per fax (051/40.84.78) reserveren. Uw reservatie blijft drie werkdagen geldig en wordt definitief bij de betaling.

Prijs

voor abonnees: 7.000,-BF (390,-NLG)
niet-abonnees: 8.000,-BF (445,-NLG)

Vanuit Nederland: uitsluitend op gironummer 135.20 van OKV in Tielt

Levering

Het kunstwerk kan u aangetekend worden toegestuurd of u kan het zelf afhalen in Tielt na telefonische afspraak (tel. 051/42.42.99).

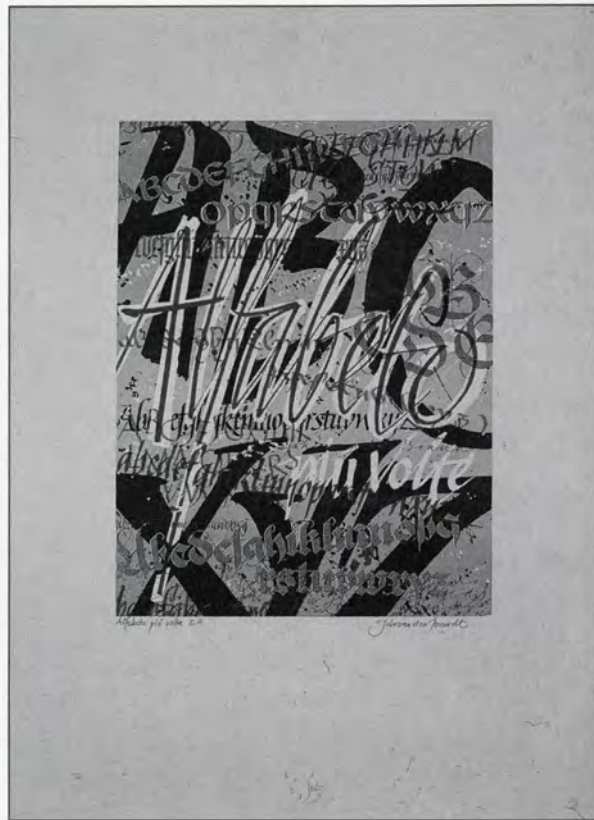

foto: Joris Luyten

Joke van den Brandt

De liefde voor de letter

Er bestaan geen serene, evenwichtiger en levensblijgere mensen dan kalligrafen. Dat oordeel is gebaseerd op één enkele ontmoeting met één vertegenwoordigster van de discipline, maar toch weer niet om het even wie. Joke van den Brandt is een bedreven kalligrafe die mij op anderhalf uur tijd uit de overtuiging gehaald heeft dat kalligrafie alleen maar te maken zou hebben met schoonschrijverij.

De krabbels die ik op papier zette voor het interview werden met de minuut mooier, ronder en leesbaarder. Ja, op het einde vertrouwde ik de sleutelwoorden zelfs met een sierlijke beginhaal en allerhande lussen aan het papier toe. En net zoals men fluitend en naneuriënd een concert verlaat, verliet ik huize Van den Brandt met de neiging om mijn desktop publisher te ruilen voor een flacon chinese inkt en een beitelpen. Het is er nog niet van gekomen dus probeer ik wat Joke in 26 letters kan vatten hier in een paar volzinnen te verklaren.

"Kalligrafie heeft veel gemeen met poëzie, literatuur en muziek. De vorm versterkt de inhoud. Ik werk graag met inhoud, met zelf gemaakte of zelf gekozen teksten. Sommige collega's en vooral jongere beginners neigen nogal eens naar vrije kalligrafie en werken meer abstract. Je moet natuurlijk eerst de basisregels beheersen. Het is een kunst waarin je je alsmear verder bekwaamt. Kalligrafie is alleen mooi als men de perfectie nastreeft. Het wordt bijna een vorm van meditatie, een samenspel van concentratie en ritme. Niet zelden moet je je echt inschrijven, proberen in het ritme te geraken. Als het niet lukt, dan lukt het niet. En paradoxaal genoeg: hoe langer je bezig bent, hoe moeilijker het wordt".

Joke van den Brandt heeft er

Kalligrafie is voor haar niet exclusief een kunst in de zin van de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie. Door haar werk binnen de verenigingen, de cursussen en de voordrachten heeft ze zich ook opgewerkt als iemand die deze vorm van toegepaste kunst op een bevattelijke doch correcte manier kan vulgariseren.

verbonden is met de geschiedenis en de boekdrukkunst. Het kalligrafisch schrift is gegroeid vanuit het Romeinse kapitaal, in de vierde eeuw na Christus wordt dat de unciaal, later komt de Karolingische minuscule die over heel Europa uitwaaiert. In de elfde eeuw komt de gotische letter in zwang, gevolgd door de gebroken

barokke variant die onder invloed van de kopergravure is ontstaan. Je ziet hoe de letter evolueert met de overheersende cultuur, bouwstijl of zelfs levensbeschouwing. De kennis terzake is zeer beperkt: men herkent nog gemakkelijk de gotische letter maar daar blijft het vaak bij".

"Zelf werk ik het liefste met Fraktuur en Humanistisch cursief in mijn vrije ontwerpen. Als ik verzoeken krijg om oorkonden of andere perkamenten te ontwerpen, grijp ik nog het liefst terug naar die zeer bewerkelijke gotische letter. Ik krijg nogal wat klassieke opdrachten voor diploma's, bullen en oorkonden en ik zet mij daar helemaal voor in. Het mooiste is natuurlijk als je volledige vrijheid krijgt of als je een opdrachtgever alsnog kan overtuigen om een eigentijdse vorm te gebruiken. Dan haal je daar toch wat van die "ouderwetsheid" van af en je kan laten zien hoe onvervangbaar mooi kalligrafie kan zijn, ook in meer technische presentaties. Hoe soberder en uitgepuurder je mag werken, hoe tijdlozer het resultaat kan worden. Het is ook op die manier dat ik graag op het aanbod van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen ben ingegaan. De werktitel is "Alfabeto piu volte", het worden dus interpretaties van verschillende alfabetten, uitgewerkt in een vierkleuren zeefdruk op honderdertiggrams Romapapier met schepranden. Het wordt uiteindelijk een ode aan het alfabet. Kalligrafen werken niet alleen met mooie teksten en vrije bewerkingen maar ook binnen de schijnbare "begrenzing" van die 26 letters". Misschien bewijst Joke van den Brandt nog maar eens dat er pas echte vrijheid is als men zijn grenzen kent.

GERRIT SIX

foto: Jacques Sonck

ondertussen een kwarteeuw ervaring op zitten. Haar CV vermeldt studies aan de Fachhochschule in Aachen en Paleografie aan de VUB, maar evengoed literaire bedrijvigheid, cursussen en tentoonstellingen.

"Er zit ook een stukje volksoepvoeding aan vast. Ik voel het als mijn plicht om de mensen met een paar eenvoudige referenties en weinig voorkennis te vertellen waar deze kunst vandaan komt en hoe intiem die

gotische letter waaruit Gutenberg zijn eerste drukletter zal afleiden. In de renaissance komt het Humanistisch cursief in voege. Daar houdt het ongeveer bij op, tenzij dan de meer

Exclusief bezoek aan de tentoonstelling
Vlaanderen en Castilla y León.
Op de drempel van Europa
Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal

o.l.v. Jan van Damme, conservator

Er wordt een bezoek georganiseerd op de volgende data:

woensdag 11 oktober om 19.00 u.

en

woensdag 18 oktober om 19.00 u.

U kunt gratis deelnemen met 1 of 2 personen op één van beide data indien U abonnee bent.

Om het tentoonstellingsbezoek aangenaam te houden, wordt de groep beperkt tot 20 personen.

Hoe deelnemen?

Stuur een gele briefkaart naar
Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
Kasteelstraat 97
8700 Tielt

uiterlijk op 29 september e.k. (datumstempel post)

met volgende vermeldingen:

1. Castilla y León;
2. uw abonneenummer;
3. 11 oktober of 18 oktober;
4. 1 of 2 personen.

Vergeet uiteraard niet uw naam en adres te vermelden. De deelnemers worden uit de inzendingen verloot en zullen persoonlijk verwittigd worden.

Vlaanderen en Castilla Y Leon, op de drempel van Europa

Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen (16/9-10/12)

Door een samenloop van omstandigheden en spelingen van het dynastieke lot maakten de zuidelijke Nederlanden twee eeuwen lang, van 1504 tot 1714, deel uit van het Spaanse wereldrijk.

De eenmaking gaf een nieuwe impuls aan reeds bestaande handels- en artistieke relaties tussen beide gewesten. Reeds vanaf het begin van de vijftiende eeuw reeds maakte het schiereiland kennis met de "Vlaamse" kunst. Beeldsnijwerk, schilderijen en wandtapijten vonden in grote getallen hun weg naar het zuiden en lagen aan de basis van het ontstaan van een hispano-flamencostijl: Spaanse kunst naar "Vlaamse" voorbeelden.

De relaties, zowel politiek als artistiek en spiritueel, tussen beide gewesten zijn het onderwerp van de tentoonstelling. Nadruk ligt daarbij op de 15de en 16de eeuw.

De tentoonstelling beperkt zich dus niet tot de invloeden op kunsthistorisch gebied. Ze heeft het ook over de geestesverwantschap onder de mystiekers Jan van het Kruis, Teresa van Jezus, de Suso, Geert

Jan Provost
Ecce Homo Eind 15de eeuw

Grote, Ruusbroec, Herp en Tauler; over de invloed van Erasmus en de polyglotbijbel van Arias Montano, gedrukt te Antwerpen bij Plantin. Die "Vlaamse" voorbeelden zijn overigens niet altijd Vlaams in de historische betekenis van dat woord, dat wil zeggen afkomstig uit het graafschap Vlaanderen. Ook Brabant met Brussel en

Antwerpen, Henegouwen met Doornik en de omliggende landen droegen hun deel bij. Op gelijkaardige wijze hebben Vlamingen vaak een erg vereenvoudigd beeld van Spanje, gekleurd door de nationalistische geschiedschrijving van vooral de 19de eeuw. De tentoonstelling brengt dan ook een verrassend beeld van een niet enkel rijke, maar ook complexe en boeiende geschiedenis van het Spaanse schiereiland. Een geschiedenis die in grote mate de sporen draagt van conquista en reconquista, van de ontmoeting tussen de drie grote monotheïstische godsdiensten: islam, jodendom en christendom.

In de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal worden tot 10 december unieke kunstvoorwerpen uit de kathedralen, kerken en kloosters van Castilla Y Leon voor het eerst samengebracht: oude drukken en muziekhandschriften, panelen van Juan de Flandes, Jan Provost, Ambrosius Benson en Pedro Berruguete, beeldsnijwerk van Gil de Siloe en Alejo de Vahia, een Vlaams wandtapijt, een gedenksteen met Hebreeuws opschrift, een tuniek van zijde en gouddraad, een Arabisch

koffertje gebruikt als reliekschrijn, een verguld zilveren kelk, een portret van Teresa van Jezus... Een deur in mudéjarsstijl, een bijbel, een Hebreeuwse grammatica in het Castillaans, een Spaanse vertaling van Abraham Ibn Ezra gedrukt in rabbijnse sefardische lettertekens... Samen tweehonderd kunstschaten die

getuigen van een periode van confrontatie tussen het noorden en het zuiden van Europa, een periode waarin via de islamitische en joodse traditie in Castilië, de westerse en oosterse cultuur elkaar inspireerden en verrijkten.

JAN VAN DAMME

Praktische informatie

"Vlaanderen en Castilla Y Leon. Op de drempel van Europa", 16 september tot 10 december Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen

Open: maandag, dinsdag, donderdag en vrijdag van 10 tot 18u., woensdag van 10 tot 21u., zaterdag van 10 tot 15u. en van 18 tot 21u., zondag van 13 tot 16u.

Toegangsprijzen: 250,-BF, 200,-BF voor 60+ en groepen (vanaf 20 personen), 150,-BF voor junioren en studenten, 100,-BF voor scholen, gratis voor kinderen tot twaalf.

Inlichtingen: Secretariaat tentoonstelling, Jan Blomstraat 1, 2000 Antwerpen, tel. 03/233.34.68

Reservaties: tel. 03/233.31.15 - fax: 03/233.38.18

Juan De Flandre
Retabel van Sint Michiel 1505-06

Vlaanderen & Castilla y León

Op de drempel van Europa

Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen

Onze-Lieve-Vrouwekathedraal Antwerpen
16 september - 10 december 1995

Unieke kunstvoorwerpen uit de kathedralen, kerken en kloosters van Castilla y León voor het eerst samengebracht die getuigen van een periode van confrontatie tussen de zuidelijke Nederlanden en Spanje (1504-1714); tussen christendom, islam en jodendom.

De stoutmoedige diefte

van het Lam Gods

Centrum voor Kunst en Cultuur Sint-Pietersabdij Gent
(29/9-7/11/96)

In de nacht van 10 op 11 april 1934 worden twee panelen van het wereldberoemde retabel van de gebroeders Van Eyck "De aanbidding van het Lam Gods" gestolen uit de Sint-Baafskathedraal te Gent. Tot op heden is één van de panelen nog steeds zoek. Van 29 september t/m 7 januari 1996 loopt in de Sint-Pietersabdij een tentoonstelling over deze "stoutmoedige diefte".

Het is 7 uur, woensdagmorgen, 11 april 1934, als één van de onderkosters van de Gentse Sint-Baafskathedraal in de Vijdtkapel het gordijn voor het retabel van "Het Lam Gods" opent. Op de plaats van de grisaille van Sint-Jan en de Rechtvaardige Rechters gaapt een gat. Het nieuws van de diefstal verspreidt zich als een stovooruitje door de stad en al snel vult de Vijdtkapel zich met nieuwsgierigen. De volkstoeleer is zo massaal dat de commissaris van de gerechtelijke politie besluit later op de dag terug te komen om de "eerste vaststellingen" te doen. Op 1 mei komt op het Bisschoppelijk paleis een brief toe: "Wij hebben het voorrecht u mee te delen dat wij beschikken over de twee schilderijen van Van Eyck, die in de hoofdkerk van uw stad werden ontvreemd". De persoon die tekent met D.U.A., vraagt 1 miljoen frank losgeld voor het paneel van de "Rechtvaardige Rechters". Om zijn solvabiliteit te bewijzen, bezorgt hij de grisaille van Sint-Jan terug. Op zondag 25 november krijgt de Wetterse wisselagent Arsène Goedertier, tijdens een politieke meeting in Dendermonde, een hartaanval. Op zijn sterfbed vertelt hij zijn vriend en raadsman Georges De Vos: "Ik alleen weet waar 'Het Lam Gods' zich bevindt... in mijn bureau... schuifken..." de rest van zijn geheim neemt hij mee in zijn graf.

Toen Karel Mortier, ere-hoofdcommissaris van Gent, pakweg 30 jaar terug het gerechtelijk dossier van de diefstal in handen kreeg, geloofde hij zijn eigen ogen niet: "Ik ontdekte enorme hiaten en diverse procedurefouten. Van een onderzoeksrechter is in het hele dossier geen spoor te vinden! Belangrijke getuigen worden pas jaren later verhoord! De commissaris doet pas 's avonds de eerste vaststellingen en meldt dan laconiek dat hij 'geen sporen heeft gevonden! Het gerecht neemt geen foto's... de pers gelukkig wel. Deze persfoto's hebben mij een schat aan informatie verstrekt." Karel Mortier startte zijn eigen

Karel Mortier voor de Gentse Sint-Baafskathedraal (foto Marc Devos)

onderzoek, een zoektocht naar de waarheid én de Rechtvaardige Rechters. Zijn bevindingen schreef hij neer in "Dossier Lam Gods" dat vorig jaar verscheen bij de Stichting Mens en Cultuur. De opbouw van het boek is ook terug te vinden in de tentoonstelling "De stoutmoedige diefte van het Lam Gods". De zwerftocht van het retabel doorheen de eeuwen, de diefstal, het onderzoek met zijn vele blunders en de zoektocht naar het verdwenen paneel van de Rechtvaardige Rechters worden er evocet. De bezoeker wordt speurder in "Vlaanderen's grootste thriller" en... misschien duikt dit najaar het verdwenen paneel wel weer op. Voor Karel Mortier komt slechts één zoekplaats in aanmerking: de Sint-Baafskathedraal. MCB

20 vrijkaarten

Praktische informatie
"De Stoutmoedige diefte van het Lam Gods" van 29 september t/m 7 januari 1996
Centrum voor Kunst en Cultuur Sint-Pietersabdij, Sint-Pietersplein 9, 9000 Gent, 09/222.07.62.
Open: dinsdag tot zondag van 10 tot 17u. (niet op 25/26/12 & 1,2/1/96).
Toegang: 150,-BF, reductie 120,-BF, combinatie-ticket bezoek Lam Gods resp. 200,-160,-BF.

Grafische vormgevers: een vak apart

Grafische vormgeving is een zeer ruim begrip. Grafische en visuele ontwerpers houden zich onder andere bezig met affiches, drukwerk, tentoonstellingsstanden, signalisatie, pictogrammen maar ook met tv-generieken, allerhande verpakkingen, en niet te vergeten de huisstijl binnen de "corporate identity". Niet alleen de zakenwereld, maar ook de culturele instellingen zijn zich in vormgeving gaan interesseren. Een beetje theater of operahuis heeft tegenwoordig een huisstijl ter ondersteuning van het imago.

In de jaren vijftig was grafische vormgeving nauw gelieerd met de publiciteit. De eerste Belgische beroepsvereniging heette nogal pompeus "Chambre Belge des Artistes et Artisans Publicitaires". Een naam springt er toch wel uit in die periode en dat is die van Julian Key. Nadien ontstaan er allerhande beroepsunies waarin de grafische ontwerpers meestal een minderheid vormen. Midden de jaren tachtig ontstaat "Grafische Vormgevers Vlaanderen". Dit is het resultaat van jarenlange pogingen om binnen Febelgra, de toen nog unitaire federatie van de grafische industrie, een volwaardige vertegenwoordiging te krijgen. In 1987 ziet de "beroepsvereniging Grafische Vormgevers v.z.w." (bGV) het levenslicht.

In een gesprek met voorzitter Frank Andries wordt dat niet ontkend. Het is bijvoorbeeld niet evident dat bedrijven of culturele instanties meteen naar een grafisch ontwerper toestappen. En in de verschillende managementsopleidingen is er niet meteen zo iets als grafische vormgeving opgenomen. Zeker inzake het ontwikkelen van een huisstijl, maar ook voor kleinere opdrachten, is het belangrijk om de juiste man op de juiste plaats te ontmoeten: de contactpersoon die én beslissingen kan nemen én voeling heeft met vormgeving. Frank Andries: "Als een bedrijf wil dat er kwaliteit afgeleverd wordt dan moet het openstaan voor die creatieve dialoog. Het is mijn ervaring dat hoe meer deuren je moet passeren, hoe groter de creatieve vervlakking binnen een opdracht wordt. Ik zou er zelfs voor pleiten om bijvoorbeeld, niet alleen in de opleiding van pr-mensen een deel vormgeving te integreren. Op die manier kan grafische vormgeving echt een deel worden van de bedrijfscultuur". De bekendheid van het beroep bij het grote publiek, het

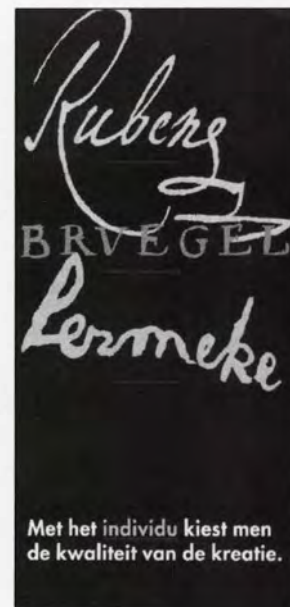
bedrijfsleven en bij de overheid, is zoals gezegd nog niet voldoende uitgewerkt. Er bestaat ook geen eenduidige opleiding: vormgevers zijn ofwel creatief-esthetisch ofwel analytisch-technisch geschoold. Veel hangt van hen zelf af. Hoe ze zich profileren of ze minimale kennis hebben van marketing bepaalt in grote mate het verloop van hun carrière.

En zoals het ook in andere beroepen gaat is de herkenbaarheid ervan recht evenredig met de opleiding die er aan voorafgaat. Hoe minder die gestructureerd is, hoe minder de finaliteit van grafisch ontwerper als een "echt" vak beschouwd wordt.

De bGV groepeert niet alleen alle vormgevers, of ze nu een zelfstandige praktijk hebben dan wel in dienstverband werken, maar ook diegenen die een onderwijsopdracht hebben en de laatstejaars studenten kunstonderwijs. De bGV wil vooral de ontwikkeling van het vak en een professionele uitoefening ervan, ondersteunen en promoten. Met die opdracht is het dus geen soort orde maar een echte beroepsvereniging. Heel recent nog bracht de vereniging een brochure uit inzake ontwerpwedstrijden met een aantal praktische richtlijnen. Die is zowel bedoeld voor de deelnemers als voor de organisatoren van dergelijke wedstrijden.

Het document in kwestie is duidelijk een middel om het beroep beter bekend te maken bij private en openbare opdrachtgevers. Opdrachten worden daarin teruggebracht in de algemene context van de grafische vormgeving. Die is een wezenlijk onderdeel van een communicatiestrategie, wat inhoudt dat zowel de voorafgaande briefing, de jurering als de gehele opvolging duidelijk moeten aangegeven worden. Maar ook buiten dergelijke wedstrijden heeft het vak nood aan continue bijscholing en informatie. De

bGV kwijt zich onder andere van deze taak door de uitgave van een driemaandelijkse vak-infodossier (uitsluitend voor de leden). Ieder jaar worden vormgevers, vormnemers en zij die zich aan plagiaat durven wagen, bekroond met een bGV-prijs.

De vereniging staat ook in voor de promotie van het vak, door interne en externe informatie-verstrekking en de vertegenwoordiging op binnen- en buitenlandse manifestaties. Andries: "We willen vormgeven met visie. Er zit in onze hele omkadering van het beroep wel degelijk een soort strategie. Wat is grafische vormgeving? Welk rendement kan ze voor een bepaald bedrijf of instelling genereren? Hoe werk je met grafische vormgevers? Naarmate we die vragen beter beantwoorden, wordt het vak ook aantrekkelijker. We moeten niet bang zijn om met potentiële opdrachtgevers te spreken in termen van marketing, in de zin van return on investment. Maar anderzijds blijven we creatieven, we zijn geen accountants. We werken aan en in de communicatie maar met een persoonlijke en uitgekende vormtaal. Dat is een stapje verder dan de reclamewereld want er is een langere termijn inbreng. Uiteindelijk heeft de grafische ontwerper een maatschappelijke en culturele verantwoordelijkheid. Zo situeert hij zich dan in de buurt van het auteursdesign en de kunst".

GERRIT SIX

Museumonderwijs anno 1995: hang eens het beest uit, alsjeblief

De ene geeft ons een schoendoos en zegt: dit wordt jouw camera. Een tweede probeert het met een brooddoos. Van nog een andere krijgen we een paar mechanische oren aangemeten. Alledrie proberen ze ons op te voeden in het nobele vak dat kunst heet.

Geertui Pas, Ann Van Dijk en Els Maréchal, de respectievelijke afdelingshoofden van drie Antwerpse musea, het Museum van Hedendaagse Kunst, het Provinciaal Museum voor Fotografie, en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, vormen samen het voorzittend comité van de Commissie Educatieve werking van de Vlaamse Museumvereniging. De voorbije zomer lanceerden ze bovendien een gezamenlijk project waarbij aan jongeren gesmeekt werd in de drie musea het beest te komen uithangen. Een portret.

Geert Pas
(Museum voor Fotografie Antwerpen,
foto's: Guy Voet)

Groene brooddoos

De fraaie groene brooddoos die Greet Stappaerts, educatief medewerker en collega van diensthoofd Geertui Pas (afwezig wegens vakantie), voor zich op de tafel van het cafetaria van het Muhka neerzet, heeft een opschrift in grote zwarte letters opgekleefd gekregen. Greet haalt uit de doos een stempeltje te voorschijn, een minuscule stukje wrakhout, een zo mogelijk nog kleiner stuk doek waarop in miniatuur een schildertje staat afgebeeld. En naast de doos staat een typisch Russisch vrouwenpoppetje dat je midden-in kan openvlijzen. In dat poppetje vinden we onder meer een hert, een boomstam, walnoten. Het is ons "Ei van Casar", zegt Greet. Kinderen krijgen het gratis mee naar de tentoonstelling van de jonge Brusselse kunstenaar Paul Casar, die tijdens de zomermaanden op de bovenste verdieping van het Museum van Hedendaagse Kunst te Antwerpen staat opgesteld. Ze moeten er op zoek naar de grotere exemplaren van het hert en de walnoten die in het poppetje zitten, en ze moeten vooral op zoek naar de verschillen. De groene brooddoos wordt hen meegegeven voor de tentoonstelling op de benedenverdieping, waar Felix Droese met grote stempels van wrakhout heeft gewerkt. "Het systeem heeft oneindig veel voordelen," zegt Greet, "Om er maar één te noemen: kinderen zijn veel minder geneigd om de kunstwerken aan te raken, omdat ze met die dingetjes in de doos al iets om handen hebben".

Kunstpluk

Het was de stagiaire Els Verstraete die het grote museumspel Kunstpluk heeft vormgegeven. Kunstpluk is gebaseerd op het principe van de kleine doosjes maar neemt een hele hoek van de benedenverdieping in beslag. Greet zegt: "Het is voor ons altijd van het grootste belang geweest dat we met onze educatieve dienst niet in een geïsoleerd hokje moeten werken, maar in de zalen zelf". Blokjes in allerlei geometrische vormen hangen in het zaaltje aan touwen gekleefd. Er zitten stukjes strandbal in verwerkt, en dergelijke meer. Op die manier bevat elk van de blokjes telkens twee tips, waarvan er één naar de vorm, en een ander naar de inhoud van een welbepaald werk uit de vaste verzameling verwijst. Kinderen worden met de blokjes de zalen ingestuurd, moeten er aan de hand van de tips een werk herkennen. Vervolgens moeten ze weer naar het hokje, waar aan een muur elk blokje een plaats in een gelijkvormige uitsparing in een serie planken moet krijgen, bij reproducties van de afgebeelde werken.

Vier tot honderd

"Maar in tegenstelling tot wat sommigen al wel eens willen denken is de educatieve dienst van het MUHKA er dus niet alleen voor kinderen en scholieren," zegt Greet Stappaerts, "Onze doelgroep reikt van vier tot honderd jaar. En het zijn die volwassenen die

eigenlijk het best onze diensten kunnen gebruiken. Je merkt dat ook bij scholen. Leraars zijn erg moeilijk tot een bezoek aan een museum als het onze te overtuigen. Maar eenmaal de kinderen binnen zijn, blijkt zich

Ann van Dijk

van hun kant geen enkel probleem te stellen. Volwassenen leven nog altijd veel meer met die idee dat kunst "schoon" moet zijn. En ze hebben dan die houding van: probeer me maar eens te overtuigen". Het jaarverslag van de educatieve dienst van het Muhka maakt voor 1994 gewag van 446 rondleidingen voor 191 groepen, waarvan scholen slechts zestig procent voor hun rekening namen. Samen waren de rondleidingen goed voor 6.800 deelnemers - iets minder dan twintig procent van het totaal bezoekers- en het aantal volwassenen schommelde daarbij rond 3.000. "Maar vooral de groep 50-plussers lijkt de jongste tijd steeds meer de weg naar het museum te vinden," zegt Greet Stappaerts. Het museum beschikt momenteel over een vijftiental gidsen die op freelance basis de rondleiding verzorgen, voor groepjes van maximaal tien kinderen, en vijftien volwassenen. Is een groep groter dan wordt die onverbiddelijk opgesplitst. Het totaal aantal rondleidingen in het MUHKA neemt de jongste jaren nog steeds toe: van 322 in 1993 naar 446 in 1994. Sinds vorig jaar zijn het aantal bijkomende activiteiten van de educatieve dienst gevoelig opgedreven.

Kinderpraat

Zo zijn er de publikaties. Sinds korte tijd is er de halfjaarlijkse infokrant die gratis verspreid wordt en waarvoor -alweer- een stagiair een distributienet had uitgetekend. "Je voelt het verschil," zegt Stappaerts. Al naargelang van de aard van de

tijdelijke tentoonstelling worden er daarnaast ook verschillende folders uitgebracht. Een eerste - onder redactie van Johan Pas, richt zich tot een al wat meer volwassen publiek. Een tweede - Kinderpraat, door het dienst-

Els Maréchal

hoofd Geertui Pas geredigeerd - richt zich tot de kinderen van de lagere school (gemiddelde leeftijd: 10 tot 11 jaar). Toen Greet Stappaerts in 1990 in dienst kwam, had zij een derde soort folder gelanceerd, die zich tot de wat oudere jongeren richt. De verkoop van die folders, 1.408 in 1994, is niet echt spectaculair te noemen. Maar, zegt Stappaerts, vele van die folders gaan ook gratis over de toog, en worden bovendien ook nog eens aan de persmappen toegevoegd. Op die manier reikt hun invloed verder dan die verkoopcijfers zouden kunnen laten vermoeden. En een goede aanwijzing voor de kwaliteit van de teksten mag misschien wel het feit zijn dat nogal wat journalisten er niet voor terugschriken om in hun besprekingen flink uitvoerig uit die folders te putten, meer zelfs dan uit de catalogus.

Studiedag

Vorig jaar in september was een lerarenkaart ingevoerd, die de aanvrager recht geeft op drie jaar gratis museumbezoek, en die blijkt een enorm succes. De aanvragen komen met honderden binnen. Daarnaast wordt ten behoeve van het onderwijs personeel jaarlijks in september ook een studiedag georganiseerd. Zodat alle Vlaamse scholen worden aangeschreven, en in 1994 noteerde men 208 kandidaat deelnemers, waarvan er daadwerkelijk ook 141 kwamen opdagen. Dit jaar zal die studiedag niet in het MUHKA plaatsvinden, maar wordt er meegewerkt in het Openlucht Museum van Middelheim, en ook in de toekomst wil de educatieve

dienst zich voor dit soort activiteiten voor een steeds verdergaande samenwerking met andere musea openstellen. "Want je kan toch moeilijk verwachten dat mensen zich voor al die afzonderlijk

Greet Stappaerts

georganiseerde bijeenkomsten van musea telkens weer een halve dag kunnen vrijmaken".

Kunst, theater, sport en museumontbijten

Met Villanella, het Kunsthuis voor Kinderen te Antwerpen, was dit jaar in het museum aan een project rond de wonderlijke klankmachines van de Franse kunstenaar Frédéric Le Junter gewerkt, terwijl men in samenwerking met TOP Magazine het Alibi Collectief van Pat Van Hemelrijk het project De Smaakmakers had helpen realiseren. Kinderen werden daarbij onder meer gevraagd hun toekomstvisie te tekenen. Tijdens de zomermaanden had men zijn medewerking toegezegd aan Sporta, een vijf dagen durend sport- en cultuurkamp voor kinderen tussen 9 en 11. Het zijn slechts enkele voorbeelden voor de wijze waarop de educatieve dienst van het MUHKA de jongste tijd niet alleen met andere musea maar ook met theatergroepen of kunstuizen voor jongeren is gaan samenwerken. En ondertussen blijft het de vraag hoe de tweekoppige groep dit allemaal moet blijven verwerken. Want tussendoor zijn er ook nog de museumontbijten, moeten de tekstborden bij de kunstwerken gemaakt, met voor elk werk een passend citaat, is er ook nog de infomiddag voor stadsgidsen, moet de bookshop gerund, werden voor kinderen tussen 6 en 12 speciale rondleidingen rond kleur opgezet, moet prins Laurens op gepaste wijze worden ontvangen, zijn er de vele studiedagen buitenshuis, en moeten binnenshuis de al even

Broelmuseum opnieuw open

Stedelijke Musea Kortrijk

talrijke cursussen en lezingen van Amarant en anderen gecoördineerd. Het werkingsbudget van de educatieve dienst schommelt rond de 350.000 frank, en hoe smal zulk een basis wel is, kan worden afgemeten aan nog een ander project dat Stappaerts op stapel heeft staan: een boekje waarin tien werken uit de verzameling aan kleuters worden verklaard. Uitgevers bleken geïnteresseerd, maar hadden ook een prijskaartje overgemaakt: 300.000 frank.

Groepsfoto met schoendoos

Eén ding staat inmiddels als een paal boven water: een kind wordt in het MUHKA tien keer beter gesoigneerd dan een volwassene. Dat laatste geldt trouwens ook voor het naburige Fotografiemuseum, waarvan de werking niet door de Vlaamse Gemeenschap maar door de Provincie Antwerpen wordt betaald. "Volwassenen kunnen in fotografieclubs terecht, of in de reeds bestaande scholen," zegt Ann Van Dijk, die de educatieve dienst van het museum coördineert, "en van bij het begin hebben we gesteld dat er geen sprake van zou zijn dat ons atelier met de instellingen zou concurreren. We maken nu alleen een uitzondering voor jongeren die net geen 18 jaar zijn, omdat het publiek van de clubs voor hen te oud is, en zij ook nog niet in de academies terecht kunnen. Met een ouder publiek willen we niet werken al kunnen volwassenen natuurlijk wel voor een rondleiding bij ons terecht".

Van Dijk schat het aantal rondleidingen dat jaarlijks wordt gegeven op om en bij de 600. En net als in de ateliers is het de bedoeling dat de bezoekers toch nog zelf zoveel mogelijk aan het werk worden gezet. Zo wordt er aan het eind van elke rondleiding een groepsfoto genomen. Van Dijk: "De camera is oud, zodat de groep tijdens de opname een minuut onbeweeglijk moet blijven. Bovendien worden de deelnemers achteraf nog bij de ontwikkeling in de donkere kamers betrokken. En het is algemeen geweten: al doende leert men sneller".

Het beest gefotografeerd

In de ateliers gaat men nog een stapje verder. In een eerste reeks lessen moeten de leerlingen de fotografie opnieuw uitvinden. Met een simpele schoendoos moeten ze zelf een gaatjescamera construeren. In een volgende serie wordt dan de overstep

gemaakt naar een kleinbeeld-toestel en 6 X 6 camera. En dan is er nog het buitenbeentje: in het kader van Antwerpen 93 had men een multicultureel atelier opgestart, waarbij kinderen van zoveel mogelijk nationaliteiten hun leven fotografisch vastleggen. Aan een muur bij het atelier hingen de afgelopen zomer bovendien ook nog een reeks dierenfoto's, in het kader van het project "Het beest uithangen in het museum", dat door De Kunstbank en het MUHKA, het Fotografiemuseum, en het Museum voor Schone Kunsten werd georganiseerd. Kinderen werden daarbij niet alleen met tentoonstellingen rond dieren geconfronteerd, maar konden onder meer ook zichzelf als dier portretteren. Het succes was overweldigend, en de resultaten van die ateliers worden vanaf 23 september in het Museum voor Fotografie tentoongesteld. Ann Van Dijk: "Onze musea liggen zo dicht bij elkaar, ze waren als het ware een gouden driehoek. En het zou dom zijn om dat niet te exploiteren".

Draagbare gidsen

In het Museum voor Schone Kunsten praat Els Maréchal ondertussen niet weinig trots over de draagbare gids die elke bezoeker voortaan overhandigd krijgt. Van de genoemde verantwoordelijken is zij veruit diegene met de langste staat van dienst: sinds 1972 werkt ze in het museum. In die tijd had ze samen met Leen de Jong zowat alle educatieve middelen uitgeprobeerd. Een overzicht van die verschillende soorten rondleidingen en de activiteiten in de kinderateliers was trouwens eind 1993 in een nummer van het Museum Magazine verschenen, 130 pagina's dik. Maar Maréchal wil niet ontkennen dat er zich daarbij ook problemen stelden. Er was een duidelijk gebrek aan middelen en goede wil bij de administratie van de Vlaamse Gemeenschap, waardoor bijvoorbeeld lesgevers onmogelijk een contract op lange termijn konden krijgen, en soms 's ochtends lieten weten dat ze 's middags niet meer konden doceren, omdat ze een betere aanbieding hadden. Bovendien was er hoofdconservator Lydia Schoonbaert, die zeer recentelijk met pensioen ging, en niet echt de neiging had om verantwoordelijkheden te delegeren. Maréchal herinnert zich ook maar al te best hoe de stad Antwerpen zelfs geweigerd had om in de straten wegwijzers naar

het museum te plaatsen. "En bovendien was het ook zo dat wij ook aardig wat activiteiten van andere diensten op ons moesten nemen, zoals pers en public-relations. Ideaal zou het trouwens ook zijn dat een dienst als de onze van bij het begin aan een tentoonstelling zou kunnen meewerken, maar helaas was dat tot heden ondenkbaar, alleen al vanwege personeelsgebrek". Maar sinds kort waait er dus duidelijk een nieuwe wind. Leen de Jong heeft de dienst verlaten, waardoor Maréchal een tijdlang alleen kwam te zitten, maar er is alweer sprake van uitbreiding. Een fris ogende Museumkrant is inmiddels al aan zijn tweede jaargang, en vorig jaar nog werden een paar fraai ogende gidsjes voor kinderen uitgegeven. En dan is er natuurlijk de Gallery Guide. Elke bezoeker krijgt bij de balie een draagbaar informatiesysteem met CD-Rom overhandigd, en door eenvoudigweg de nummers in te tikken die bij de ingang van de zalen werden aangebracht, of naast de kunstwerken, krijgt die bezoeker door een koptelefoon de gewenste informatie over de zaal of het werk te horen. Voor alle duidelijkheid: de bezoeker bepaalt daarbij zelf zijn of haar parcours, en de werken waarover hij wat meer wil horen. Tot nu toe kan over zo'n 200 werken informatie worden opgevraagd. "Maar het is maar een begin," zegt Maréchal, "en de mogelijkheden zijn oneindig. Het toestel kan meer dan 300 uur tekst opslaan, en we zouden bijvoorbeeld kunnen te weten komen, over welke werken er zelden of nooit informatie wordt gevraagd, en daaruit kan je dan natuurlijk ook verdere conclusies trekken. Ik geef toe dat we tot voor kort de individuele bezoekers nogal verwaarloosd hadden, maar dit systeem is gewoon ideaal, en zal daarom binnenkort ook door de National Gallery worden overgenomen. Zo zie je maar: de uitvinding is Brits, maar wij waren de eerste in Europa om ze in gebruik te nemen. We hoeven heus niet altijd achter de dingen aan te hollen".

MAX BORKA

Educatieve diensten

Museum voor Schone Kunsten, 03/238.78.09.
Museum voor Hedendaagse kunst, 03/238/59.60.
Provinciaal Fotografiemuseum, 03/216.22.11.

In mei van dit jaar werd het Kortrijkse Broelmuseum opnieuw voor het publiek opengesteld.

Het patriciërshuis aan de Broelkaai 6 stamt uit de 18de eeuw. Het behoorde toe aan de adellijke familie Thibault de Boesinghe tot het in 1923 werd verkocht aan de gezusters Delplancke die een gemechaniseerd kantbedrijf beheerden en een atelier inrichtten in de Burg. Tayaertstraat (nu de nieuwe vleugel van het museum).

De stad Kortrijk kocht het huis Delplancke in 1956 om het als museum in te richten. Reeds hetzelfde jaar werden de collecties schone kunsten, oudheidkunde en sierkunst naar de Broelkaai overgebracht. Op 19 december 1959 stelde het museum permanent de deuren open voor het publiek. De tentoonstellingsruimte telt 355 m² (gelijkvloers en eerste verdieping samen). Sedert 9 mei 1983 is het gebouw beschermd. In 1988 werd de nieuwe vleugel in de Burg. Tayaertstraat in gebruik genomen waardoor het museum met 370 m² werd uitgebreid.

Na het vernieuwen van de dakbedekking en het aanbrengen van dakisolatie werd in 1992 gestart met de binnenrenovatie. Het museum werd voor het publiek gesloten. De elektrische installatie is volledig vernieuwd (en discreet weggewerkt). Een beveiligings- en luchtbevochtigingsinstallatie werd geïnstalleerd. Ook de verlichting is aangepast. Op de benedenverdieping werden onopvallende laagspanning-spots aangebracht. De mogelijkheid

blijft evenwel open om in iedere kamer een passende luster op te hangen mochten de financiële middelen dit opnieuw toelaten. Op de bovenverdieping is de verlichting indirect. In de 18de-eeuwse decorkleuren zorgt dit voor een aangenaam diffuus licht met een minimale reflectie op de schilderijen.

Paradepaardje zijn evenwel de schilder- en restauratiewerken in het interieur. Die zijn zo getrouwd mogelijk uitgevoerd. Een voorafgaand onderzoek naar de originele kleur is uitgevoerd door de conserveringsploeg van het Bestuur voor Monumenten en Landschappen, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

De collectie is afgestemd op Kortrijk en bevat werk van kunstenaars die er hebben gewoond of gewerkt doorheen vijf eeuwen schone kunsten. De stedelijke verzameling is in de negentiende eeuw ontstaan, het zwaartepunt ligt dan ook op deze periode. Onder de topstukken tellen we o.m. "De plundering van het dorp" (1604) door Roeland Savery. In de nieuwe vleugel zijn o.m. werken te zien die werden bekroond in de tweejaarlijkse wedstrijd Stimulus (jaren '80) voor nieuw Westvlaams talent. De bovenverdieping van deze vleugel herbergt een meer dan interessante keramiekverzameling. De collectie is opgedeeld volgens de verschillende technieken en streeft ernaar om uit elk keramiekcentrum voorbeelden te tonen. Alle genres vanaf de Middeleeuwen t.e.m. de moderne keramieksculpturen zijn aanwezig. RV

Praktische informatie

Broelmuseum, Broelkaai 6, 8500 Kortrijk.
Open elke dag van 10.00 u. tot 12.00 u. en van 14.00 u. tot 17.00 u.
Gesloten op maandag, 25 december en 1 januari.
Toegang gratis.
Rondleiding op aanvraag door een gediplomeerde gids.
Info: 056/25.78.92; fax: 056/25.97.33.

Leen Van Dijk

De combinatie van veel is minder geworden

"De geschiedenis van een boek. De eerste letter van het manuscript. Het slotpunt achter de laatste zin. De broedtijd die aan het schrijven vooraf gaat. Het enthousiasme en het gejammer tijdens het schrijfproces. De voltooiing. De wisselwerkingen tussen auteur en uitgever. Het drukken en lijmen. De reactie op de reacties. Het totale productieproces en alles wat daarrond kristalliseert". En: "Achterhalen wat in de leegte tussen de regels staat, daar zou ik mijn dagen mee willen vullen".

Leen Van Dijk, adjunct-conservator van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) in Antwerpen, is germanist van opleiding en detective van beroep. Althans, dat zou ze willen zijn, zegt ze. Ze zegt: "Ik heb zo weinig tijd. Administratieve taken slorpen hele happen van mijn dagelijkse

uitzoeken welke dag het betreft, welk stuk geschreven door wie, met wie in de hoofdrol, aanvangsuur, eventuele begeleiding..."

Leen Van Dijk kreeg de smaak van de tekstkritiek te pakken in 1979, toen ze zich verdiepte in de briefwisseling tussen de oprichters van Van nu en Straks (over de periode 1893-1901).

een gordijntje hebt opengetrokken, ontwaar je almaar meer gordijntjes".

Een boek lezen is voor Leen Van Dijk genieten. "Je weet: zo heeft een auteur het gewild. Dat respecteer je. Eenmaal ik een boek aan het lezen ben, telt alleen het boek. Of ik lees het graag. Of ik leg het weg. En ja, de ordening waar ik al studerende en werkende leerde mee omspringen houd ik ook aan in mijn privé-bibliotheek. Ik heb ze bewust niet in mijn woonkamer, maar boven. Per onderwerp en gerangschikt. Ik vind met mijn ogen dicht terug wat ik moet vinden". Ze zegt: "Er komt nagenoeg wekelijks bij. Soms heb ik het gevoel dat ik zonder dat ene, pas verschenen boek niet meer zou kunnen leven. Dus moet het in huis. Waar het

eerbied voor een boek: "Wanneer ik iemand de rug van een boek zie kraken, huiveren mijn wervels mee. En ik schrijf er ook niet met potlood in. Wat me pijn doet is de kwetsbaarheid van de nieuwe generatie boeken: vaak is de bladspiegel niet verzorgd, vaak doet het papier heel armoedig aan, vaak valt het boek na eerste lezing al uit elkaar. Dat zou niet mogen kunnen". Ze mag graag een boek gesigneerd hebben, zegt ze. Maar: "Het valt me moeilijk. Ik ben bedeesd. Ik durf het heel veel niet te vragen. Dat zit me dan achteraf dwars. Zelfs na lezingen, wanneer de auteur ruim de tijd neemt om te signeren, weet ik nauwelijks mijn verlegenheid te overwinnen". Of ze boeken uileent? "Ongeacht. Aan vrienden. Met een uitleenlijstje. Ik ben al te veel boeken kwijt. Vrienden verlies je ook niet graag uit het oog".

Wat haar stoort is de groeiende leemte op de vlakken waar vroeger naar hartelust creatief gecombineerd werd. Ze zegt: "De combinatie van veel is minder geworden. Kruisbestuivingen tussen bijvoorbeeld literatuur en moderne kunsten blijven al te veel uit. Ik denk aan Van Ostayen. Hoe die poëzie en kunst vervlocht. Misschien heeft het met de individualisering van de maatschappij te maken: iedereen is op zijn eilandje bezig. Zeg me: Vind een lezer een mooie en tevens functionele leeslamp? Vind een lezer een mooie en tevens functionele leeszetel? Nee en nee. Alsof een designer nooit eens boek leest. Alsof een lezer zijn draai niet mag vinden op een uitgelezen bank".

Leen Van Dijk leeft in Antwerpen, werkt in Antwerpen en leest in Antwerpen. "In een stad gebeuren de dingen. Ik zeg niet dat buiten de stad niets gebeurt, maar in een stad is het allemaal geconcentreerder. En Antwerpen vooral moet binnen die concentratie enorme afstanden overbruggen. Ik zie hier bedroevende excessen en ik stuit op mooie kleinschalige projecten waaruit ik moed put. Ik zie dat als een dichter en zijn muze: die twee vechten... als verliefden".

PAUL DE MOOR

foto: Jacques Sonck

soms weken en maanden op gezelschap wacht. Het stapeltje Ongelezen is inderdaad heel groot. Hoewel: er is altijd meer Gelezen".

Genieten van een boek is bij Leen Van Dijk verstrengd met

Restauratie

van het glasraam van Johannes del Rio voltooid

Onze-Lieve-Vrouwekathedraal Antwerpen

Na de religieuze troebelen in de tweede helft van de 16de eeuw schiep het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) een gunstig klimaat voor herstellingen, nieuwe bouwprojecten en verfraaiingen. In die periode werden in de Antwerpse kathedraal nieuwe glasramen geplaatst: het grote glasraam van Albrecht en Isabelle (1616) en een reeks van vier glasramen in de oostgevel, waaronder het glasraam geschonken door kanunnik Johannes del Rio (1615). Op dit laatste glasraam is kanunnik Del Rio geknield afgebeeld voor de gekruisigde Christus met Maria, Maria Magdalena en Johannes de

Evangelist. Dit glasraam werd al in 1977 uit de muur genomen, maar wachtte sindsdien op een grondige restauratie. In 1993 werd met de Afdeling Conservatie en Restauratie van het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen een overeenkomst gesloten voor de restauratie ervan. Eerst moesten de in een veertigtal dozen geborgen glasstukken tot een glasraam bij elkaar gepuzzeld worden. Naast de gebruikelijke zorg om integratie van lacunes, de technische problemen rond verlijming en de evaluatie van vroegere ingrepen, diende het loodverloop aan de hand van oude foto's weer te worden samengesteld. Na 17 maanden van intense arbeid werd het gerestaureerde glasraam begin april herplaatst.

MDC

bezigheden op. Papier. Personeel. Schema's. Aan geschiedenissen reconstrueren, daar kom ik niet meer aan toe. Aan zo'n zinnetje "Ik ga vanavond naar de schouwburg" in een van de brieven van De Bom blijf ik niet meer haperen. Het zijn anderen die moeten

"Een geschiedenis reconstrueren is een langzaam en moeizaam en uiterst interessant werk, ook al beseft je dat je nooit tot een volledige wedersamenstelling kan komen. Je moet leren leven met hiaten en vraagtekens. Je moet leren werken met hypothesen, synthesen. Maar als je eenmaal

Achtste keer, goede keer

Hasselt heeft opnieuw een modemuseum

En of ze gelukkig is! Het personeelslid van het modemuseum dat in afwachting van de verhuis naar het nieuwe museumgebouw nog vier hoog in een lelijk modernistisch bouwwerk zit te tikken, zegt het met een zucht van verlichting: ze was er al bij van toen het museum werd opgericht, acht jaar terug, en in die tijd was ze al acht keer met haar hele hebben en houden moeten verhuizen. De ene keer waren de muren gaan scheuren, en een volgende keer was er wel weer een andere reden.

De voorbije drie jaar was het museum zelfs helemaal dicht gebleven, terwijl de Hasseltse interieurarchitect Vittorio Simoni aan een verbouwing van het voormalige klooster van de Grauwzusters had gewerkt. Het modemuseum zou daar voor eens en altijd een onderkomen moeten vinden. Simoni kon beschikken over twee rechthoekige panden, die min of meer parallel aan elkaar tussen de Ringlaan en de Gasthuisstraat zitten gekneld. De ene vleugel dateerde uit de 17de eeuw, de tweede uit de eerste helft van de 18de eeuw. Ondanks die respectabele leeftijd had Simoni resoluut voor het gebruik van nieuwe materialen geopteerd. Dat leek ook niet meer dan logisch: er moest hier immers een museum komen dat de voortdurend wisselende smaak van de inwoners van Hasselt en de rest van de wereld tot onderwerp heeft. Dat het resultaat zo uitzonderlijk geslaagd mag heten, is allicht ook te danken aan het feit dat Simoni, ondanks zijn radicale ingrepen en het overvloedig gebruik van glas en metaal, nauwgezet de morfologie en voorgeschiedenis van de kloostergebouwen is blijven respecteren.

Bij de uitbouw van de inkom bijvoorbeeld werd de geclaseerde gevel van het 17de eeuwse gebouw aan de toch al veel te drukke Ringlaan ongemoeid gelaten. De bezoeker moet nu door twee hoge glazen sleuven aan de achterkant, in de vleugel die uitgaat op de veel rustiger Gasthuisstraat. De gevel aan die zijde was immers ook tijdens de tweede wereldoorlog dusdanig door bombardementen geteisterd, dat er aan die zijde veel minder waardevolle sporen van bewaard waren gebleven.

Binnenin had Simoni bij het uittekenen van zijn route het bestaande parcours van de kloostergangen trachten te volgen. Zijn meest doortastende ingreep was de bouw van een

een derde vleugel gecreëerd die enkel door loopbruggen wordt doorsneden, en zich uitstekend leent tot polyvalente evenementen. De loopbruggen voeren naar zalen met alsmaar wisselende formaten en vista's, maar waar men ook loopt is Simoni de wat verstilde, etherische, en in zichzelf gekeerde kloostersfeer van weleer trouw gebleven. Het is al zo vaak gezegd: het museum is

glashuis dat de binnenkoer tussen de twee bestaande panden volledig overkoepelt. De geperforeerde wanden van dat glashuis, uit donker metaal, kwamen los van de bakstenen muren van de bestaande vleugels te staan, als was het een tent. Naar de belichting en de zonnestand, zegt Simoni, ontstaat er een spel van schakeringen, een verglijden van heden naar verleden, waarbij doorheen die perforatie die oude muren zich op de voorgrond dringen, om dan weer achter het metaal te verdwijnen.

Door de beglaseerde koepel werd de gespleten structuur van het kloostercomplex, met zijn twee lichtjes asymmetrische vleugels, tot één geheel verweven, en werd onder het glas meteen ook

de kerk van de twintigste eeuw. Het nieuwe modemuseum kan die stelling alleen maar onderstrepen. Alleen al de sluisvorm die de inkom heeft meegekregen maakt duidelijk: dit is een heiligdom. Het vluchtige en efemere, mode, wordt hier tot de eeuwigheid verheven.

Het museum beschikt ook over een cafetaria en een bibliotheek, en twee hoog kwam de reserve te liggen. Momenteel wordt die met zo'n 500 tot 800 schenkingen per jaar aangevuld. En daarnaast zijn er natuurlijk ook de aankopen. Zo werd vorig jaar bij een gravin een robe à la française met Watteau plooiën op de kop getikt, en voor Colette Coenegrachts blijft dat

het absolute pronkstuk van de collectie. Twee hoog staat, onder het oude houten dakgebinte, ook de permanente opgesteld. Een dertigtal stuks moet daar een overzicht geven van de evolutie van de kleding sinds de zeventiende eeuw. Het is de bedoeling dat de tentoongestelde stukken regelmatig wisselen en kleinere historische tentoonstellingen zullen daarnaast ook telkens een thema uitlichten. Als de budgetten het toestaan, zegt Colette Coenegrachts, die het museumbeleid coördineert, zal elk jaar in de andere zalen één grote tentoonstelling met internationale allure worden georganiseerd.

Dit jaar is dat "Fellini: I costumi e le Mode", een tentoonstelling die eerder van het befaamde "Centro per l'Arte Contemporanea" in Prato naar Amsterdam en Helsinki was gereisd. Weinig cineasten hebben ooit zo nadrukkelijk het thema van de vanitas geëxploiteerd, de ijdelheid van de dingen die ons dag in dag uit blijven begeistere, als Federico Fellini. Wat was het leven anders voor hem dan een wat protserige parade op een podium, een veel te groot kostuum dat ellende en leegte moest maskeren? En hoeft het dan nog te verwonderen dat een kostuumontwerper als Piero Gherardi alleen al twee Oscars kreeg voor het werk dat hij voor Fellini leverde. De beroemde jurk waarmee Anita Ekberg in La Dolce Vita een hele generatie mannen tot extase bracht, is nu slechts één van een tachtigtal kostuums die in het Hasseltse modemuseum hangen, en ooit wel eens in een film van Fellini gedragen werden.

De organisatoren hebben bij de opbouw van de tentoonstelling de rollen omgekeerd, zoals ongetwijfeld ook Fellini dat gedaan zou hebben: de bezoekers wandelen over de catwalk, en de tentoongestelde kleren hangen er omheen.

Ze werden volgens thema's geordend: De Kerk, Eros, De Liefde, De Dood, Vrouwen, Het Circus, en Eten. "En dat eten was bij Fellini natuurlijk vreten," zegt Colette Coenegrachts. "enig gevoel voor barok was hem niet vreemd". De tentoonstelling rond Fellini wordt nog vervolledigd met een dertigtal creaties die wereldberoemde createurs - van Armani, over Margiela, tot Westwood - bij wijze van hommage aan Fellini

ontworpen hebben. "Maar omdat Fellini zijn personages altijd in functie van hun fysische eigenschappen koos, stelt zich de problematiek waarmee elke modetentoonstelling af te rekenen krijgt nog scherper dan elders," zegt Colette Coenegrachts. "Een kledingstuk komt alleen maar tot leven als het door een lichaam gedragen wordt, terwijl men zich tijdens een tentoonstelling met poppen

en bustes moet behelpen. In het geval van de Fellini tentoonstelling hebben we dat tekort met filmfragmenten en uitvergrotingen van foto's trachten op te vangen, maar het blijft natuurlijk een levensgroot probleem. Wat doe je bijvoorbeeld met oude kledingstukken? Ze zijn te waardevol om nog gedragen te worden, maar anderzijds moeten ze gedragen worden vooraleer men ze echt ten volle kan appreciëren".

Eén zaal in het museum werd speciaal voor fototentoonstellingen ingericht. De in 1979 overleden Clarence Sinclair Bull, die van 1918 tot 1961 voor de MGM studio's werkte, en ondermeer de huisfotograaf van Greta Garbo werd, mag wat dat betreft de spits afbijten. In het museum wacht men intussen met spanning af hoe het publiek zal reageren. De stad Hasselt financiert de verbouwing en het personeel, maar het is de bedoeling dat het museum zo snel mogelijk zichzelf zou kunnen bedruipen. En het museum mag dan wel uniek zijn in zijn soort - het Antwerpse Textiel- en Kostuummuseum Vrieselhof bijvoorbeeld werkt met textiel en kant maar heeft nauwelijks weet van mode- de weg naar

De Kunststeden nodigen uit

Hasselt blijkt voor Antwerpenaren en Brusselaars nog al te vaak een niet te overbruggen kloof. Makkelijk is anders, zegt Colette Coenegrachts. De jongste jaren beginnen steeds meer grote namen uit de mode zelf een museumpje te bouwen. En die concurrentie wil de samenwerking met de modehuizen al wel eens bemoeilijken. Uiteraard is het ook de bedoeling om in de toekomst ook met erg jonge ontwerpers te werken. "En we willen natuurlijk ook meer dan zomaar wat kleren tonen, we willen die zaken ook in de breedst mogelijke context brengen". Voor 1996 zijn in het modemuseum alvast overzichtstentoonstellingen rond Hans Schreiber en kant gepland. En intussen blijft Limburg maar verbazen. Nog onlangs werd in Tongeren het verbluffende Gallo-Romeinse museum geopend. En Hasselt telde in 1978 zelfs niet één stedelijk museum. Vandaag zijn het er zes. Door de provincie wordt in het Begijnhof hard gewerkt aan de uitbouw van een kunstencentrum. Italianen en migrantenzonen van Italiaanse origine zorgen ook architecturaal voor een merkwaardig renouveau. In Tongeren had de vroegere partner van Simoni, Alfredo Gregorio, met het Gallo-Romeins museum nieuws gemaakt, terwijl naast het Modemuseum door diezelfde Gregorio het allereerste Belgische project van de wereldbepaalde Aldo Rossi wordt neergezet. Ter vergelijking: die zelfde Rossi had men ook in de buurt van de Musea van Hedendaagse Kunst in Gent en Antwerpen aan het werk willen zetten. Maar de projecten moesten onverrichterzake worden afgeblazen.

MAX BORKA

20 vrijkaarten

Praktische informatie

Stedelijk Modemuseum
Gasthuisstraat 11, 3500 Hasselt,
011/23.96.21

Open: dinsdag tot vrijdag
van 10 tot 17 uur - zaterdag,
zondag, en feestdagen van 14
tot 18 uur

Toegangsrijzen variëren van
40,-BF (scholen) tot 90,-BF
De tentoonstelling "Fellini: i
Costumi e le Mode" loopt tot
30 december, toegang 150,-BF.

Op 7 en 8 oktober nodigen meer dan dertig Vlaamse kunststeden u uit voor een nadere kennismaking. Het wordt een heus feestweekend, met tentoonstellingen, stadswandelingen, concerten, museumbezoeken, straatanimatie, zoektochten, volksspelen...

De Vlaamse kunststeden (grote en kleine) zijn een haast onuitputtelijke inspiratiebron voor korte vakanties of boeiende daguitstappen. Alle combineren ze een rijk historisch patrimonium met een bruisend cultuur- en stadsleven. U kan er leerrijke museumbezoeken meemaken, maar net zo goed gezellig rondkuieren en van de sfeer genieten. Om lekkere hapjes en drankjes zal u nergens verlegen zitten en zowat in elke stad is verzorgd logies te vinden. Tijdens het weekend van 7 en 8 oktober doen de Vlaamse kunststeden er nog een schepje bovenop: zij nodigen u uit voor een bijzondere, soms exclusieve, kennismaking met hun rijke aanbod. Antwerpen, Brugge, Brussel en Gent zijn uiteraard van de partij, maar ook minder gekende parels als Diksmuide, Oudenaarde, Herentals, Tongeren of Tienen tonen dat ze heel wat in petto hebben. U kan bijvoorbeeld kennismaken met de art déco-stijl in Sint-Niklaas, een drakenspel spelen in de Gentse straten en steegjes, de perfectie van de drukunst aanschouwen in Tumhout, een boottocht maken van Brugge naar Damme...

Het programma van het weekend "De Kunststeden nodigen uit" zal vanaf 13 september beschikbaar zijn. In een speciaal magazine verneemt u er alles van. U kan deze brochure afhalen bij de VVV's en Diensten voor Toerisme in uw stad of streek. Ook in alle postkantoren liggen ze te grabbel. Om het magazine

thuisgestuurd te krijgen telefoneert u naar het nummer 02/504.03.90 van Vlaams Commissariaat- Generaal voor Toerisme. Na "Ontdek Groen Vlaanderen" (27 & 28 mei) en "De kust verwacht u" (24 & 25 juni) vormt het weekend "De Kunststeden" nodigen uit (7 & 8 oktober) het sluitstuk van de actie "Vlaanderen UW Vakantieland". Deze actie wordt georganiseerd door het Vlaams Commissariaat-Generaal voor Toerisme, de plaatselijke VVV's, de Toeristische Diensten en vele andere partners.

Uurwerk in oude glorie hersteld

Museum Plantin-Moretus, Antwerpen

Sinds deze zomer is in het museum Plantin-Moretus de antieke staande klok teruggeplaatst die door de Antwerpse "klokkendokter" Bernard Meier werd gerestaureerd. De klok werd in de tweede helft van de achttiende eeuw gemaakt door de Antwerpenaar Van Look.

Op de wijzerplaat is de fase van de maan af te lezen. Hierdoor kon men destijds perfect de tijd van hoog- en laagwater berekenen, en dus ook de beste tijd bepalen voor het in- of uitvaren van de ondiepe Antwerpse haven en Westerschelde. Het meubel zelf is, zoals de meeste Antwerpse klokken, vrij sober en uitgevoerd in eikehout. Het raderwerk en de wijzerplaat van deze klok waren sterk vervuild en geoxideerd. Het raderwerk vertoonde veel slijtage. Bij de restauratie werd de klok niet alleen weer in goede staat gebracht, maar ook beschermd tegen slijtage in de toekomst. Ook het raderwerk van de Friese stoelklok werd door Bernard Meier grondig gerestaureerd. Dit model ontstond aan het einde van de achttiende eeuw. De klokken, waarvan vele onderdelen meestal in huisarbeid

werden vervaardigd, werden samengesteld in tientallen kleine klokkenmakers-werkplaatsen. De wandplank van deze klok werd aan weerszijden uitgezaagd in de vorm van meerminnen of papegaaien. Het dakje en de voorzijde van de kast zijn versierd met vergulde loden ornamenten en de zijkanten voorzien van glazen deurtjes. MDC

Praktische informatie

Museum Plantin-Moretus,

Vrijdagmarkt 22, 2000

Antwerpen, 03/234.12.83

Open: dagelijks van 10 tot 16u.45

Restaurateur Bernard Meier,
Grote Pieter Potstraat 13, 2000
Antwerpen, 03/232.65.70. Het
atelier is te bezoeken (in groep
en na afspraak) en geopend op
werkdagen van 9 tot 12u. en
van 14 tot 16u.

EDMOND GOLBERT

oudheden

antiquaire-expert

Inkoop en verkoop
van grafiek –
antiquariaat

Hoek Leopoldstraat en Arenbergstraat 16
2000 Antwerpen
Tel. en fax: (03) 232 05 67

Lid van de Kamer der Antiquairs van België en de Cinoa

Hoogdagen voor afficheliefhebbers

**STEIGENBERGER
AVANCE**
FREUDENSTADT

FREUDENSTADT

In het Noorden van het Zwarte Woud ligt dit levendige centrum, met talloze cafés, restaurants en winkels, gebouwd om de grootste markt van Duitsland. Een stadje op mensmaat met ruime voetgangerszones, een prachtig stadspark en een uitgebreide culturele kalender. Freudenstadt doet wat haar naam laat vermoeden: vreugde verschaften, in zoverre dat zelfs ademen hier een verfrissend inhoudt. Daarvoor zorgt de gunstige ligging, tussen 730 en 1000m hoogte, het heiklimaat met een bijzonder hoog aantal zonnedagen en een geringe luchtvochtigheid en windsterkte. Het heuvelend landschap, doorsneden door een uitgebreid natuurlijk net van wandelwegen, wisselt beboste heuvelruggetjes, weidse dalen en groene weiden af met bonte bloemenpracht, heldere meren en sprankelende bergbeekjes. Kortom, een streek die uitnodigt tot actief genieten en daartoe ook alles te bieden heeft: wandelen, jóggen, fietsen, golfen, tennisen, paardrijden, zweefvliegen, surfen, zeilen en alle wintersporten zijn slechts een greep uit de schier onuitputtelijke waaier van mogelijkheden. Zelfs voor kleine gasten heeft het kindvriendelijke Freudenstadt heel wat in petto, niet in het minst dankzij de kinderspeelplaatsen in het woud. Wat ook uw voorkeur geniet, Freudenstadt is vakantie voor de hele familie en in alle seizoenen.

STEIGENBERGER AVANCE HOTEL

Op 2 km van het stadscentrum gelegen kwaliteitshotel, meer in het Zwarte Woud als in Freudenstadt, omgeven door groen, een paradijs voor natuurliefhebbers.

Infrastructuur

- de kamers zijn modern en comfortabel ingericht met bad/douche, haardroger, radio, kleuren-TV, telefoon, minibar en safe • restaurant met regionale en internationale gerechten • wintertuinbar • café-terras • parkeerplaats • parkeergarage

Gratis sport- en ontspanningsmogelijkheden in het hotel

- overdekt zwembad • tafeltennis

Sport- en ontspanningsmogelijkheden tegen kleine vergoeding

- sauna • kegelbaan • solarium

Sport- en ontspanningsmogelijkheden in de omgeving

- 420 km wandelwegen • tennis • paardrijden • 18 holes golf • minigolf • zomeroelbaan • ballonvaarten • zweefvliegen • fietsen • mountainbike • avontuurspeelplaats • huifkartochten • joggen • surfen • zeilen • barbecue's • gegendste stadswandelingen • kuurbaden • heilbaden

Speciaal wintersport

- 100 km lanlaufwegen • rodelen • ijsstokschieten • schaatsen • koetstochten • alpineski • subtropisch zwembad • kinderskiflits • winterwandelwegen

Interessante uitstapmogelijkheden

- Sasbachwalden, Kappelrodeck • Waterval van Triberg • Baden-Baden • Gutach • Wolfach • Titisee • Mummelsee • Schwarzwaldhochstrasse • Elzas • Straatsburg • Europapark in Rust • Stuttgart (met slot Wilhelma) • Ludwigsburg • Freiburg

Voor de eerste keer in de Belgische geschiedenis worden gelijktijdig zo'n 10 tentoonstellingen aan het medium gewijd.

De ene is al bescheidener opgevat dan de andere - de onderwerpen ervan lopen ook uiteen - maar alle exposities samen gunnen een verrassend heldere kijk op het boeiende fenomeen van de reclamegratie. Niet alleen de liefhebber komt aan zijn trekken, ook de "kenner" wordt verwend. Een groot deel van het materiaal werd immers nooit voorheen aan het publiek getoond.

De aanleiding tot deze projecten is drieërlei. Vooreerst is er de publikatie van het themanummer "Afficheskunst" van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen. Een aantal van de behandelde musea hebben hun fraaiste of historische interessantste affiches uit de reserve opgediept en er een tijdelijke tentoonstelling mee samengesteld.

Dan is er de herdenking van het vijftigjarige overlijden van Alfred Ost (1884-1945), een van Vlaanderen's oorspronkelijkste afficheontwerpers. Tot slot hebben we de viering van 100 jaar film, die ook in dit land niet onopgemerkt voorbijgaat.

De affiches van Alfred Ost, een voorsmaakje

Alfred Ost was niet alleen een begaafd schilder en tekenaar, ook als afficheontwerper wist hij een mooie reputatie op te bouwen. Een onuitputtelijke verbeeldingskracht en virtuoze lithografische tekentechniek waren daarbij zijn belangrijkste handelsmerken. Volgend jaar verschijnt van de hand van Karl Scheerlinck de oeuvrecatalogus van de bijna 300 affiches en afficheontwerpen die Ost gemaakt heeft. Als smaakmaker voor het boek en de expo die daarbij georganiseerd zal worden, wordt nu een representatief overzicht geboden van de verschillende strekkingen waarin Ost actief was: sociaal-culturele, schouwburg-, Vlaamse, commerciële, persoonlijke tentoonstellings- en caritatieve affiches. De tentoonstelling is verdeeld over twee locaties. In het Districthuis (Borgerhout) hangen dertig werken: een dwarsdoorsnede van zijn productie. In het Vleeshuis (Antwerpen) wordt op zijn Nederlandse liefdadigheidsaffiches gefocust.

Selecties uit de affichecollectie

Het Vleeshuis stelt zijn mooiste Belgische affiches van rond 1900 voor, die in het themanummer

een tiental affiches. Deze kleine expositie sluit aan op de grote tentoonstelling "Christendemocratie in de Europese Unie".

In de stemmige ruimten van het Nationaal Jenevermuseum (Hasselt) prijken niet minder dan zeventig affiches. Uit de succesrijke tentoonstelling van vorig jaar wordt een representatieve selectie gemaakt. Die wordt aangevuld met nieuwe vondsten en werk van na 1945.

van OKV worden gereproduceerd.

Meer affiches uit het OKV-affichenummer zijn te zien in de hall van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) (Antwerpen). In de Ost-expo (zie Tentoonstellings-nieuws) kan u een twintigtal affiches en voorontwerpen van de kunstenaar bewonderen. Het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB) (Gent) maakt voor de gelegenheid een keuze uit zijn veelzijdige verzameling. Niet alleen propaganda voor de socialistische beweging, maar ook voor linkse, progressieve en maatschappelijke groeperingen wordt getoond. Het Katholiek Archief en Documentatiecentrum, gevestigd in Leuven, presenteert in de foyer

Tenslotte toont de universiteit Gent op de benedenverdieping van de Centrale Bibliotheek een selectie uit haar affichecollectie.

"L'Affiche au temps de Toulouse-Lautrec"

Het Gemeentelijk Museum van Elsene heeft in zijn permanente tentoonstelling steeds een aantal pronkstukken uit het eigen affichebezit hangen. Een zestigtal werken, alle uit de verzameling-Botte, zijn nu ontleend door de Fondation Prouvost voor een expo in Marquand-Baroeul (Noord-Frankrijk). De Franse en Belgische grootmeesters van het affiche zijn sterk vertegenwoordigd, naast andere Europese affichisten. Demonstraties op een lithografische pers laten een kennismaking met de 19de-eeuwse drukmethodes toe.

Alfred Ost. "Vlaamse Kunst" 1915.
Museum Vleeshuis

"Binnenkort in deze zaal" - Kroniek van de Belgische filmaffiche

De ook in het buitenland hoog
gewaardeerde Belgische film-
afficheproductie vormt een uit-
gelezen middel om het eeuw-
feest van de film te belichten.
Filmfanaten Rik Stallaerts en
Robbe de Hert wijden er een rijk

geïllustreerd boek
aan: geen
klassieke catalogus
maar een
eigenzinnig
geschreven
verhaal,
gelardeerd met
anekdotes en
pikante details.
De publikatie
"Binnenkort in
deze zaal" telt
224 pagina's
(23x28cm, 400
illustraties
waarvan 350 in
kleur) en kost bij
voorintekening
(voor 1 oktober)
1.100.-BF ip.v.
1.400.-BF. Info:
Ludion Distributie
053/77.69.05.

Naar aanleiding van de publikatie
is een keuze van 50 Belgische
filmaffiches te bewonderen in
een rondreizende
tentoonstelling. In het najaar
doet zij achtereenvolgens Gent,
Brussel, Antwerpen en Hasselt
aan. Concrete openingstijden
waren bij het ter perse gaan nog
niet gekend. Info: Fugitive
Cinéma 03/224.36.74.

Filmaffiches van Julian t'Felt
Julien t'Felt (1874-1933) bezat al
een stevige reputatie als ontwer-
per van revue- en volkstoneel-
affiches, wanneer hij zich in de
jaren '20 op het "filmplakkaat"
gaat toeleggen. Met veel talent
zette hij de helden en spectacu-
laire scènes van het witte doek
op de steen. Met zijn in aantal en
stijl opmerkelijke produktie heeft
hij mee het aanzien van het
tussenorlogse Belgische film-
affiche bepaald. Het Provinciaal
Museum voor Fotografie
(Antwerpen) maakt een keuze
uit de eigen verzameling.

Belgische affiches uit het Interbellum

Hoewel België op het vlak van
de filmproductie niet toonaan-
gevend was, gooiden haar bios-
coopaffiches wél hoge ogen.
Vooral in de jaren '20 wist ons
land zich sterk te profileren.
Daarvan getuigen honderden
aanplakbiljetten, soms onderte-
kend, dan weer anoniem, die in
het Stadsarchief van Brussel
bewaard worden. Voor het eerst
in zijn bestaan treedt het archief
met een selectie uit zijn affiche-
fonds naar buiten. De tentoon-
stelling gaat door in de Galerie
Bortier (Brussel).
KS

Archief en Museum voor het
Vlaamse Cultuurleven,
Minderbroedersstraat 22,
Antwerpen (03/233.55.80)
"Selectie uit de affichedecollectie"
t/m 13 januari
"Alfred Ost (1884-1945).
Tekenaar en illustrator"
7 oktober t/m 13 januari

Archief en Museum van de
Socialistische
Arbeidersbeweging,
Bagattenstraat 174, Gent
(09/224.00.79)
"Selectie uit de affichedecollectie"
t/m 13 januari

Fondation Prouvost,
Septentrion, 59700 Marcq-en-
Baroeul, Frankrijk
(00/33/20.46.26.37)
"l'Affiche au temps de
Toulouse-Lautrec",
t/m 10 december

Katholiek Archief en
Documentatiecentrum,
Vlamingenstraat 39, Leuven,
016/32.35.00
"Christen-democratie in de
Europese Unie", 17 november
t/m 22 december
"Selectie uit de affichedecollectie"
17 november t/m 22 december

Galerie Bortier 9, Brussel
(02/513.77.93)
"Belgische filmaffiches uit het
Interbellum" 4 tot 22 december

Districtshuis, Moorkensplein 1,
Borgerhout (03/270.17.24)
"De affiches van Alfred Ost, een
voorsmaakje" tot 30 september
Fugitive Cinema, 03/224.36.74

Museum Vleeshuis,
Vleeshouwerstraat 40,
Antwerpen (03/233.64.04)
"De affiches van Alfred Ost, een
voorsmaakje" tot 31 december
"Selectie uit de affichedecollectie"
t/m 31 december

Nationaal Jenevermuseum,
Witte Nonnenstraat 19, Hasselt
(011/24.11.44)
"Selectie uit de affichedecollectie"
t/m 31 december

Provinciaal Museum voor
Fotografie, Waalse Kaai 47,
Antwerpen (03/216.22.11)
"Filmaffiches van Julien t'Felt"
24 november t/m 28 januari

Universiteit Gent, Centrale
Bibliotheek, Rosier 9, Gent
(09/264.38.51)
"Selectie uit de affichedecollectie"
20 september t/m 13 oktober

TOURING CLUB REIZEN

Onze begeleide culturele reizen
zijn het neusje van de zalm.

Ook in het najaar hebben
wij nog tal van aantrekkelijke
en boeiende programma's.

Vraag onze brochure
De Vijf Continenten.

Touring Club Reizen
**Quellinstraat 9
2018 Antwerpen**

Tel. (03) 231 87 18
Fax (03) 233 02 35

Wandtapijten

terug in het museum

Museum voor Schone Kunsten, Gent

Het Museum voor Schone Kunsten van Gent bezit een belangrijke reeks wandtapijten die in het begin van de 18de eeuw bij een Brussels atelier werden besteld. In het kader van de restauratiecampagne "S.O.S. Wandtapijten" werd de reeks gerestaureerd door de Koning Boudewijn Stichting, hierin gesteund door de Nationale Loterij.

De tapijten stellen de "Verheerlijking van de Goden" voor en sierden ooit het Kanselarijshuis in het Gravensteen te Gent. Deze meesterwerken van de Brusselse tapijtkunst hangen thans definitief weer op hun plaats in de erezaal van het Gentse Museum, ook wel de "tapijtenzaal" genoemd. Omwille van de bewaring werd het licht daar gedimd. Ter gelegenheid van deze nieuwe presentatie worden enkele studietekeningen getoond die met de tapijten verband houden, alsook de interieur-ontwerpen voor de originele lambrizering in het thans verdwenen Kanselarijshuis van het Gravensteen. Voor de restauratie

van een oudere reeks, "Het leven van Darius", zoekt het museum momenteel een sponsor.

Praktische informatie
Museum voor Schone Kunsten,
Nicolaes de Liemaekereplein 3
(Citadelpark), 9000 Gent,
09/222.17.03
Open: dagelijks van 9u.30 tot
17u. Gesloten op maandag

"De verheerlijking van Diana". Vlaams wandtapijt, begin 18de eeuw. Museum voor Schone Kunsten, Gent.
(foto: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium).

Renovatie van de Rubens- en de Jordaens & Van Dyckzaal

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

Beide zalen worden volledig heringericht, voorzien van een nieuw alarm- en bewakings-systeem en er komt een andere wandbekleding. De voorziene einddatum is 20 oktober e.k. De schilderijen zullen vanaf 26

oktober aan het publiek in een nieuwe opstelling worden gepresenteerd. De schilderijen van Rubens, Jordaens en Van Dyck worden tijdens de renovatie in een andere zaal ondergebracht.

Uniek site dringend aan restauratie toe

Monument aan de Arbeid, Brussel

In 1900 ontwierp de beeldhouwer Constantin Meunier (1831-1905) zijn "Monument aan de Arbeid". Het bestaat uit vier hoogreliefs: de oogst, de industrie, de mijn en de haven. Vijf beelden: de zaaier, het moederschap, de voorvader, de smid en de gehurkte mijnwerker, vervulden het geheel.

Gesteund door Victor Horta zocht Constantin Meunier voor zijn Monument aan de Arbeid naar een architecturale omgeving. Hij sterft echter nog voor het monument wordt uitgevoerd. Het zal pas in 1930 worden opgericht na een wedstrijd waarvan architect Mario Knauer de winnaar was. In 1923 wordt een "Comité voor de Oprichting van het Monument aan de Arbeid" gesticht. Het schrijft een wedstrijd uit voor het ontwerp van een architectonisch kader voor de beelden en de hoogreliefs. Het ontwerp van Mario Knauer, een kubistische opstelling, wordt verkozen en uitgevoerd op het Jules de Troozplein. Het "Monument aan de Arbeid", ingehuldigd op 12 oktober 1930, wordt erkend als een van de meest merkwaardige monumentale beeldhouwwerken in de stad Brussel. Ook op internationaal niveau is dit monument van grote betekenis. De jarenlange teloorgang van de omgeving van het monument heeft langzaam maar zeker de aftakeling veroorzaakt. De beeldengroep is sinds haar oprichting regelmatig slachtoffer van vandalisme. Het monument is hierdoor in zijn totaliteit bedreigd. Daarom werd op 13 juni 1995 het "Comité voor de

Bescherming van het Monument aan de Arbeid" opgericht. Dit comité is zich bewust van het dreigend gevaar en richt een oproep tot alle verantwoordelijke overheden, in het bijzonder tot de stad Brussel en de Executieve van het Brussels Gewest. Binnen de kortst mogelijke termijn moet een definitieve oplossing gevonden worden om het monument te beschermen en om het voortbestaan op lange termijn te garanderen.

"SLA", de viermaandelijke periodiek van de v.z.w. Sint-Lukasarchief wijdt haar uitgave van mei-augustus 1995 volledig aan de polemiek rond het "Monument aan de Arbeid". Voor inlichtingen: Sint-Lukasarchief, Rogierstraat 173, 1210 Brussel, 02/217.65.99 of fax: 02/219.93.10.

Vlaams industrieel erfgoed

Memorandum van de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VVIA)

In elke Vlaamse gemeente zijn er sporen van ambachtelijke, industriële of technologische ontwikkelingen uit het verleden.

Het zijn oude bedrijfsgebouwen (van wind- en watermolens tot fabriekjes), oude transportinfrastructuur (bruggen, stations, ...), diensten (watertorens,...) of woningen. Al deze gebouwen en installaties, evenals de docu-

menten en archieven die erop betrekking hebben, zijn de getuigen van de wortels van onze hedendaagse maatschappij. Relicten van hoe onze directe voorouders in vaak weinig te benijden omstandigheden onze welvaart hebben gegrondvest. Het behoud van dit industrieel erfgoed is géén nostalgie, maar op de wortels van het verleden kunnen boeiende en vernieuwende processen geënt worden die kunnen bijdragen tot een sociale en economische creativiteit.

Bovendien vormt dit erfgoed een "wervingsreserve" voor het in alle Europese landen opkomend industriële toerisme. De VVIA situeert de verantwoordelijkheid voor de instandhouding van dit industrieel erfgoed bij de gemeente en provinciebesturen aan wie wordt gevraagd om bij te dragen tot het lanceren van het Jaar van het Industrieel Erfgoed in 1996.

Verdere informatie bij: VVIA, Postbus 30, 9000 Gent 12.

"Vlaamse wandtapijten. Vijf eeuwen traditie"

Kasteel van Vianden, Groothertogdom Luxemburg (15/-9 - 29/10)

In het historische kasteel van Vianden wordt dit najaar een van de 19 officiële tentoonstellingen van "Luxemburg, culturele hoofdstad 1995" georganiseerd. Een vijftigtal wandtapijten geweven tussen 1490 en vandaag getuigen van het Vlaamse meesterschap in dit ambacht.

Deze wandtapijten behoren tot de collecties van de Koninklijke Manufactuur De Wit Mechelen en van kunsthandelaar Bernard Blondeel uit Antwerpen. De geselecteerde meesterwerken werden vervaardigd in de belangrijkste Vlaamse ateliers, waaronder die van Brussel, Oudenaarde, Brugge, Antwerpen en Mechelen. Vooral tijdens de 16de eeuw waren wandtapijten een van de belangrijkste exportproducten van Vlaanderen. De wandtapijten bedekten kale muren van kille kastelen, burgerhuizen of kerken. Ze waren symbolen van rijkdom en macht. Meestal bestelde men geen afzonderlijk tapijt maar een "kamer" wandtapijten of een reeks waarin een verhaal over verschillende taferelen is uitgesponnen. Die kleden hingen dan boord aan boord, van de zoldering tot de vloer. Typisch voor de Westerse tapijtkunst is

de thematische rijkdom: religieuze of mythologische taferelen, fantasienrijke ridderverhalen, heroïsche wapenfeiten, stillevens enz. Na Atrecht en Doornik werd Brussel tegen het einde van de 15de eeuw het grootste productiecentrum van wandtapijten in West-Europa. Maar in de tweede helft van de 16de eeuw brachten de godsdienststroebeelen tussen katholieken en protestanten een ware exodus van hooggeschoolde werkkrachten, waaronder wevers, op gang. Vlaamse wevers werden gelokt door buitenlandse hoven om ter plaatse nieuwe manufacturen te stichten. Zo neemt Parijs met de oprichting van de Franse staatsmanufactuur van gobelins vanaf 1662 de leidende rol van Brussel over. Vandaag is het enige Belgische weefatelier de

Koninklijke Manufactuur van
Wandtapijten De Wit.
MDC

Praktische informatie:
"Vlaamse wandtapijten.
Vijf eeuwen traditie"
Open: dagelijks van 10 tot 18u.,
in oktober van 10 tot 17u.
Toegang: 300,-BF, 200,-BF,
gratis voor kinder tot 12 jaar
Expo-pass (geldig voor alle
officiële tentoonstellingen)
1 dag 400/200,-BF,
3 dagen 600/300,-BF,
5 dagen 1000/500,-BF
Rondleidingen op aanvraag:
00352/84.108

Gedeeltelijke heropening Groeninge Museum, Brugge

Sinds juli van dit jaar is er in het Brugse Groeninge-museum een grondig vernieuwd en heringericht gedeelte van de permanente collectie toegankelijk.

Vier grote zalen, in aansluiting op de 15de-eeuwse Primitieven, zijn helemaal aan de schilderkunst van de renaissance gewijd. De Brugse schilderkunst stond in het begin van de 16de eeuw sterk onder de invloed van Gerard David en was gedomineerd door twee van zijn leerlingen Adriaan Isenbrant (ca. 1490-1551) en Ambrosius Benson (ca. 1499-1550). De nieuwe geest van de renaissance die zich vooral in architecturale en sierelementen manifesteerde, werd het vroegst uitgebeeld door Jan Provoost (1465-1529) en Lanceloot Blondeel (1496-1561). Uit het midden van de 16de eeuw bezit het museum schilderijen van Jan van Hemessen (ca. 1500-1567/7), Cornelius van Cleve (1520-1567) en Adriaen Key (ca. 1540-1590). Hun oeuvre belicht enkele facetten van de renaissancekunst in Brabant. De tweede helft van de 16de eeuw wordt beheerst door de figuur van Pieter Pourbus (1523/4-1584). Zijn monumen-

taatste werk "Het Laatste Oordeel" schilderde hij in 1551 voor de schepenkamer van het Brugse Vrije, in navolging van Michelangelo. Zopas vervielfde de stad Brugge een vroeg en tot dusver onbekend werk van Pieter Pourbus, namelijk "Het Laatste Avondmaal" (1548). Het schilderij wordt permanent tentoongesteld in de Pourbuszaal. In het najaar wordt de nieuwe Xaveriusvleugel, met de permanente collectie van de periode 1600 tot 1900, voor het publiek opengesteld. Nieuw en al te bezoeken is het ensemble van hedendaagse kunst met de Genesis-reeks (1966-1968) van Roger Raveel. Het betreft een reeks van 33 tekeningen op het thema van het scheppingsverhaal. MDC

Praktische informatie
Groeningemuseum, Dijver 12,
8000 Brugge (050/44.87.11)
Open: dagelijks van 9.30u. tot
17u.
Toegang: 130,-BF, 100,-BF,
70,-BF

Abonneer u **NU** op Ons Erfdeel

WIE ZICH NU ALS NIEUWE ABONNEE MELDT VOOR 1995,
ONTVANGT GRATIS ALS WELKOMSTGESCHENK:

VAN NU EN TOEN, STAALKAART VAN ARTIKELEN UIT ONS ERFDEEL

Een unieke bloemlezing van 360 bladzijden, met artikelen uit 32 jaargangen (1957-1989) van het algemeen-Nederlands cultureel tijdschrift Ons Erfdeel.

Uit deze periode is een keuze van veertig artikelen gemaakt. Deze hebben betrekking op een breed scala aan onderwerpen: de kunsten, media, internationale culturele betrekkingen, geschiedenis, culturele samenwerking, taal- en cultuurpolitiek en diverse algemeen-maatschappelijke vraagstukken.

Daarmee geeft deze staalkaart een adequaat beeld van de veelzijdigheid van *Ons Erfdeel*, dat door zijn algemeen-Nederlands karakter en cultuurpolitiek engagement een eigen plaats verwierf in het culturele leven van Nederland en Vlaanderen.

Dit aanbod geldt uitsluitend voor nieuwe abonnees die het afgelopen jaar geen abonnee zijn geweest. Inzending van het geschenk gebeurt onmiddellijk na ontvangst van het abonnementsgeld.

Stuur de bon (of een kopie) naar:
Stichting Ons Erfdeel,
Murissonstraat 260, B-8931 Rekkem.
Fax: 056/41 47 07

ONS ERFDEEL

JA. NOTEER MIJ ALS NIEUWE ABONNEE OP ONS ERFDEEL 1995:

Abonnementsprijs 1.800 BEF voor 5 nummers (800 blz.)

NAAM: _____

STRAAT: _____

POSTCODE: _____ PLAATS: _____

IK STORT TIJDEN 1.800 BEF OP POSTREKENING 000.0907100.53 VAN STICHTING ONS ERFDEEL.

IK BETAAL NA ONTVANGST VAN DE FACTUUR

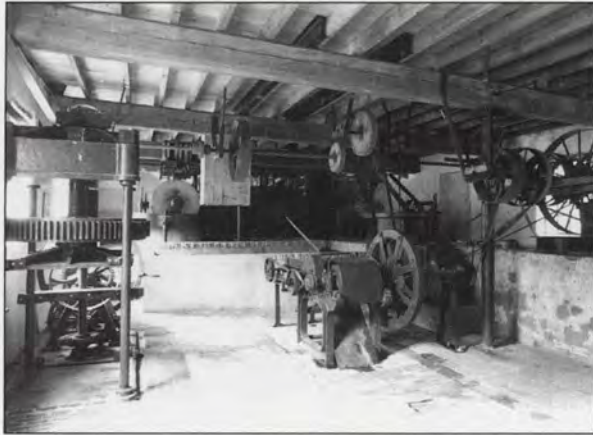
Datum: _____

Handtekening: _____

Herisemse papiermolen opnieuw actief

Brabantse papiermolens lagen 500 jaar geleden aan de basis van de Belgische papierindustrie. Met de restauratie van de Herisem Papiermolen te Alseberg wordt in de Zennevallei de oude techniek van het handgeschept papier en het gekoetst karton opnieuw beoefend. 55 jaar nadat de kartonfabriek "Cartonnage FR.-X Winderickx" haar produktie stillegde, drijft de Molenbeek opnieuw de twee grote waterwielen van de molen aan.

De produktie van papier en karton waren typische platteland-snijverheden. De mechanisatie van de laatste tweehonderd jaar liet een typisch industrieel erfgoed na. De achtergebleven en nu grotendeels gerestaureerde, originele, machines en voorwerpen vormen samen met de mondelinge overlevering een waardevolle bron aan informatie over het sociaal-economisch leefklimaat van weleer. De eerste werken dateren van 1988 maar het was wachten tot juni 1992 vooraleer er binnen het vernieuwde monumentenbeleid ruimte was voor een grondige restauratie in vier fasen. In de nu afgelopen tweede fase werd het volledige produktieproces, vanaf de verwerking van de grondstof tot het eindprodukt, opnieuw gevaloriseerd. De molen werd vanaf 1842 door twee waterwielen aangedreven. Beide waterwielen, één houten en één ijzeren, werden tijdens de recente werken teruggeplaatst. De Herisemvrienden stellen zich niet alleen tot doel de Herisem Papiermolen te laten uitgroeien tot een "econo-museum" gelegen in een beschermd landschap, zij willen ook de bijna verdwenen technieken en de oude produktieprocessen opnieuw introduceren. In samenwerking met de VDAB werd reeds een eerste papierschepper opnieuw opgeleid. Samen met de Monumentenwacht Vlaanderen loopt een opleidingsprogramma

voor vier jongeren. Via allereerste werkzaamheden in de molen en het omliggende landschap krijgen zij werkervaring. De eerstkomende restauratiewerken aan de Herisem Papiermolen hebben hoofdzakelijk betrekking op de bijgebouwen. Naast de restauratie van de smidse en het lijmkot wordt de uitbouw van een bezoekerscentrum, logies en een cafetaria gepland. Binnen deze fase valt ook de restauratie van de transportwagens. Sinds vorig jaar grazen opnieuw Brabantse trekpaarden in de weiden rond de papiermolen. Ook deze paarden maken deel uit van het beschermd patrimonium. Na de restauratie van de wagens zullen zij opnieuw ingespannen worden. MD

Praktische informatie
De Herisem Papiermolen (Fabriekstraat 20 - 1652 Alseberg) is toegankelijk:
- dinsdag en woensdag van 10 tot 16u.
- elke eerste weekend van de maand van 10 tot 18u. en dit tot eind november
Inkom: 110,-BF en 90,-BF
Informatie: 02/381.07.70 of 02/380.45.10 (na 17u.)

Bosmuseum Jan van Ruusbroec in Groenendaal

In het hartje van het Zoniënwood, aan de brug van Groenendaal (Hoeilaart) opende in mei het bosmuseum Jan van Ruusbroec.

Het Bosmuseum van Jan van Ruusbroec werd ingericht als het boseducatief centrum (B.E.C.) van de Provincie Vlaams Brabant. Het maakt deel uit van een netwerk van bos- en natuur-educatieve centra van het Vlaamse Gewest die nog in uitvoering zijn of in ontwerp. Doelstelling van het B.E.C. is natuureducatie bieden aan scholen, verenigingen, groepen en individuen. Iedereen die dat wil kan zich in het bosmuseum Jan van Ruusbroec laten rondleiden in de wereld van het bos en zijn bewoners. Jan van Ruusbroec (1293-1381) was één van de beroemdste Middelnederlandse auteurs en tevens een bekend mysticus. Hij was kapelaan van de Sint-Goedelekerk (nu Sint-Michielskathedraal). Hij trok zich vaak terug in de bossen rond de vallei van Groenendaal waar hij mystieke ervaringen had. In 1344 stichtte hij er samen met enkele gezellen een priorij. Jan van Ruusbroec werd de eerste prior van de gemeenschap van

Augustijnernonniken. Het gebouw waar het bosmuseum werd ondergebracht is de oude pachthoeve van de priorij, gebouwd tussen 1777 en 1782. Na de ontmanteling van de priorij, onder de Franse overheersing, bleef ze in gebruik als hoeve en boswachterswoning en daardoor van afbraak vrijwaard. Tijdens de voorbije decennia werd er door de voormalige Dienst Waters en Bossen (nu Afdeling Bos en Groen) een bosmuseum ingericht. De voorbije drie jaar werd het gebouw grondig gerestoureerd en de tentoonstelling op professionele manier heringericht. Op het gelijkvloers krijgt de bezoeker van het bosmuseum Jan van Ruusbroec een situering van het Zoniënwood met de verschillende eigenaars, maquettes over het bosbeheer, een voorstelling van de voedselketen, een maquette van de geologische ondergrond, de diverse bostypes en de verschillende houtsoorten die het

Zoniënwood voortbrengt. Op de eerste verdieping zijn oude boswerktuigen te zien en een collectie zaden. Nieuw in het museum zijn de diverse toepassingen van hout, een vlindercollectie en een reeks nestkastjes. Terug op het gelijkvloers wordt in de Spaanse zaal de geschiedenis van het Zoniënwood samen met die van Groenendaal en zijn priorij weergegeven. En dan wordt het tijd voor een flinke wandeling door het prachtige Zoniënwood. Groepen kunnen met een gids van het bosmuseum op pad. Voor individuele wandelaars liggen wandelgidsjes klaar. MD

Praktische informatie
Het Bosmuseum Jan van Ruusbroec (Duboislaan 6, 1650 Hoeilaart) is open van woensdag tot zondag van 13 tot 17u. (ook op feestdagen). Toegang: gratis.
Op afspraak: rondleiding met uitstap (halve dag), per groep van maximum 25 personen (scholen 1.200,-BF; volwassenen 1.500,-BF.)

Vraag een gratis proefnummer

De Brakke Hond, Literair Tijdschrift met Neus, brengt in het jongste nummer bijdragen van of over Connie Palmen, J.M.H. Berckmans, Mia Couto, Yves Bonnefoy, Aleksandr Skorobogatov, Jan Fabre, Daniël Robberechts, Gerrit Kouwenaar, Benno Barnard en vele anderen. vul vliegenvlug de bon in en stuur of fax hem naar De Brakke Hond, Verdussenstraat 13, B-2018 Antwerpen, fax 03/237 86 59. Een abonnement kost 700 frank; rknr 001-1183840-31 Of 45 f, giro 4716354 BON

Naam:
Adres:
0 Vraagt een gratis proefnummer aan
0 Neemt een jaarabonnement en kiest als cadeau:

0 H. Brusselmans, *De terugkeer van Bonanza*
0 Jotie Thooft, *In bossen, op eenzame plekken*
0 Gie Bogaert, *Wat we met de liefde doen*
0 Connie Palmen, *De vriendschap*
0 Anne Provoost, *Vallen*
0 Jef Geeraerts, *De nachtvogels*

De Brakke Hond, Literair Tijdschrift met Neus

Heropening Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen Universiteit Gent

Zelfs de duurste wetenschappelijke toestellen in de universitaire laboratoria zijn op een dag verouderd. De toestellen worden ontmanteld, naar een stort gevoerd of verdwijnen in één van de vele kelders van de universiteit. Het Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen van de Gentse Universiteit, het vroegere Museum Wetenschap en Techniek, wist niettemin een imposant aantal instrumenten te redden.

Eind juni heropende het museum, na een sluiting van een jaar, zijn deuren. Van de Korte Meer in hartje Gent, verhuisde het museum naar de Sterre aan de rand van de stad, in de onmiddellijke omgeving van de universitaire laboratoria. Op het terrein van de Sterre werden oude militaire loodsen gerenoveerd en een deel kwam ter beschikking van het museum. Omdat de beschikbare oppervlakte beperkt is: 400m² tentoonstellingsruimte en 400m² bibliotheek, depot en werkruimte, werd geopteerd voor een heroriëntering van het museum en een nieuwe benaming:

"Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen". Slechts stukken met een wetenschappelijke betekenis werden opgenomen in de permanente tentoonstelling. Vermits andere musea in België zich specialiseren in "techniek" wordt dit aspect van de bezittingen niet meer zo sterk benadrukt als voorheen. In het nieuwe museum worden zowat 700 instrumenten tentoongesteld.

Het museum beschikt over enkele zeer interessante collecties. Het "Legaat Van Monckhoven" omvat zowat 400 boeken over fysica, sterrekunde en fotografie, met daarbij een verzameling lenzen (de grootste met een diameter van 40cm), objectieven en instrumenten.

Van de wereldberoemde Gentenaar Dr. Leo Bakelandt bezit het museum een uitgebreid archief en enkele unieke stukken in bakeliet door hemzelf gemaakt. De "Collectie Joseph Plateau" is de belangrijkste collectie van het museum: 's werelds meest uitgebreide phenakisticcoop, fantascoop en anorthoscoopschijven (originelen) samen met allerlei kleurwaarnemingsinstrumenten, zijn alleen in dit museum te zien. Verder illustreren zeer mooie instrumenten uit de topografie en een zeer grote collectie fysica-instrumenten afkomstig uit het (voormalig) Natuurkundig Laboratorium de vakbekwaamheid van de instrumentmakers

Phenakisticcoopschijf volgens Plateau (*Fantascoop*). Verzameling J. Plateau, Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen - Universiteit Gent. (foto: Prof. Dr. M. Donkens)

van de 19de en begin 20ste eeuw. De eerste tijdelijke tentoonstelling in het Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen is gewijd aan prof. J.E. Verschaffelt (1870-1955). Verschaffelt was directeur van het Natuurkundig Laboratorium van 1923 tot 1939. Hij werd een internationaal gerespecteerde autoriteit op het gebied van lage temperaturen, viscositeit en thermostatica. De "Collectie Verschaffelt" bevat stukken die dateren vanaf 1850. De tentoonstelling biedt aldus een mooi overzicht van de evolutie over ruim 100 jaar onderzoeks- en onderwijsinstrumentarium uit de wetenschappen. De vormgeving, de gebruikte materialen en de afwerking van de instrumenten zijn een weerspiegeling van de sociale en culturele evolutie in de 19de en 20ste eeuw.

Praktische informatie
Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschap
Krijgslaan 281, 9000 Gent, tel. 09/264.49.30, fax 09/264.49.73
Het museum is elke werkdag open van 10 tot 12.30 u. en van 13.30 tot 17u.)
Toegang: gratis.
De tentoonstelling "J.E. Verschaffelt. Gentse fysicus en hoogleraar" loopt tot 30 november.

Kanonnengebulder boven Brussel

Vandaag is het Sarajevo, driehonderd jaar geleden was het Brussel. In augustus 1695 schoten de Franse kanonnen de hoofdstad tot puin. Brussel herdenkt deze droevige episode in zijn geschiedenis met een boeiend museumparcours en een colloquium op 23 november.

In de tweede helft van de 17de eeuw werd West-Europa verscheurd door een reeks oorlogen tussen het Frankrijk van Lodewijk XIV en de Habsburgers, Engeland en Holland anderszijds. De Belgische provincies vormden het slagveld waarop meerdere geschillen werden uitgevochten. Ons land beleefde toen zijn "rampzalige eeuw". Van 13 tot 15 augustus 1695 kreeg Brussel een artilleriebombardement te verduren dat werd afgevuurd door de Franse troepen op bevel van Maarschalk de Villeroi. Het stadhuis dat het voornaamste doelwit vormde, bood opmerkelijke weerstand, maar de kunstschaten gingen toch in de vlammen op. Na 48 uur van quasi ononderbroken beschietingen lagen meer dan 4000 huizen in puin en as. Nauwelijks was het bombardement voorbij of de stad organiseerde zich om de wederopbouw aan te vatten.

"De Grote Markt van Brussel na het bombardement", gravure van Augustin Coppens.

Het resultaat kunnen we vandaag nog steeds bewonderen. Via een boeiend parcours, uitgestippeld door de Educatieve Dienst van de Musea van Brussel, kan u de belangrijkste momenten van dit gebeuren herbeleven. Het wandelparcours voert u naar vier stedelijke musea: het Museum van de Stad-Broodhuis, het archeologisch site-museum

Bruxella 1238, het Stadhuis en het Museum voor Kostuum en Kant. Het museumparcours is nog te bewandelen tot 23 november, dag waarop in het Stadhuis van Brussel een wetenschappelijk colloquium wordt georganiseerd omtrent het bombardement van Brussel. Het colloquium is toegankelijk voor alle geïnteresseerden.

Praktische informatie
Kanongebulder boven Brussel, tot 23 november
Vaste data voor rondleidingen:

12 en 26 oktober, 9 en 22 november
Groepen (maximum 20 personen) moeten minimum 15 dagen op voorhand reserveren. Duur van de wandeling ca. 2 uur. Prijs 300,-BF per persoon (omvat rondleiding en toegang tot 4 musea + begeleidend boekje)
info en reservatie: Educatieve Dienst van de Musea van de Stad Brussel, tel. 02/511.27.42 (extensie 7), fax 02/514.55.78

Elisabeth Lauwers-Derveaux

Iconografisch documentaliste

Opzoeken van beeldmateriaal

- kunst, geschiedenis, actualiteit, natuur •
- in musea, bibliotheken, archieven, persagentschappen, diatheken in binnen- en buitenland, leveren van foto's en dia's, regelen van alle rechten

Brusselsesteenweg 87
B-3080 Tervuren

Tel. (02) 767 51 55
Fax (02) 767 01 19

Antwerpen

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen
Tweehonderd jaar cultuurleven in Vlaanderen
 tot december

Tweehonderd jaar cultuurleven in Vlaanderen worden tot leven gebracht met een keuze uit de collecties van het huis: schilderijen, grafiek, beeldhouwwerk, handschriften, brieven, documenten, foto's, affiches en boeken. Startpunt is de periode van 1780 tot 1914, getypeerd door het literair werk van Conscience, Gezelle en de generatie van Van Nu & Straks. In die periode speelt zich ook de Vlaamse ontvoeringsstrijd af. Vernieuwende literatuur krijgen we na de Eerste Wereldoorlog met Paul Van Ostaïen, Jozef Peeters en de gebroeders Jaspers. Het muziekleven wordt dan beheerst door grote namen als Jef van Hoof, Lodewijk de Vocht, Emiel Hullebroeck en Renaat Veremans. Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog zijn het Louis-Paul Boon, Johan Daisne, Hubert Lampo en Hugo Claus die hun stempel drukken op het na-oorlogse cultuurleven. De jaren '50 en '60 worden getypeerd door jazz, protestsongs en kleinkunst. Tervijl de neo-realistische en neo-romantische poëzie van de jaren '70 een tragisch hoogtepunt kennen in de zelfmoord van Jotie T'Hoof.

Spelregels gratis tickets

U kan een gratis ticket bekomen door een gele briefkaart te sturen naar Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, Kasteelstraat 97, 8700 Tielt. Bij de tentoonstellingen die een gratis ticket aanbieden vindt u onderaan het artikel een blauwe balk met het aantal ter beschikking gestelde tickets. Door loting wordt bepaald wie een ticket krijgt toegestuurd. Let op:

1. één ticket per tentoonstelling en per persoon
2. één ticket per gele briefkaart
3. de gewenste tentoonstelling vermelden

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen
Alfred Ost (1884-1945)
 7 oktober tot 13 januari 1996

Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van het overlijden van Alfred Ost presenteert het AMVC voor het eerst een selectie uit zijn verzameling. Er worden een groot aantal originele ontwerpen van prentkaarten, bedevaartsvaantjes, reclamdrukwerk en affiches getoond. Ruime aandacht wordt besteed aan zijn schooltekeningen en projecten voor een eigen "Ostmuseum". Reeds vroeg volgt Alfred Ost lessen schilderkunst aan de academie in Mechelen, waar hij bevriend werd met Rik Wouters en Prosper de Troyer. Later studeerde hij "dierschildering" aan het Hoger Instituut voor Schone Kunsten in Antwerpen. Als jong kunstenaar heeft hij succes met zijn afbeeldingen van paarden en met volkse en religieuze taferelen. In Mechelen zet hij zich met talrijke prenten en tekeningen in voor het behoud van het cultureel erfgoed. Zijn eerste tentoonstellingen in Brussel (1913) en Antwerpen (1914) zorgen voor een ruimere bekendheid. Tijdens WO I verblijft Ost in Amsterdam. Hij was er actief als ontwerper en als steendrukker. Ost leverde er ook heel wat werk voor liefdadigheidsinitiatieven ten bate van oorlogsslachtoffers. Bij zijn terugkeer in 1919 vestigt hij zich in Borgerhout waar hij tot aan zijn dood in diverse lagere scholen als tekenleraar werkte. Een opdracht als leraar aan de Antwerpse academie was hem niet gegund. Zijn plannen voor een "Ost-museum" konden evenmin worden gerealiseerd.

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC)
 Minderbroedersstraat 22, 2000 Antwerpen, 03/232.55.80
 Open: van dinsdag t.e.m. zaterdag van 10 tot 17u.; zondag en maandag gesloten en ook op 1 en 11 november, 25 en 26 december en op 1 en 2 januari 1996.
 Toegang: 75,-BF; voor groepen, 60+,-CJP en OKV Museumkaart: 30,-BF; scholen en inwoners van Antwerpen: gratis.

Rondleidingen: Gidsenbeurs van de Toeristische Dienst van de Stad Antwerpen (03/232.01.03-fax 03/231.19.37).
 Catalogus: geïllustreerd nummer in de SBA/AMVC
 publikatiereeks, 300,-BF.

BBL Brabo Hall, Rubianum en diverse galerijen, Antwerpen
Antwerps Aquarel Festival '95
 26 oktober tot 14 november

Aan het Antwerps Aquarel Festival, dat tweejaarlijks wordt ingericht, nemen een dertigtal aquarellisten deel uit Vlaanderen, Wallonië en het buitenland. De vierde editie vindt plaats in zestien Antwerpse galerijen gelegen tussen het Centraal Station en de Schelde van Noord tot Zuid. Doel van het festival is het aquarel te stimuleren en Antwerpen te promoten als aquarelstad. Een aquarelwandeling brengt de bezoeker van de overzichtstentoonstelling in de BBL Brabo Hall, via de zestien galerijen naar het Rubenianum waar de "Snooty Fox Collection", een verzameling aquarellen van 1800 tot nu, te zien is.

BBL Brabo Hall
 Lange Gasthuisstraat 20, 2000 Antwerpen
 Open: tot 10 november, maandag tot vrijdag van 9 tot 16u.
 Rubenianum
 Kolveniersstraat 20, 2000 Antwerpen
 Open: vanaf 31 oktober, maandag tot vrijdag van 10 tot 16u.
 Deelnemende galerijen: Cappela Arte Falco, D.T.Galleries, Enich Anders, Galerij 't Kapelleke, Galerij Zarathoestra, Gallery Paulus, Goedtkint Atelier, Hotel Prinsen, Hotel 't Sandt, Mayfield Antiques, MU, Poesjkin Centrum, 't Scoon Huys, Van Hooydonck V.H. Lijsten
 Informatie: Paul Rosseels, Raymond Delbekestraat 343, 2980 Zoersel, 03/383.60.67

Centrum 't Elzenveld, Jorispaand, Antwerpen
Jean Bilquin
 tot 29 oktober

Jean Bilquin (*1938) is tekenaar, schilder en graficus. Al meer dan dertig jaar verwerkt Bilquin "spanningen" in zijn werken. Onder de vorm van ongeuite spanning tussen harmonie en chaos, evenwicht en onevenwicht, het mannelijke en het vrouwelijke, vergeestelijking en aardsheid, kracht en zwakheid, schoonheid en afkeer. Zijn innerlijke, onrustige gedrevenheid vertaalt hij in talloze contrasten en met behulp

van de meest uiteenlopende materialen. Hij bakent zijn strijdende wereld niet af: de kader is een verlengstuk, een band met de wereld buiten het schilderij. Soms wijst vanuit het doek een horizontale of verticale lijn naar die buitenwereld. Daarmee onderstreept Bilquin zijn verbondenheid met het leven van elke dag. Deze kunstenaar is geen traditionalist, maar een existentialist voor wie kunst geen "Spelerei" is, maar eerlijk, menselijk engagement.

Centrum 't Elzenveld, Jorispaand
 Jorispoort 27B, 2000 Antwerpen, 03/223.56.28
 Toegang: gratis

Centrum 't Elzenveld, Prof. Sommézaal, Antwerpen
Driespoor
 9 september tot 15 oktober

In het werk van graficus Frieda Maes staat de menselijke figuur centraal. Ook in haar schilderijen blijft zij grafisch ingesteld. Haar menselijke figuren zijn monumentaal en toch uiterst breekbaar. De lineaire tekening van de figuur trekt een grens tussen het innerlijke en het uiterlijke. De lichamen zijn in zichzelf gesloten en uiten een grote existentiële eenzaamheid. Het oeuvre van Lieve Ulburghs is magisch-realistisch getint. Op zeer realistische wijze worden bladeren en takken weergegeven, doch samen vormen zij een menselijk lichaam. Maria Vervoort daarentegen schuwt figuratie. Haar werk behoort tot de

materieschilderkunst. Via de kunstenaar is de materie aan het werk. Zo vormt haar creatie een voorlopig resultaat van een proces waarbij de maker de materie is, en de schilder haar dienstbaar instrument.

Centrum 't Elzenveld, Prof. Sommézaal
 Lange Gasthuisstraat 45, 2000 Antwerpen
 Open: van dond. tot en met zondag van 12u.30 tot 17u.30
 Toegang: gratis

Etnografisch Museum, Antwerpen
De taal van de Thangka
 29 september tot 31 december

Thangka's zijn Tibetaanse en Nepalese rolschilderingen die overwegend in boeddhistische context werden geschilderd. Zij stellen verschillende onderwerpen voor: godheden, monniken en demonen, diagrammen (mandala's) als hulp bij de meditatie, levensbeschrijvingen van cultusfiguren en historische personages, tempels en andere architecturale voorstellingen. Deze voorgestelde privé-verzameling van een zestigtal thangka's staat bij kenners bekend als omvangrijk, belangrijk en boeiend. Het begeleidende boek, met voorwoord van dr. M. Brauen (Zürich) leidt ook niet-ingewijden op een luchtige manier doorheen de wereld van de Thangka.

Etnografisch Museum
 Suikerrui 19, 2000 Antwerpen, 03/232.08.82
 Open: dagelijks van 10u. tot 16u.45

Etnografisch Museum, Antwerpen
Oosterse Geneeskunde
 29 september tot 31 december

Deze tentoonstelling biedt een overzicht van de belangrijkste, traditionele, Oosterse geneeswijzen die veelal 2000 jaar oud zijn en nog steeds met succes worden toegepast. De Ayurvedische geneeskunde (India en Nepal) werd ontwikkeld ten tijde van Boeddha (500 v.C.). De Yunani (Islamitische) geneeskunde vindt zijn oorsprong in Ionië (Griekenland). In Tibet werd Indische, Chinese en Perzische medische kennis gekoppeld aan de autochtone Tibetaanse geneeskunde. De Chinese acupunctuur, kruiden-therapieën en lichaamssoefeningen

gen kennen tegenwoordig ook in het Westen succes. En tenslotte is er de traditionele geneeskunde van Vietnam, Korea en Japan. Originele manuscripten, boekverluchtingen, medische en devotieobjecten, kruidenverzamelingen en kunstvoorwerpen illustreren de Oosterse geneeskunde.

20 vrijkaarten

"Leopoldville" vertrok op 6 februari 1895 naar de vrijstaat Kongo en elke maand was een afvaart voorzien. In 1908 werd de Onafhankelijke Kongostaat aan België overgedragen en de druk nam toe om tot een louter Belgische maatschappij te komen. In 1989 werd de laatste Kongoboot, de "Fabiola" aan China verkocht, waarmee een roemrijk tijdperk werd afgesloten.

Nationaal Scheepvaartmuseum
Steenplein 1, 2000 Antwerpen,
03/232.08.50
Open: dagelijks van 10 tot 16.45u. Gesloten op 25 mei, 1-2 november, 25-26 december
Toegang = inkomprijs museum

Rubenshuis - Kolveniershof, Antwerpen
Sport en filatelie
tot 27 september

Antwerpen was 75 jaar geleden Olympische stad. Dit feit wordt door het Belgisch Olympisch en Interfederaal Comité herdacht. Sportmuseum Vlaanderen (Leuven) werkt mee aan deze herdenkingstentoonstelling. Uit de collectie werden affiches, voorwerpen en foto's opgediept die in verband staan met de Olympische Spelen van 1920. Naast de officiële aankondigingsaffiche, met reclame voor de evenementen "Hockey sur glace" en "Patinage", figureert ook de lithografie van Alfred Ost "De voetballer". Maar ook een voetbal en dito schoenen, een rugbybal, een slingerhamer en andere attributen uit die periode zullen de tentoonstelling verrijken.

Rubenshuis - Kolveniershof
Kolveniersstraat, 2000 Antwerpen

Provinciaal Diamantmuseum, Antwerpen
"Belgisch Briljant". Solitaires van Georges Cuyvers
6 oktober tot 5 november

In de reeks "Belgisch Briljant" is Georges Cuyvers de vierde juweelontwerper die zijn werk voorstelt. Georges Cuyvers is docent aan de Antwerpse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten. Hij ontwierp een collectie solitaires die in beperkte oplage op de markt worden gebracht. De "solitaire" is het traditionele

diamantjuweel bij uitstek dat vooral bij een verloving, een huwelijk of de geboorte van een kind wordt geschonken. Meestal is de vormgeving van de solitaires klassiek. Georges Cuyvers ontwerpt solitaires met originele, hedendaagse vormgeving.

Provinciaal Diamantmuseum
Lange Herentalsestraat 31-33,
2018 Antwerpen, 03/231.86.45
Open: dagelijks van 10 tot 17u.,
gesloten op maandag
Toegang: 150,-BF per persoon,
200,-BF voor gezin, 100,-BF voor
groepen en reductiehouders

Georges Cuyvers, "Solitaire".

Oktober 1995

Maand van de beeldende kunstenaar

11 regionale tentoonstellingen

Kiezen voor Kunst

Antwerpen
Brussel
Dendermonde
Gent
Geraardsbergen
Hooglede
leper
Leuven
Mechelen
Sint-Truiden
Turnhout

Met werken van meer dan 2000 deelnemende kunstenaars

een initiatief van CSC-VORMINGSWERK
eindtentoonstelling in het
Paleis voor Schone Kunsten
van 17 november t/m 17 december 1995

INLICHTINGEN: 02/512.15.20

ASLKE

6
Nationale
Loterij

1
radio

KIEZEN
VOOR
KUNST

Nationaal Scheepvaartmuseum, Antwerpen
CMB 100: een eeuw Compagnie Maritime Belge
tot 31 december

Wie Compagnie Maritime Belge zegt, denkt meteen aan een lange traditie van Kongoboten die in 1895 aanving. CMB is echter veel meer dan een rederij. Participaties in diverse bedrijven maken van de maatschappij een hedendaagse vitale ondernemer. De rederij Compagnie Maritime Belge du Congo werd op 24 januari 1895 gesticht en was volledig afhankelijk van de rijkdommen van de Belgische kolonie Kongo. De

Emiel Hooimeier "Flyer", linosnede 1994.
Monumentaal grafische kunst in het
C.C. Berchem.
(foto D. Bollaert & K. Moortgat)

**Cultureel Centrum
Berchem
"Limited Edition".
Monumentale grafische
kunst**

30 september tot 29 oktober

Artiesten die monumentale grafiek maken zijn er niet zoveel. Grafisch werk is meestal klein van formaat. De monumentale grafische kunst is het werk van gerenommeerde binnen- en buitenlandse artiesten: P. Alechinsky, E. Hooimeier, Ch. Wuytack, e.a.. Verschillende stijlperiodes komen aan bod: van de na-oorlogse periode tot heden. Daarnaast wordt het werk van een aantal jonge grafische kunstenaars getoond.

Cultureel Centrum Berchem
Driekoningenstraat 126, 2600
Berchem, 03/239.59.08
Open: dagelijks van 10 tot 17u.
Gesloten op maandag
Toegang: gratis

**Provinciaal Museum
Sterckshof - Zilvercentrum,
Deurne
Zilver uit Finland. Wirkkala
- Gardberg - Sarpaneva -
Piekäinen**

6 oktober tot 10 december

Finland is wereldwijd bekend om zijn design. Ook de edelsmeedkunst staat er in hoog aanzien. Het hedendaagse zilver wordt tentoongesteld in het mythisch kader van de Kalevala. Dit Finse nationale epos, waarin goud en zilver de beeldspraak kleuren, is bij velen beter gekend door de muziek van Jean Sibelius en de schilderijen van de symbolist Akseli Gallen-Kallelä. Van Tapio Wirkkala (1915-1985) is ondermeer het "Tapio"-bestek te zien dat hij ontwierp voor de Expo '58 te Brussel. Bertel Gardberg (°1916) toont zijn praktische zilveren theezeefjes,

die hij met talrijke varianten in de jaren '50 en '60 uitvoerde. Van Timo Sarpaneva (°1926) zien we het huiszilver dat hij in 1992 creëerde voor de residentie van de Finse president. De jongere generatie wordt vertegenwoordigd door Pekka Piekäinen (°1945).

Tapio Wirkkala, "Drie-armige
kandelaar". Provinciaal Museum
Sterckshof Zilvercentrum.
(foto: Museum voor Fotografie,
Antwerpen).

Provinciaal Museum Sterckshof
- Zilvercentrum
Hooftvonderlei 160, 2100
Deurne, 03/360.52.50
Open: dagelijks van 10 tot
17.30u. Gesloten op maandag
Toegang: 200,-BF - 150,-BF -
100,-BF
Rondleidingen: museumgids
03/360.52.50 of Acantus vzw
03/239.06.38

20 vrijkaarten

**Speelgoedmuseum,
Mechelen
Elastolin: Miniatuurwereld
van speelgoedsoldaatje tot
modelbouwfiguur**

tot 8 oktober

De oudste soldaatjes waren de tinnen "Nümbergers". Vanaf 1790 waren er de massieve loden soldaatjes en 100 jaar later de gegoten, kille soldaatjes. Omstreeks 1900 experimenteert de Oostenrijker Emil Pfeiffer met het eenvoudige mengsel van lijm, zagemeel, kaolien en lijnolie. Dit mengsel vormt de basis van het speelgoedsoldaatje in papier-maché. Zo ontstonden de eerste miniatuurfiguren met de merknaam "Tippel-Topple". Pfeiffers bedrijf breidde zich snel uit en werd in 1925 door de

Open: dagelijks van 10 tot 17u.
gesloten op maandag
Toegang: 120,-BF voor
volwassenen, 100,-BF voor
groepen en kinderen tot 12 jaar,
80,-BF voor groepen kinderen
tot 12 jaar

**De Warande, Turnhout
"Trottoir"**

tot 8 oktober

Dominique van Huffel is een straatfotograaf in hart en nieren. In zijn foto's legt hij sterk de nadruk op de authentieke weergave van de werkelijkheid zoals deze zich voor zijn fototoestel afspeelt. Hij vermijdt dan ook kunstmatige ingrepen en poses. Daarom heeft hij in deze tentoonstelling geopteerd voor

Dominique van Huffel "Trottoir".
Fotoinstallatie in C.C. de Warande,
Turnhout, 9 september tot 8 oktober

de vorm van een installatie. Geen traditionele tentoonstelling waarbij de foto's aan de muur hangen en worden bekeken. Het hele gebeuren heeft de vorm van een trottoir. Zo komt de toeschouwer niet enkel kijken, maar wordt hij/zij als het ware betrokken in het leven dat zich afspeelt op het trottoir. Het project "Trottoir" vindt ook plaats in de stad. Vijf foto's sieren tot 27 oktober de publiciteitszuilen in Turnhout.

de Warande
Warandestraat 42, 2300
Turnhout, 014/41.94.94
Open: dinsdag t.e.m. zaterdag
van 14 tot 18u., zondag van 10
tot 12u. en van 14 tot 18u.
Toegang: gratis

**Provinciaal Museum Emile
Verhaeren, Sint-Amands-
aan-de-Schelde
Marie Gevers en Emile
Verhaeren**

tot 31 oktober

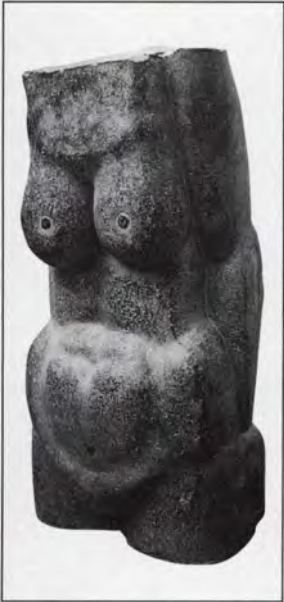
Twintig jaar geleden overleed de Vlaamse franstalige schrijfster Marie Gevers (1883-1975) te Edegem op het familiedomein Mussenburg. Aangemoedigd door haar "oom" Emile Verhaeren en Max Elskamp is zij destijds haar literaire carrière begonnen met haar debuut "Missembourg" in 1914. Met romans zoals "La Comtesse des Dignes", "Paix sur les Champs", "La Grande Marée" en "Madame Orpha ou la Sérénade de Mai" heeft zij internationale faam verworven. Ook werd zij

opgenomen in de Académie de Langue et de Littérature françaises de Belgique. Net zoals Emile Verhaeren, Maurice Maeterlinck, Georges Rodenbach en Charles De Coster behoort Marie Gevers tot die groep franstalige auteurs uit Vlaanderen die voor een merkwaardige inbreng zorgde in de Vlaamse literatuur.

**Provinciaal Museum Emile
Verhaeren**
Kaai 22, 2890 Sint-Amands-aan-
de-Schelde, 052/33.08.05
Open: tot 30 juni en vanaf 11
september tot 29 oktober van
12 tot 19u. op zat., zond. en
feestdagen. Van 1 juli tot 10
september dagelijks van 12 tot
19 u., behalve op maandag en
vrijdag.
Toegang: gratis

Stedelijk Museum, Sint-Niklaas
Beelden en tekeningen van Oscar Jespers en zijn leerlingen
tot 30 september

Op deze tentoonstelling zien we werken van Oscar Jespers (1887-1970) en van beeldhouwers die ooit bij hem gestudeerd hebben aan de Nationale Hogere School voor Bouwkunst en Sierkunsten in de Abdij Ter Kameren te Brussel. Het oeuvre van Oscar Jespers wordt door de jaren heen gevolgd. Sculpturen en tekeningen worden geplaatst te midden van een beperkt aantal werken van zijn leerlingen, waaronder André Willequet, Reinhoud, Henri Lenaerts e.a. Dit kan leiden tot bepaalde

Oscar Jespers "Vrouwetors", 1932.
Verzameling Vlaamse Gemeenschap
(foto: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium)

onthullende overeenkomsten tussen de twee groepen. Maar even wezenlijk is het aanwijzen van verschillen om daarmee de vorming van het eigen werk door de levende kunstenaars zichtbaar te maken. Blijvend is er een afstand in tijd, stijl en persoonlijkheid tussen de leermeester en diegenen die ooit bij hem gestudeerd hebben.

Stedelijk Museum
Regentiestraat 61-63,
9100 Sint-Niklaas
03/777.29.42

Open: dagelijks van 14 to 17u.,
zondag van 10 tot 17u. Gesloten
op maandag.
Toegang: 50,-BF - 30,-BF - gratis

Cultureel Centrum Alice Forceville, Westmalle
Beeldhouwwerk uit Zimbabwe. De geest in de steen
7 tot 15 oktober

De steensculptuur uit Zimbabwe wordt beschouwd als één der voornaamste moderne kunststromingen uit Afrika. Ze kent haar oorsprong in de jaren vijftig, toen de directeur van het Nationaal Museum van het toenmalige Rhodesië een kunstelier voor Afrikanen oprichtte. De artiesten zijn hoofdzakelijk autochtone Zimbabweaanse Shona. Ze gebruiken uitsluitend handwerktuigen om de ruwe steen (slangesteent, zeepsteen, graniet) te bewerken. De steen wordt eerst uitvoerig bestudeerd, bekeken, beluisterd en betast tot de Shona-beeldhouwer de geest in de materie heeft ontdekt. Dan pas kapt hij de steen in de gewenste vorm. Inspiratie is de traditionele godsdienst en mythologie van de Shona, maar ook alledaagse thema's komen aan bod: de vrouw, moeder-kind, torso's, ... Van de houtbewerker Zephania Tshuma ontdekken we gebeeldhouwde surrealistische karikaturen.

Cultureel Centrum Alice Forceville
St.-Jozeflei 26, 2390 Westmalle,
03/312.33.75
Open: dagelijks van 14 tot 21u.,
zat. en zon. van 10 tot 18u.

Zephania Tshuma
Houtsculptuur "Ghost of a woman"

Limburg

Begijnhof - Centrum voor Kunsten, Hasselt
Ria Pacquee - Gran Pavese - Marinus Boezem
tot 8 oktober

Ria Pacquee (°1954) woont en werkt in Antwerpen en werd in de jaren '80 bekend met performances. Ze schiep de figuur "Madame" met behulp van pruik en kledij. "Madame" ondernemt allerlei triviale activiteiten, zoals het bezoeken van een hondenshow, of een vernissage. Deze acties worden vastgelegd op grote foto's, doek, en video. Hoewel licht humoristisch, spreken ze van de oneindige eenzaamheid van een vrouw die moeite doet om op een fatsoenlijke manier deel te nemen aan een fictieve maatschappij.

Het indrukwekkend vlaggenproject van Gran Pavese dateert uit 1986 toen aan vijftig kunstenaars werd gevraagd een vlag te ontwerpen van 200 x 300 cm. Er werd geen specifiek thema afgesproken, de verwachting was dat elke kunstenaar vanuit zijn eigen traditie, geloof en werkwijze een unieke vlag zou creëren. Nu het project na enkele jaren weer opgediept werd, stelt men vast dat de destijds geselecteerde kunstenaars vandaag hun kwaliteit en faam nog versterkt hebben.

De vlaggen, bevestigd aan gevelmasten, worden gepresenteerd als een feestelijke parade

doorheen de stad, vertrekkend van de Grote Markt naar het Begijnhof (tot 1 oktober).

Het derde luik is een installatie voor de tuin van het Begijnhof van de Nederlandse kunstenaar Marinus Boezem. Symbolisch heeft Marinus Boezem uit alle boomsoorten van de wereld er tien gekozen, één uit elke klimaatgordel. De typische vorm van de boomstam wordt uitgedrukt in een granieten schijf waarin nog fosielen zichtbaar zijn. Zijn kunstwerk is opgedragen aan de natuur in het algemeen en aan de boom in het bijzonder.

Begijnhof - Centrum voor Kunsten

Zuivelmarkt 33, 3500 Hasselt,
011/21.02.66

Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof, Hasselt
Hasselt ... (n)ooit gezien !?
16 september tot 23 december

Deze fototentoonstelling biedt ons een verrassende kijk op Hasselt tussen 1880 en het einde van de Tweede Wereldoorlog. Verschillende thema's komen aan bod: het verenigingsleven, het soldatenleven, sport, de medische wereld, winkels en gevels, vervoer, kommer en rampen, oorlog en bombardementen. Speciaal voor deze gelegenheid werd de fotostudio van August en Celestin Blancart gereconstrueerd, met annex hun donkere kamer en winkel.

Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof, Hasselt
Theodor Brün
7 oktober tot 19 november

Theodor Brün (Hamm/Westfalen, 1885) combineert zijn studie rechten in München met lessen aan de plaatselijke kunstacademie en in privé-ateliers. Vanaf 1907 wijdt hij zich volledig aan de kunst. Zijn belangrijkste oorlogstekeningen ontstaan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zijn aandacht gaat niet zo zeer naar het uitbeelden van de verschrikkingen van de oorlog, maar naar het uittekenen van het menselijk gedrag in deze vreselijke omstandigheden. Na de oorlog illustreert Brün het literair werk van Tolstoj voor de gerenom-

ANTIQUAIR
M. BASCOURT
B.V.B.A.

EXPERT

M. BASCOURT
S.P.R.L.

MECHELSESTEENWEG 17 - B - 2018 - ANTWERPEN

DELFT - CHINEES PORSELEIN - ENGELSE MEUBELLEN
SCHILDERIEN - KUNSTVOORWERPEN -17de 18de eeuw

Tel. (03) 233 71 20
Fax: (03) 231 63 87

EXPERTISEBUREAU voor ANTIQUITEITEN

VALUATIONS for
INSURANCE - INHERITANCE

ESTIMATIONS pour
ASSURANCES - SUCCESSIONS

SCHATTINGEN voor
VERZEKERINGEN-ERFENISSEN

meerde uitgeverij Furché. Zijn oeuvre wordt echter door de nazi's als "ontaard" bestempeld en mag niet meer in het openbaar getoond worden. Toch blijft Brün illustraties maken bij de Wereldliteratuur, uitgegeven door Calig in Freiburg. Na W.O. II neemt hij weer deel aan tentoonstellingen. Theodor Brün sterft in 1981 te Hagen.

Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof

Maastrichterstraat 85, 3500 Hasselt, 011/24.10.70
Open: dagelijks van 10 tot 17u., weekend van 14 tot 18u..
Gesloten op maandag, 1, 2 en 11 november
Toegang: 90,-BF - 70,-BF - 40,-BF

Cultureel Centrum, Maasmechelen "Mijn-Tekens"

30 september tot 12 november

"Mijn-Tekens" is een grote, multiculturele tentoonstelling rond het thema van de mijnen. Dit is niet toevallig: Maasmechelen en omstreken zijn in volle regeneratie en renovatie. Wijken werden vernieuwd, oude mijngebouwen kregen een nieuwe culturele bestemming.

"Mijn-tekens" in het Cultureel Centrum Maasmechelen

(foto: Paul Sochacki)

Zo vond de Academie voor Beeldende Kunsten een onderkomen in de voormalige centrale magazijnen van de mijn van Eisden en werd een authentiek bewaard gebleven dubbele mijnwerkerswoning een museum. Voor dit project maakten 60 kunstenaars uit Limburg en de Euregio een werk, onder hen vinden we Jan Carlier, Malou Swinnen, Hugo Duchateau, Guy Bleus, Ado Hamelryck en Paul Sochacki. De bedoeling van dit project is kunstenaars uit de regio een werk te laten creëren dat aangepast is aan, of geïntegreerd is in de omgeving (i.c. de mijnsite). Er werden vier locaties voorzien die uitnodigen tot een specifiek werk.

Cultureel Centrum,
Koninginnelaan 42, 3630 Maasmechelen (Eisden-Tuinwijk), 089/76.21.52

Park C.C., Koninginnelaan 42, 3630 Maasmechelen (Eisden-Tuinwijk)

Museum Mijnwerkerswoning, Marie-Joséstraat 3, 3630 Maasmechelen (Eisden-Tuinwijk)

Kunstacademie, Zetellaan 50, 3630 Maasmechelen (Eisden-Tuinwijk)

Kasteel Vilain III, Dreef, 3630 Maasmechelen (Leut)
Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 13 tot 17u.

Museum Vlaamse Minderbroeders, Sint-Truiden
Antonius. De kleine en de grote
6 oktober tot 30 november

800 jaar geleden werd Antonius van Padua te Lissabon geboren. Hij sloot zich aan bij de Franciscanerorde. In de kunst wordt hij meestal afgebeeld met een boek in de hand, het Jezuskind, een lilietak en soms met de ezel, verwijzend naar één

van zijn wonderen. Heel populair waren de voorstellingen van de "zoete Antonius", zijn gelaat straalt sereniteit en heiligheid uit. Bij het volk was hij vooral bekend als patroon van de verloren voorwerpen. Naast illustraties van volksgebruiken en -devoties, zijn waardevolle 16de- en 17de-eeuwse beelden te zien. Maar deze Antonius werd al eens verward met Antonius abt of Antonius de grote. Deze laatste werd omstreeks 252 n.C. in Egypte geboren en leefde een kluizenaarsbestaan. Het thema van de verzoeking van de kluizenaar Sint-Antonius werd meesterlijk door verscheidene kunstenaars uitgewerkt, o.a. door M. Schongauer, F. Rops en O. Redon.

Museum Vlaamse Minderbroeders
Capucienessenstraat 3, 3800 Sint-Truiden, 011/67.29.71
Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 14 tot 17u.; zond. van 14 tot 17u..
Gesloten op maandag.
Toegang: 50,-BF - 30,-BF - kinderen tot 12 jaar gratis
Rondleidingen op aanvraag: 011/67.29.71

Cultureel Centrum De Velinx, Tongeren
Marcel Van Maele: "Oog in oog"
1 oktober tot 6 november

Marcel Van Maele: "Voor deze tentoonstelling nodigde ik 30 kunstenaars uit. Elk vertegenwoordigd met één

werk, worden ze twee per twee geconfronteerd met elkaar en met een werk van mezelf. Zo ontstonden er 15 triptieken, die op hun beurt onderling op elkaar inspelen. In dit project werd gezocht naar éénheid in verscheidenheid: enerzijds viel de keuze op geestesverwanten zodat het elkaar kruisen of raken van gelijkgestemde golflijnen de rode draad trekt doorheen de tentoonstelling; anderzijds vormen de hier samengebrachte werken een brede waaijer waarin vele facetten binnen de ruime grenzen van de hedendaagse plastische kunst aan bod komen. Ik wil de aandacht vestigen op de bezoeker-kijker-toeschouwer die, als we aanvaarden dat kunst een vorm van communicatie is, al te vaak over het hoofd wordt gezien, hoewel hij de laatste noodzakelijke schakel is in het kunstgebeuren. Naast de vrij strenge structuur wat de opstelling betreft, biedt de verscheidenheid van de werken aan de toeschouwer de ruimte om een eigen weg te vinden, een eigen verhaal te maken...".

Cultureel Centrum De Velinx
Dijk 111, 3700 Tongeren, 012/39.38.00
Open: dagelijks van 10 tot 21u., weekend van 14 tot 18u.

Oost-Vlaanderen

Museum Arnold Vander Haeghen, Gent
Interbellum in Gent
16 september tot 26 november

De tentoonstelling evoceert de stadsgeschiedenis in de jaren tussen de twee wereldoorlogen. Aan de hand van foto's, affiches, objecten en archivalia wordt een beeld geschetst van de belangrijkste politieke, sociale, culturele en maatschappelijke ontwikkelingen in Gent. Uitschieters zijn o.m. de sociale woningbouw, de vervlaamsing van de universiteit, de opkomst van uiterst rechts en de reactie van de arbeidersbeweging, de democratisering van het onderwijs en de vrijetijdsbeleving met de doorbraak van sport, radio en cinema. Rode draad is het grafisch werk van Frits Van den Berghe. Ruime aandacht gaat ook naar de voornaamste tendenzen in de Gentse architectuur en de toegepaste kunsten. Representatieve voorwerpen van de belangrijkste ontwerpers illustreren de evolutie van de Gentse kunstnijverheid, waarin we terugvinden: restanten van neogotiek en art nouveau, de

Uw
advertentie
had hier kunnen staan!

Vraag onze advertentietarieven.

Contacteer hiervoor:

B. Promotion
Mevrouw Berlinde Fierens
03/231 28 00

invloed van de Wiener Secession en de School van Amsterdam, de geometrische stilering van fauna en flora, de pure geometrie, het modernisme, de Nieuwe Zakelijkheid, de stroomlijnesthetiek en de classicistische reflex. Gelijkaardige strekkingen in de architectuur worden geïllustreerd met fotomateriaal.

Museum Arnold Vander Haeghen

Veldstraat 82, 9000 Gent
Open: dagelijks van 9u.30 tot 17u. Gesloten op maandag
Toegang: gratis

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent Film en bioscoopzalen in Gent

tot 1 oktober

100 jaar geleden ontwikkelden Auguste en Louis Lumière een praktisch systeem om films zowel op te nemen als te vertonen. Op 28 december 1895 gaven ze hun eerste openbare filmvoorstelling. Sindsdien werd de filmapparatuur, zoals de lenzen, de filmtransportmechanismen, de projecteerbare filmlengte en de lichtbronnen, alomteerwoord verbeterd. In Gent werd in het jaar 1913 zaal "Valentino", het latere "Coliseum", verbouwd en

uitgerust met een brandvrije projectiekamer. Het was de start van de bouw van verschillende bioscopen in Gent en omliggende gemeenten. Wereldcentrum van de film was Hollywood (vanaf 1910), maar ook Duitsland had een belangrijke filmindustrie. De sprekende film verscheen in 1929 en vanaf 1932 kwam de kleurenfilm op de markt, alhoewel de zwart-wit film tot in de jaren '50 nog veel voorkwam. Deze filmwereld wordt aan de hand van Gentse documenten en voorwerpen geïllustreerd: filmblaadjes en pancartes, loonboeken, reclameblaadjes, affiches, maquettes, programmaboekjes en foto's van de vroegere Gentse filmzalen.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent

Lichaam en Hygiëne
tot 1 juni 1996

De 19de-eeuwse maatschappij werd gekenmerkt door industrialisering, verstedelijking, verpaupering, slechte arbeidsomstandigheden en voedingsgewoonten, en onhygiënische toestanden. Infecties en ziektes tierden welig. Pas tegen het einde van de 19de eeuw werden de eerste maatregelen genomen en dan

nog hoofdzakelijk uit angst voor oproer en besmetting. In 1895 werd gezondheidsonderricht in het lager onderwijs verplicht, vooral gedragsregels zoals "niet spuwen in het openbaar", werden aangeleerd. De preventiepolitiek, o.l.v. artsen, was er vooral op gericht de levensomstandigheden van het volk te verbeteren met drinkbaar water, betere huisvesting, afvalverwijdering en hygiëne. Ook trachtte men de volksgeneeskunde uit te roeien. De hulp van een geneesheer werd meestal pas geroepen wanneer alle traditionele methodes gefaald hadden. Zodoende kwam de dokter vaak te laat. Daarnaast waren de materiële levensvoorwaarden zoals gezonde voeding, verkorting van de arbeidsduur, beperking van kinder- en vrouwenarbeid, ziekteverzekering, politieke en culturele emancipatie van groot belang voor de ontwikkeling van de hygiëne en de emancipatie van het lichaam.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel
Minnemeers 9, 9000 Gent,
09/223.59.69
Open: dagelijks van 9u.30 tot 17u. Gesloten op maandag
Toegang: gratis
Rondleidingen op aanvraag
09/223.59.69

Museum voor Schone Kunsten, Gent Hongaarse Schilderkunst 1860-1910

tot 15 oktober

De bloeitijd van de Hongaarse schilderkunst valt in de tweede helft van de 19de eeuw. Pas na de revolutie van 1848 kon de kunst zich vrij ontwikkelen tot iets herkenbaars en eigens. Kunstenaars trachtten zich los te maken van de invloed vanuit Wenen, en richtten zich eerder op de kunstcentra München en Parijs. In Parijs liet het realisme van Courbet zich gelden, terwijl in Barbizon vooral landschapsschilders actief waren. Hierdoor geïnspireerd, ontwikkelde zich in Hongarije een nieuwe landschapskunst en een uitbeelding van het leven der boeren, soms met nadruk op het folkloristische, dan weer vervuld van een nationaal gevoel. Munkacsy schilderde het leven van landarbeiders, Laszlo Paal reisde eerst naar Barbizon en vervolgens naar Drenthe. Hij schildert in een stijl verwant aan

A. ASHTARI

Recente, oude en antieke tapijten, killims, sumaks, ghabbeh,...

Reiniging – Herstelling – Expertise

A. ASHTARI BVBA

Belgiëlei 157-158
2018 Antwerpen

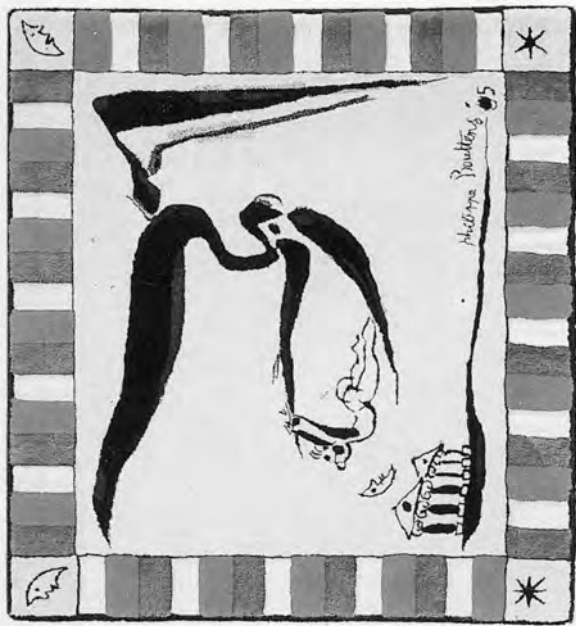
Tel. (03) 230 17 70
Fax (03) 218 41 87

de Haagse School. De School van Nagyanya verwerkte de invloeden van het impressionisme en het post-impressionisme. De schildersgroep in Szentendre heeft vooral oog voor de werking van licht en kleur in de natuur. Buiten Hongarije zijn deze schilders weinig bekend, het is dan ook een unieke gelegenheid om deze selectie schilderijen uit de Nationale Galerij van Hongarije te Budapest te gaan bekijken.

Museum voor Schone Kunsten
Citadelpark, 9000 Gent,
09/222.17.03
Open: dagelijks van 9u30 tot 17u. Gesloten op maandag
Toegang: 150,-BF - 120,-BF - 60,-BF
Rondleidingen op aanvraag
De NMBS voorziet speciale trein- en expositietickets

20 vrijskaarten

Museum voor Sierkunst, Gent

22 tapijten van Vlaamse en Duitse kunstenaars
30 september tot 5 november

De idee voor deze tentoonstelling kreeg vorm na een ontmoeting tussen de Berlijnse galeriehouders Herbert Jacob Weinand en de Gentenaars Vera Vermeersch-Werner Gilson van het gelijknamige handtuftatelier. Vera's vader, schilder en beeldhouwer José Vermeersch is de gangmaker van het Gentse atelier. Zes jaar geleden wilde hij tapijten laten maken. Bij toeval ontdekte hij een volledige tuftinstallatie en kocht die aan. Herbert Jacob Weinand en Vera Vermeersch inviteerden 11 Duitse (Albus, Bach, Dehne, Frenzel, Hajek, Hoememann, Salomé, Skoda, von Brevem, Jacob, Weinand en Zimmer) en 11 Vlaamse kunstenaars (Aerts, Boutsens, De Buck, Dessauvage, Dewulf, Mestdag, Moerman, van Schuylenberg, J. Vermeersch, R. Vermeersch, Weyers en Borms) uit verschillende disciplines: schilderkunst, keramiek, juweelkunst, textielkunst, interieur en mode. Elk van hen leverde een ontwerp voor een vloer- of wandtapijt. Geen van allen was erg ervaren in het ontwerpen van tapijten. De uitvoering van de tapijten gebeurde in het handtuftatelier Vermeersch-Gilson. Het was niet voldoende om de tufttechniek onder de knie te hebben. De manier waarop het ontwerp tapijt wordt is belangrijk. Een directe samenwerking tussen

Philippe Boutsens
zonder titel, wol.
Museum voor Sierkunst Gent

ontwerper en uitvoerder is dan ook essentieel. Bij de materialisatie van het ontwerp leidden de constante dialoog tussen kunstenaar en uitvoerder tot verrassende effecten. In sommige tapijten spreekt de diepte van het beeldvlak door geraffineerde reliëfeffecten, in andere tapijten is er een gedurfde combinatie van handtuft en gobelin.

Museum voor Sierkunst
Jan Breydelstraat 5, 9000 Gent,
09/225.66.76
Open: dagelijks van 9.30 tot 17u.,
gesloten op maandag
Toegang: 80,-BF,
reductiehouders: 40,-BF, scholen:
20,-BF, kinderen onder de 12
jaar gratis

Witte Zaal, Hoger Sint-Lucas Instituut, Gent

La Condition Humaine: een confrontatie
10 oktober tot 3 november

Uitgangspunt voor deze tentoonstelling is een deel van de collectie van het Provinciaal Archeologisch Museum van Zuidoost-Vlaanderen in Velsteke. Deze archeologische collectie illustreert de "condition humaine", m.a.w. hoe de mens ook met beperkte middelen inventief genoeg is om zijn leven zo comfortabel mogelijk te organiseren. Confrontatie is een middel om te communiceren met werkelijk of schijnbaar tegenstrijdige elementen. Het confronterende deel zal bestaan

uit objecten, artefacten, installaties en concepten van hedendaagse kunstenaars. Hun werk staat naast of tussen het tentoongestelde archeologisch materiaal. Voor enkele van deze kunstenaars is primitieve kunst een essentieel onderdeel van hun oeuvre. De confrontatie tussen oud en nieuw stimuleert het denkwerk van het publiek. Het aantal en de verscheidenheid van de impulsen die zo'n expositie regeneert, moeten de dynamiek van een school zeker ten goede komen en prikkelend werken voor de kunstactiviteit in de stad Gent.

Witte Zaal
Hoger Sint-Lucas Instituut,
Posteemestraat 64, 9000 Gent
Open: dagelijks van 8u30 tot 18u30. Gesloten tijdens het weekend.
Toegang: gratis

Stedelijk Museum, Lokeren

Geïllustreerde briefhoofden uit Lokere verzamelingen
tot 26 november

In de archieven van de stad Lokeren werd een collectie fraai gedecoreerde briefhoofden ontdekt. Het zijn briefhoofden van allerhande firma's en verenigingen, hoofdzakelijk uit het Lokere en vooral uit de periode van 1850 tot 1950: briefhoofden van drukkers en fietsherstellers, van sportclubs en toneelverenigingen, van steenkappers en loodgieters, van textielbedrijven en haarsnijders, van scholen en fanfares. De collectie biedt een representatieve staalkaart van de sociaal-economische bedrijvigheid en van het socio-cultureel gebeuren in Lokeren tijdens de 19de en de 20ste eeuw. En tegelijk kan men de evolutie volgen van de druktechnische en esthetische opvattingen tijdens deze periode.

Stedelijk Museum
Markt 15a, 9160 Lokeren,
09/340.50.89
Open: op zondag van 10 tot 12u. en elke eerste zat. van de maand van 15 tot 17u.

Vlaams-Brabant

Belgisch Centrum van het Beeldverhaal, Brussel
Suske en Wiske zijn 50
tot 1 oktober

Suske en Wiske, ontsproten aan de verbeelding van Willy Vandersteen, overleefden verschillende generaties en zullen dat wellicht nog doen. De serie "Suske en Wiske" is net vijftig jaar oud en een merkwaardig uitgeversfenomeen: vier nieuwe titels per jaar, voorgepubliceerd in Vlaamse en Nederlandse kranten en een startoplage van 400.000 exemplaren! "Het Spaanse Spook", gepubliceerd in het weekblad "Kuifje" in 1947, werd het eerste deel van de beruchte "Blauwe Reeks" die deze Vlaamse serie internationale faam zou bezorgen. De hoofd-troef van de stripserie "Suske en Wiske" is ongetwijfeld de levendige verteltrant van Vandersteen. De fascinatie berust op zijn talent om herkenbare figuren te

creëren, waarmee de lezer zich meteen kan identificeren. Deze tentoonstelling tracht het mechanisme achter de verhalen van "Suske en Wiske" te ontsluiten: op welke wijze kan de verteller de aandacht van de lezer vangen? De avonturen van "Suske en Wiske" zijn steeds gesitueerd in herkenbare locaties. Vandersteen schetst de typische Vlaamse gezins- en volkssfeer en maakt kwistig gebruik van de "Vlaamse taal" met zijn tongval, zegswijzen en uitdrukkingen. Dit alles maakt de reeks voor het Vlaamse lezerspubliek zeer herkenbaar en voor het anderstalige publiek tot een curiosum.

Belgisch Centrum van het Beeldverhaal
Zandstraat 20, 02/219.19.80
Open: elke dag (behalve op maandag) van 10 tot 18u.
Toegang: 180,-BF; 60,-BF voor kinderen tot 11 jaar

Galerij van de Kredietbank, Brussel

Chinese jade en rolschilderingen uit de Dongxi-verzameling
25 oktober tot 17 december

De Dongxi-verzameling, bestaande uit kleinsculpturen en rolschilderingen, is een zeer waardevol ensemble dat zich in Belgisch privé-bezit bevindt. De meeste beeldjes zijn van jade, het gesteente dat in de Chinese cultuur van oudsher zeer waardevol is en waaraan magische krachten werden toegeschreven. Ze dateren van 4500 v.Chr. tot de 18de eeuw n.Chr. en bestrijken dus de Chinese geschiedenis van het neolithicum tot de vroege Qing- of Mantsjoe-dynastie. Deze beeldjes werden gebruikt bij rituele handelingen of in de dodencultus, of ze dienden als opsmuk van de kledij, de wapenrusting of het interieur. De rolschilderingen zijn geschilderd op papier en zijn zo gemonteerd dat ze kunnen

opgerold worden. Ze werden geschilderd door een aantal belangrijke Chinese kunstenaars, waaronder Qi Baishi (1863-1957), Zhang Daqian (1899-1983) en Wu Guangzhong (1919). In confrontatie met de oude jade zijn de schilderijen verrassend. Voor de catalogus tekende Nicole De Bisschop, kunsthistorica gespecialiseerd in Chinese kunst.

Galerij van de Kredietbank
Grote Markt 19, 1000 Brussel,
02/517.56.72
Open: dagelijks van 11 tot 18u.
Gesloten op maandag
Toegang: gratis
Rondleidingen op aanvraag:
02/517.57.02 (1.000,-BF per gids)

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Jubelpark, Brussel
"Fluwelen Rijkdom". Renaissance fluweel uit de Errera-verzameling en hedendaagse creaties

9 september tot 31 december

Het Jubelparkmuseum bezit een zeer rijke en gevarieerde verzameling textiel. Deze verzameling is bekend onder de naam "Errera collectie".

Italiaans fluweel met goudbrokaat en goudlussen, 15de eeuw. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel.

(Foto: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium).

genoemd naar Isabelle Errera, de gepassioneerde verzamelaarster die haar textielcollectie aan het museum schonk. Een uitgebreide selectie van de mooiste fluwelen is nu te zien in de nieuwe Errera-zaal. Er zijn voorbeelden van gesneden, ongesneden, geperst, geschoren, brokaat en bedrukt fluweel in diepe, warme kleuren. Daarnaast zijn waardevolle religieuze gewaden, zoals koor-kappen, dalmatieken en kazuifels tentoon gesteld.

Het tweede luik van de expositie belicht de textiele kunst van de Engelse Arts and Crafts. De eeuwwisseling wordt vertegenwoordigd door bedrukte katoenfluwelen van de firma's William Morris en Liberty.

Het laatste luik focust op een speciaal project van de Westvlaamse weefgetouwenproducent Michel Van De Wiele, in samenwerking met textielontwerper Marc Van Hoe. Zijn recente ontwerpen werden uitgevoerd op het allernieuwste, ultra-moderne weefgetouw van Van De Wiele.

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Jubelpark 10, 1040 Brussel.

02/741.72.11

Open: dagelijks van 9u.30 tot 17u., zat., zon. en feestdagen van 10 tot 17u.. Gesloten op maandag, 1 en 11 nov., 25 dec.

Koninklijke Bibliotheek Albert I, Nassaukapel, Brussel
Wider den deutschen Geist

15 september tot 14 oktober

Leiddraad door deze tentoonstelling is de spreuk: "Dort wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen". De boeken waarmee de Duitse kunstenaar Wolfgang Vincke de toeschouwer confronteert, zijn op allerlei wijzen vernietigd: vastgespijkerd, doorgezaagd, opgehangen of vastgebonden. Elk werk is voorzien van een vuurspreuk waarmee op 10 mei 1933 door leden van het Duitse studentencorps de werken

van o.a. Sigmund Freud, Karl Marx, Heinrich Mann, Erich Kästner en Kurt Tucholsky verbrand werden. Door de boekverbranding in 1933 en later door de Nazi's werd de intellectuele vrijheid in Duitsland tijdelijk buiten spel gezet. De boekverbranders die met hun strijdkreet "Wider den deutschen Geist" deden alsof ze de Duitse geest in pacht hadden, dreven deze in werkelijkheid het land uit. Op indrukwekkende wijze toont Wolfgang Vincke hoe men de geest en daarmee uiteindelijk ook de mens heeft vastgeketend, gefolterd en gedood.

Koninklijke Bibliotheek Albert I
 Nassaukapel, Kunstberg, 1000 Brussel, 02/519.53.11
 Open: dagelijks van 12 tot 17u.. Gesloten op zondag
 Toegang: gratis

Simonne Mylaert-Hofman

unikaat juweel simonne mylaert-hofman
hanger goud 18 karaat - koraal - briljant - tahitiparel

mylaert-hofman
 nieuwstraat 36 - 9300 aalst
 tel. (053) 78 71 12

open: dinsdag t/m zaterdag 9.30 - 12.30 u en 14 - 18.30 u
 december speciale uurregeling

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Museum voor Moderne Kunst, Brussel
De Nederlandse schilders te Brussel, 1847-1887
 6 oktober tot 10 december

De economische heropbloei van België rond 1850 kwam ook het cultureel leven in Brussel ten goede. Zo schreef Lord Ronald Gower in 1875 over onze hoofdstad: "Brussels is a paradise of painters", en de artiesten zouden er leven als prinses.

Emile Claus (1849-1924), "De Theems te London, november, 's middags" (1916). Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, afdeling Oude Kunst.
 (foto: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium).

Tussen 1850 en 1890 kwamen heel wat Nederlanders in Brussel wonen, zodat we zouden kunnen spreken van een Nederlandse kolonie in Brussel. Ook al was het Brusselse artistieke leven vooral op Parijs gericht, toch kan men de Hollandse invloed in onze landschapsschilderkunst niet ontkennen. Belangrijk is de Hollandse landschapsschilder Willem Roelofs (1822-1897), de dierschilder Jan de Haas (1832-1908), de naturalistische schilders David (1842-1902) en Pieter Oyens (1842-1894), de graveur Carel Nicolaes Storm van Gravesande (1841-1924) en de vernieuwer Jan Toorop (1858-1928), die vanaf 1850 naar Brussel afzakten. Schilderijen, aquarellen en tekeningen illustreren de invloed van Roelofs en de gebroeders Oyens op het realisme en naturalisme in België. Van Jan Toorop zijn een aantal vroege werken te zien.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Museum voor Moderne Kunst
 Koningsplein 1-2, 1000 Brussel
 Open: dagelijks van 10 tot 17u., gesloten op maandag, 1 en 11 nov.
 Toegang: 180,-BF - 150,-BF - 100,-BF

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Museum voor Oude Kunst, Brussel
Emile Claus: Lichtspelingen op de Theems (1916-1919)
 19 september tot 26 november

In volle Eerste Wereldoorlog verliet de luministische schilder Emile Claus (Sint-Eloois-Vijve 1849- Astene 1924) ons land om zich bij de Belgische kunstenaarskolonie te voegen die, in ballingschap, in Groot-Brittannië gastvrijheid genoot. De Koninklijke Musea voor Schone

Kunsten van België kwamen dankzij mecenaat in het bezit van vijftientig doeken uit de Engelse periode van Claus. Daarvan brengen tweentwintig doeken "Lichtspelingen op de Theems" of "Réverbérations sur la Tamise" in beeld. Onder deze titel organiseerde de Londense "The Goupil Gallery" in 1917 een tentoonstelling gewijd aan Emile Claus. Het was in zijn atelier met uitzicht op Victoria Embankment en op stroom dat Claus in de wisseling der dagen en jaargetijden zijn Theemsgezichten schilderde.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, Museum voor Oude Kunst
 Regentschapsstraat 3, 1000 Brussel
 Open: dagelijks van 10 tot 12u. en van 13 tot 17u., gesloten op maandag
 Toegang: gratis

Museum van de Radiologie, Militair Ziekenhuis, Brussel
100 jaar Radiologie
 25 september tot 10 oktober

Het Museum van de Radiologie herdenkt dit jaar een dubbele verjaardag: 100 jaar geleden werden de X-stralen ontdekt, 150 jaar geleden werd hun ontdekker prof. W.C. Röntgen geboren. Op 27 maart 1845 werd W.C. Röntgen in Lennep (Duitsland) geboren. Hij volgt een opleiding als technisch ingenieur in Zwitserland. Daarna richt hij zijn belangstelling op de fysica. Terug in Duitsland legt hij zich toe op experimenteel onderzoek. Op 8 november 1895 ontdekt hij een "nieuwe aard stralen" die de materie, al naar gelang haar dichtheid, kon doorlichten. In 1901 krijgt Röntgen de Nobelprijs voor fysica. De collectie van het Museum van de Radiologie is voor de herdenking aangevuld met een tijdelijke tentoonstelling afkomstig van het Duitse Museum van Radiologie. Deze tentoonstelling bevat historische apparatuur en talrijke didactische posters.

Museum van de Radiologie
 Militair Ziekenhuis, Bruynstraat 2, 1120 Brussel, 02/268.00.50 (ext. 2269)
 Open: maandag tot vrijdag, van 13.30 tot 15.30u.
 Toegang: gratis

Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis, Brussel
"Ik was 20 in '45"
 verlengd tot 30 oktober

Dit is de meest volledige retrospectieve tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog die ooit ter wereld werd georganiseerd. Het Legermuseum wil met dit initiatief haar steentje bijdragen tot de internationale herdenkingsplechtigheden van de 50ste verjaardag van de Bevrijding. De bedreiging van het Nazisme in de jaren '30, de uitbarsting van het oorlogsgeweld in 1940, tot het einde van W.O. II met de ultieme A-bom op Hiroshima in 1945, worden indringend voorgesteld. In het didactische gedeelte komt de geschiedenis van W.O. II op chronologische en thematische wijze aan bod. Kaarten, foto's, documenten en archiefstukken dienen als illustratie. In het tweede deel wordt het publiek op dynamische wijze geconfronteerd met feiten en gebeurtenissen van 50 jaar geleden. Levensgrote driedimensionele decors en audiovisuele media dompelen de toeschouwer onder in de sfeer van toen. Belangrijkste, pedagogische doel van deze expositie is de jeugd van vandaag te informeren en te sensibiliseren. De collectie in het

Legermuseum is samengesteld uit objecten en archivalia uit het "Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie" van Amsterdam, het "Deutsches Historisches Museum" van Berlijn, "Le Mémorial" van Caen, het "Imperial War Museum" van Londen, het "Auschwitz-Memorial" in Polen, e.a. "Ik was 20 in '45" is een pleidooi voor vrede en verdraagzaamheid en tegelijk een eerbetuiging aan de Bevrijders.

Koninklijk Museum van het Leger en van Krijgsgeschiedenis
 Jubelpark 3, 1040 Brussel
 Open: elke dag van 10 tot 19u.
 Gesloten op maandag
 Toegang: 300,-BF;
 reductiehouders 250,-BF;
 groepen en militairen 200,-BF

Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Brussel
Verborgen schatten van het Museum van Tervuren
 tot 26 november

Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren bezit 's werelds rijkste verzameling kunsthistorische voorwerpen uit Midden-Afrika. Zo'n 250.000 voorwerpen liggen in de kelders van het museum opgeslagen, sommige reeds sinds het begin van deze eeuw. Deze voorwerpen werden tijdens wetenschappelijke expedities verzameld of door coloniale ambtenaren en missionarissen meegebracht en aan het museum geschonken: het geheel diende in eerste instantie voor wetenschappelijk onderzoek. Een groot aantal voorwerpen zijn echter na hun inschrijving in het museum nooit meer bovengehaald. De tentoonstelling "Verborgen schatten" geeft met een selectie van 250 voorwerpen een vrij volledig en boeiend overzicht van de centraalafrikaanse kunstuitingen. Naast gelaats- en stulpmaskers, kracht- en voorouderbeelden, worden ook gesculpteerde gebruiksvoorwerpen van diverse etnische groepen als de Kongo, de Ovimbunda, de Mangbetu en de Songye uit de reserves opgediept. Ook het museum, aan de rand van het Zoniënwoud, is het ontdekken meer dan waard. Het werd in opdracht van Koning Leopold II ontworpen door de Charles Girault, de architect van het Petit Palais. De immense zalen van het gebouw herbergen een aantal merkwaardige

Christo "The Wedding Dress", 1967.
(foto: F. Boesch)

modellen zijn van stylisten als Jean-Paul Gaultier en Thierry Mugler. Deze worden geconfronteerd met plastische creaties van o.a. Andy Warhol, Christo, Keith Haring en Robert Morris. Bovendien ontwierpen vijf toonaangevende stylisten speciaal voor de tentoonstelling een installatie: Rei Kawakubo, Issey Miyake, Yohji Yamamoto en Azzedine Alaïa i.s.m. Jean-Paul Goude en Martin Margiela. Sommige van deze installaties neigen naar performance. Van pop over punk tot postmodern zien we hoe de mode soms sneller en beter dan de kunst de tijdgeest weet te vatten en te reflecteren. Muziek, diaprojecties en video's verlevendigen en documenteren het geheel.

Paleis voor Schone Kunsten
Ravensteinstraat 23 -
Koningstraat 10, 1000 Brussel,
02/507.84.69

VUB - Gallery', Brussel
VUB - Centrale
Bibliotheek, Brussel
De Markten, Brussel
De Kriekelaar, Brussel
Discours-Métis
9 september tot 6 oktober

Men koos voor de titel "Discours-Métis" omdat de gelijkheid met openheid, beweegelijkheid tussen "Discours" en zijn mechanismen, de "Métis" en bepaalde hedendaagse kunstvormen opvalt. Dit tentoonstellingsproject kan men op vier verschillende locaties bezoeken. Het eerste deel van de titel staat voor een openheid in het betoog tussen de verschillende kunstenaars, de organisatoren, de localisaties en het publiek. De bedoeling is een dialoog op gang te brengen tussen elke

betrokken partij en dat het publiek daarbij ook zelf inspraak krijgt in het kunstgebeuren. "Métis" staat hier voor een door hedendaagse kunstenaars veel gebruikt, onbewust mechanisme. Het betreft een "kennis-vorm" van telkens nieuwe parades en oefeningen, vragen zonder antwoorden, een mechanisme zonder finaliteit.

VUB - Gallery',
Pleinlaan 2, 1050 Brussel,
02/629.23.25
VUB - Centrale Bibliotheek,

Pleinlaan 2, 1050 Brussel
De Markten, Oude Graanmarkt
5, 1000 Brussel, 02/512.34.25
De Kriekelaar, Gailletstraat 86,
1210 Brussel, 02/245.75.22

Predikherenkerk, Leuven
Telecommunicatie in
opmars. Van tamtam naar
virtuele realiteit
7 oktober tot 3 december

Dit is een originele wetenschapstentoonstelling. Interactieve opstellingen maken van deze tentoonstelling voor de bezoeker de basisprincipes duidelijk van telegrafie, telefonie, omroep en informatie-uitwisseling via computernetten. Merkwaardige toestellen uit de "prehistorie" van de telecommunicatie en geavanceerde hedendaagse apparatuur illustreren mijlpalen in een fascinerende evolutie. Sinds uitvinders als Morse, Bell, Marconi en anderen de wereld verbaasden met hun experimenten, hebben de elektronische telecommunicatiemogelijkheden een hoge vlucht genomen. De expositie biedt niet alleen een verhelderende blik op ontwikkelingen en toepassingen gedurende de jongste 200 jaar, zij

maakt ook grote opties voor morgen concreet: videoconferencing, telewerken, thuiswinkelen, onderwijs-op-afstand, film-op-aanvraag, interactieve telenavigatie, stemgestuurde databanken, enz.. De expositie toont verbluffende technologie, maar heeft eveneens aandacht voor de invloed op het dagelijks leven en de inpassing in de samenleving. Elke bezoeker ontvangt gratis een overzichtelijke wandelgids als leidraad door de tentoonstelling.

Predikherenkerk
Onze-Lieve-Vrouwstraat,
3000 Leuven.
Open: di. en woe. van 9u.30 tot 17u.30; do. en vrijd. van 9u.30 tot 21u.30; weekend van 13u.30 tot 18u.30. Gesloten op maandag en 1 nov.
Toegang: individueel 200,-BF - bezoekers met korting 150,-BF - groepen 125,-BF - scholen en studentengroepen 100,-BF - kinderen tot 12 jaar gratis
De NMBS voorziet een voordelig reis- en tentoonstellingsticket Informatie en reservatie: Brusselsestraat 63, 3000 Leuven, 016/22.45.64

verzamelingen op het domein van de etnografie, de natuurkunde, de zoölogie, de etnomusicologie en de economische wetenschappen.

Koninklijk Museum voor Midden-Afrika
Leuvensesteenweg 13, 3080
Tervuren, 02/769.52.39
Open: elke dag van 9 tot 17.30u.,
gesloten op maandag
Toegang: 200,-BF
(studenten en senioren: 150,-BF;
groepen: 130,-BF)

Paleis voor Schone Kunsten, Brussel
Kunst en Mode 1960-1990
29 september tot 7 januari 1996

Wat betekent mode als cultureel systeem en wat is de symbolische waarde van kleding? Hoe verhoudt de mode zich tot de beeldende kunst? Met ruim 150 toonaangevende modecreaties en kunstwerken reikt de tentoonstelling antwoorden aan op deze vragen. We zien historische creaties van Yves Saint Laurent, Chanel en Christian Dior. Recent

23, 24, 25 SEPT.,
30 SEPT. en 1 OKT. '95

6000 m²

10de ANTWERPSE
ANTIETK- &
KUNSTBEURS

BOUWCENTRUM
Jan Van Rijswijcklaan 191

Openingsuren :
Zaterdag : 10 tot 19 u.
Zondag : 10 tot 19 u.
Maandag : 15 tot 20 u.

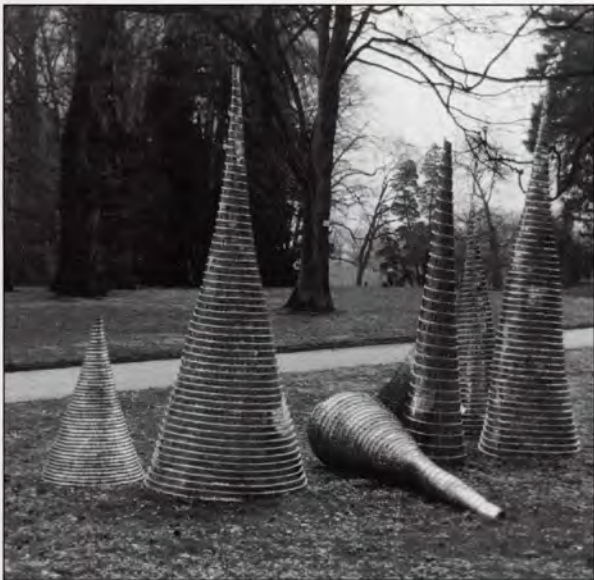
Tijdens de beursdagen EXPERTEN AANWEZIG
GRATIS EXPERTISE van meegebrachte stukken (1 voorwerp per bezoeker) op maandag 25 september van 14 tot 18 u.
Organ.: N.V. MARU - 03/324.62.99

Sportmuseum Vlaanderen, Leuven
Putten in het Podium
10 tot 26 november

Dit is de titel van een rondreizende tentoonstelling die Sportmuseum Vlaanderen opzet in het najaar 1995. In de museumcollectie bewaart het Sportmuseum de originele sportkarikaturen van Karl Meersman, o.m. bekend van "Sport-90". De selectie van zowat 35 tekeningen heeft sport en ethiek als thema. Op een niet al te zwaarwichtige manier worden doping, commercialisering, geweld en andere aspecten van sport in beeld gebracht. Ben Herremans, eindredacteur van Knack, voorziet iedere tekening van een ondertitel die tot reflectie aanspoort. De tentoonstelling richt zich tot een jong sportminnend, maar kritisch ingesteld publiek. Daarom werd dit project opgezet in vier universitaire complexen, in Gent (29 september-15 oktober), in de V.U.B. (20 oktober-5 nov.), in Leuven (10-26 nov.) en in Antwerpen (1-20 dec.).

Sportmuseum Vlaanderen
Tervuursevest 101, 3001 Leuven,
016/22.96.21

Ludo Vestesaegeer
"Kokers"

Nationale Plantentuin van België
"Monumental Meise"
tot 2 november

In het kader van de 125ste verjaardag van de Nationale Plantentuin van België loopt in het noordelijke gedeelte van het park van Bouchout een tentoonstelling van monumentaal beeldhouwwerk van o.a. Herman Van Nazareth, Hubert Minnebo en Thierry Bontridder. De artistieke leiding van deze tentoonstelling werd toevertrouwd aan de stichting Helan-Arts. De stichting heeft reeds tal van tentoonstellingen op haar actief en bezit een permanente beeldentuin in Bormem. Naast de beeldtentoonstelling lopen nog twee andere tentoonstellingen in de de Openluchtverzamelingen en het Kasteel: "Bamboe" en "Kawa, koffie ontsluitend" (beide tot 2 november).

Nationale Plantentuin van België
Domein van Bouchout,
1860 Meise, 02/269.39.05
Het park ("Monumental Meise") is elke dag open van 9 tot 17.30u., op zon- en feestdagen van 9 tot 18u.

De Openluchtverzamelingen ("Bamboe") zijn open van maandag tot donderdag van 13 tot 16.30u., op zon- en feestdagen van 14 tot 18u.

Het kasteel ("Kawakoffie ontsluitend") is open van maandag tot donderdag van 13 tot 16.30u., op zon- en feestdagen van 14 tot 18u.

West-Vlaanderen

Ontmoetingscentrum De Neerbeek, Bissegem
Retrospectieve José Vermeersch 1935-1995
22 september tot 8 oktober

De retrospectieve in Bissegem, het geboortedorp van José Vermeersch, omvat een honderdtal werken. "Opener" (1935) is één van de allereerste schilderijen van Vermeersch. Verder worden nog een dertigtal schilderijen getoond, daterend van de jaren '40 tot eind jaren '60. Toen schakelde Vermeersch over op keramiek en met deze keramieksculpturen werd hij ook bekend. Blikvanger zijn twee indrukwekkende beelden-groepen, één met voornamelijk menselijke figuren, de ander is de intussen welbekende serie hondfiguren. Naast zijn schilder- en keramiekwerk komen ook juwelen, potsculpturen, bronzen werken en zijn recentste experimenten met kristal aan

bod. Hoofthema blijft de mens in al zijn aspecten. Ondertussen wordt zijn beeldhouwwerk nationaal en internationaal gewaardeerd, ten bewijze daarvan zijn selectie voor de Biënnale van Venetië (1973 en 1984).

Ontmoetingscentrum De Neerbeek
Vlaswaagplein z/n, Kortrijk-Bissegem, 056/37.13.19
Open: dagelijks van 10 tot 18u.
Toegang: 100.-BF - 50.-BF
Rondeleidingen op aanvraag: 056/37.13.19
De NMBS voorziet in een combinatieticket.

Halletoren - Adorneszaal - Grote Markt, Brugge
Henri Matisse en Gabriel Fournier
tot 28 september

Henri Matisse (1869-1954) was in de eerste plaats schilder. Als fauvist werd hij een baanbreker van een nieuwe schilders-generatie. Zijn grafisch werk is minder bekend, ondanks het feit dat tekenen voor Matisse een uiterste noodzaak én scheppende obsessie was. De kunstenaar was een begaafd modeltekenaar. Hij concentreerde zich op de zuivere kracht en expressie van de lijn als vorm-, volume- en ruimtebegrenzend middel. We ontdekken o.a. illustraties voor de "Revue Verve", voor "Florilège des Amours" van Ronsard, voor "Les Fleurs du Mal" van Baudelaire, voor "Ulysses" van James Joyce en zelf geschreven en geïllustreerde boeken zoals "Jazz".

De kunstschilder Gabriel Fournier (1893-1963) was tijdgenoot en vriend van Matisse. Hij creëerde houtgravures, tapijntontwerpen en schilderijen. Ten onrechte heeft men hem als een triestige en miskende kunstenaar gezien, enkel omdat hij in tegenstelling tot andere kunstenaars niet schilderde om te verkopen, maar enkel voor zijn eigen plezier. Zijn oeuvre geeft blijk van een gediversifieerde visie en een constante alerte emotie. Dit wordt geïllustreerd met portretten, naakten, interieurs, stillevens en landschappen.

Halletoren - Adorneszaal
Grote Markt, 8000 Brugge,
050/38.40.92 of 050/33.83.44
Open: dagelijks van 10 tot 18u.
Toegang: 200.-BF voor volwassenen - 150.-BF voor Studenten, CJP en 60+ - gratis voor kinderen tot 12 jaar

Kunstcentrum Oud Sint-Jan, Brugge
Van Realisme naar Symbolisme. De Belgische avant-garde 1880-1900
tot 15 oktober

Deze tentoonstelling is gebaseerd op de expositie "From Impressionism to Symbolism", vorig jaar door de Royal Academy van Londen opgezet. Terecht verdient de Belgische kunst alle aandacht in de internationale kunstgeschiedenis. Figuren als James Ensor, Henry van de Velde, William Degouve De Nuncques, Félicien Rops, Théo

(foto: Hugo Maertens)

Van Rysselberghe, Georges Minne, Constantin Meunier, ... mogen in één adem vermeld worden met Monet, Cézanne en Vincent Van Gogh. In nauwe samenwerking met het wetenschappelijk team van de Royal Academy en met de belangrijkste Belgische musea wordt de vorige expositie uitgebreid en vervolledigd. De laatste 2 decennia van de 19de eeuw groeiden uit tot de meest dynamische en creatieve periode uit de Belgische kunstgeschiedenis, merkbaar in alle disciplines van de kunst. Vanaf de jaren 1880 profileerden

vooral Brussel en Antwerpen zich als avant-garde centra. Vooruitstrevende groeperingen "Als le Can" te Antwerpen en "Les XX" te Brussel keerden zich af van de traditionele Brusselse Academie voor Schone Kunsten en haar jaarlijkse tentoonstellingen, de "Triennale". Later werd het accent verschoven naar de decoratieve kunsten. Henry van de Velde legde zich vanaf 1892 definitief toe op architectuur en design. Georges Lemmen vond zijn roeping in de grafiek en Alfred Finch in de keramiek. Maar met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd dit 19de-eeuwse kunstpanorama voorgoed uitgeveegd en werden de grondslagen gelegd voor het modernisme.

Kunstcentrum Oud Sint-Jan
Mariastraat 38, 8000 Brugge,
050/33.56.66
Open: dagelijks van 9u.30 tot 18u.
Toegang: 350,-BF, 250 bf
Toegangsticket, treinreis
inbegrepen, te verkrijgen in alle
NMBS-stations en in de FNAC-
winkels

**Stedelijk Museum,
Oudenburg**
**Kerstening in Westelijk
Vlaanderen**
tot 2 november

Het 1250-jarig bestaan van de parochie Roksem, één van de oudste parochies in westelijk Vlaanderen, wordt gevierd met een herdenkingstentoonstelling. De vroegste kerstening tussen de late 5de en 11de eeuw wordt onder de loupe genomen. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de laat-Romeinse tijd en de heiligen die de streek kwamen kerstenen, de eerste kloosters, de bisdommen en de kerkbouw. Een boeiend stukje cultuurgeschiedenis uit de "duistere" middeleeuwen komt tijdens deze expositie aan het licht.

Stedelijk Museum
Marktstraat 24, 8460 Oudenburg
Open: dagelijks van 14 tot 18u.

**PMMK, Museum voor
Moderne Kunst, Oostende**
**Marc Mendelson,
retrospectief**
14 oktober tot 3 december

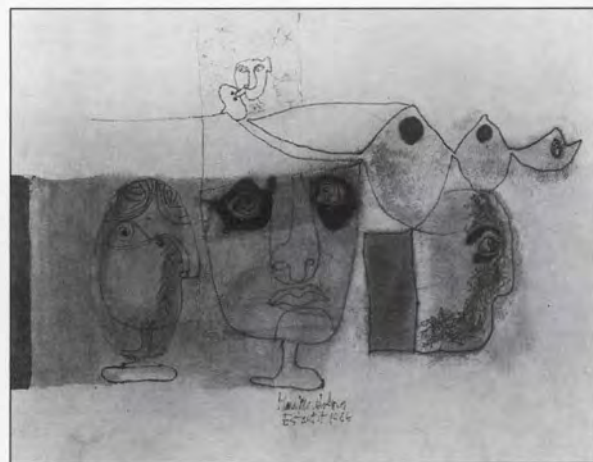
Tot op heden maakte het oeuvre van Marc Mendelson (London, 1915) nog nooit het onderwerp uit van een uitgebreide retrospectieve tentoonstelling. Het PMMK huldigt de tachtigjarige Mendelson met een overzichtstentoonstelling die nadien ook nog in het Cultureel Centrum "Le Botanique" (Brussel) zal te zien zijn. Marc Mendelson was 7 toen zijn familie, van Engelse oorsprong, zich in Antwerpen vestigde. Hij studeerde aan het Hoger Instituut voor Schone Kunsten. In 1944 vestigde hij zich in Brussel. Hij nam deel aan de tentoonstelling "La jeune Peinture Belge" in de galerie Apollo, waarvan hij medestichter was. Acht jaar later - de Jeune Peinture Belge was inmiddels ontbonden - was hij medeoprichter van de groep "Espace". De vroegste werken van Mendelson worden gekenmerkt

door een dromerige surrealisme, een verstilde verontrustende sfeer in een heel persoonlijk getemperd palet. Na het avontuur met de Jeune Peinture Belge evolueert Mendelson naar abstract werk in een verhevigd coloriet. Na verschillende verblijven in Catalonië ondergaat zijn werk een metamorfose. Hij verwerkt zand, gips en steen in de verf en gaat op zoek naar oerstructuren. Vanaf 1966 keert hij terug naar de polychromie, naar het gebruik

meer vluchtige materie en naar een nieuwe figuratieve kunst vol humor en poëzie.

PMMK, Museum voor Moderne Kunst
Romestraat 11, 8400 Oostende,
059/50.81.18
Open: dagelijks van 10 tot 18u.,
gesloten op maandag

Marc Mendelson,
"Portrait imaginaire de p.c." (1966)

CONGRESCENTRUM 'T ELZENVELD

Lange Gasthuisstraat 45, Antwerpen

Het 'Oud Gasthuis 't Elzenveld' is uiterst geschikt voor congressen, meetings en diverse kunstmanifestaties. Het bezit 30 grote en kleinere ruimten.

Het kloosterpand werd in de loop der eeuwen veelvuldig vergroot en verbouwd. De oudste delen dateren van de zestiende eeuw. Na jarenlange bewoning verliet de religieuze orde op 12 januari 1989 het klooster en vestigde zich in een nieuw rustoord. Voordien werden reeds de voormalige ontvangst- en zitkamers gerestaureerd. De aanpassingswerken aan de andere ruimten werden daarna aangevat.

De grote ontvangstkamer 'Zuster Agnes Volckerix' van het klooster bezit een prachtige zoldering. Een collectie 17de eeuwse schilderijen afkomstig van voormalige liefdadigheidsinstellingen versieren deze zaal die plaats kan bieden aan een zestigtal genodigden.

Samen met de 'Zuster Barbara Bokerskamer' en de 'Zuster Angela Vermeulenkamer' vormt ze een mooi geheel, geschikt voor diners, recepties en vergaderingen.

*Dhr. J. De Haes, Afgevaardigd-Bestuurder-Secretaris.
Voor inlichtingen en reservaties:
tel. 03/223.56.13 of 233.56.57
fax. 03/226.82.76*

Tentoonstellingsagenda

Over de tentoonstellingen waar een * is bijgevoegd kan u meer informatie vinden in het Tentoonstellingsnieuws

België

Provincie Antwerpen

Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven
Minderbroedersstraat 22, 03/232.55.80
• 22 sep.-21 okt.: Herdenking van dichter Hugues C. Pernath
• 1 okt.-31 dec.: Tekenaar en kunstschilder Alfred Ost
• tot dec.: Vlaams cultuurleven na de Eerste Wereldoorlog
Centrum 't Elzenveld
Lange Gasthuisstraat 45, 03/223.56.28
• tot 29 okt.: Jean Bilquin (*)
• 9 sep.-15 okt.: Driespoor: Frieda Maes - Lieve Ulburghs - Maria Vervoort (*)
• 20 okt.-26 nov.: Bruno Dyckmans
• 24 nov.-14 jan. 1996: Schultze
• 1 dec.-7 jan. 1996: Hugo Besard
Contact J vzw
Bresstraat 10, 03/216.31.38
• tot 10 okt.: Annelies Wouters: grafiek, Rita De Moyer: mixed media, Andre Bemer: mixed media
• 10 nov.-5 dec.: Daniel Rothstein: schilderijen, Jean Groven: schilderijen
• 8 dec.-2 jan. 1996: Lisa Jaspers: litho's
Cultureel Centrum Luchtbal
Colombiastraat 110, 2030 Antwerpen, 03/542.49.40
• 29 sep.-9 nov.: "Distance" werk van James Andrews, Jan-Pieter Cornelis, Gemma Miralles Molina, Barbara Remeasova, Isabel Sabeté Manas en Slava Sobotovicova
de Singel
Desguinlei 25, 03/248.38.00
• 22 sep.-29 okt.: Wim Cuyvers
• 23 nov.-28 jan. 1996: Lucien Engels
Etigrafisch Museum
Suikerrui 19, 03/232.08.82
• Najaar: Europa's blik op andere culturen vanaf de XVde eeuw
• 29 sep.-31 dec.: "Oosterse geneeskunde" (*)
• 29 sep.-31 dec.: "De taal van de Thangka" (*)
Galerij Brabo
Desguinlei 100
• tot 30 okt.: Renaat Ivens
Galerie Micheline Swajcer
Verlatstraat 14, 03/237.11.27
• tot 7 okt.: Mark Luyten
Hessenhuis
Falconrui 53, 03/232.84.28
• tot 17 sep.: "Roemeense Schilderkunst, 1790-1940" (*)
• 22 sep.: Opening nieuwe afdeling "Cultuurvergelijkende Etnologie"
• 21 okt.-28 jan. 1996: "In de geest van Fluxus (1962-1978)".

Een evocatie van een experimentele kunstbeweging
Innovatiecentrum
Paardenmarkt 92, 03/231.50.36
• tot 30 sep.: Artes Femmes: Margot Appels, NivO en Tina van Poec - Werner Paenen
• 1 nov.-10 dec.: GiNO D': schilderijen
Jordaenshuis
Reyndersstraat 6, 03/232.84.28
• tot 1 okt.: Danny Lobe: "Beeld-verhalen"
• tot 1 okt.: Luc Verbist: "De eclectische blik"
• 6 okt.-12 nov.: Ivo Toremán
• 17 nov.-17 dec.: Giles Thomas: Sonnets CXLIV
Kathedraal
• 16 sep.-10 dec.: "Op de drempel van Europa": kunstwerken uit Castilië en Leon
KB-Technocentrum
Eiermarkt 20, 03/202.96.33
• tot 10 nov.: "Veiligheid in beweging, technologie voor veiligheid en transport"
Kredietbank
KB-Toren, Eiermarkt 20, 02/422.85.45
• 4 sep.-20 okt.: "Het mooie effect", een selectie uit de verzameling van het Centrum voor Scriptophilie (oude aandelen en obligaties)
Koningin Fabiolazaal
Jezusstraat 28, 03/231.57.93
• tot 15 okt.: "Sieraad, symbool, signaal"
Museum Vleeshuis
Vleeshouwersstraat 38-40, 03/233.64.04
• tot 31 dec.: "Affiches Alfred Ost uit eigen bezit"
• tot 31 dec.: "Afficheskunst" beperkte tentoonstelling van affiches aansluitend bij het themanummer van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
• 13 okt.-14 jan. 1996: "Egypte onomwonden"
MUSEUM voor Hedendaagse Kunst Antwerpen
Leuvenstraat 32, 03/238.59.60
• 9 sep.-5 nov.: John Körmeling
• tot 5 nov.: Ettore Spalletti, een keuze van DE VERZAMELING
• 18 nov.-14 jan. 1996: Bernd Lohaus
Nationaal Scheepvaartmuseum
Steenplein 1, 03/232.08.50
• tot 31 dec.: CMB 100, een eeuw Compagnie Maritime Belge (*)
Openluchtmuseum Middelheim
Middelheimlaan 61, 2020 Antwerpen, 03/828.13.50
• 23 sep.-26 nov.: Richard Serra
Provinciaal Diamantmuseum
Lange Herentalestraat 31-33, 03/231.86.45
• tot 23 sep.: "Gioielli D' Artista. Italiaanse Kunstjuwelen van 1950 tot heden" (*)
• 6 okt.-5 nov.: "Belgisch

Briljant". Solitaires van Georges Cuyvers (*)
Provinciaal Museum voor Fotografie
Waalse Kaai 47, 03/216.22.11
• 22 sep.-19 nov.: "In de schaduw van de pyramiden". Egypte en de 19de-eeuwse fotografie
• 22 sep.-19 nov.: Thomas Thys
• 22 sep.-19 nov.: "Het Beest Verbeeld"
• 24 nov.-28 jan. 1996: Retrospectieve Frank Eugene
• 24 nov.-28 jan. 1996: Freya Maes, expositie n.a.v. het project "Documentaire foto-opdrachten Vlaanderen"
• 24 nov.-28 jan. 1996: Filmaffiches J. T'Felt
Rubianum-Kolveniershof
Kolveniersstraat 20, 03/232.39.20
• tot 27 sep.: Sport en filatelie (*)
Zoo-museum
Koningin Astridplein 26, 03/231.16.40
• tot 4 okt.: "Dinamation": reuzegrote insecten uit het Tropisch Regenwoud
Berchem
C.C. Berchem
Drie Koningenstraat 126, 03/239.59.08
• 30 sep.-29 okt.: "Limited Edition". Monumentale Grafische Kunst (*)
Boechout
let's find gallery
Appelkant 8, 03/455.10.61
• tot 29 sep.: "mixed media/objecten", Guy Cardoso
Borgerhout
Districtshuis
Moorkensplein 1, 03/270.17.24
• tot 30 sep.: "De affiches van Alfred Ost. Een voorsmaakje"
Bornem
Deurne
Provinciaal Museum Sterckshof - Zilvercentrum
Comelissenlaan, 03/360.52.50
• 6 okt.-10 dec.: Zilver uit Finland (*)
Edegem
Gemeentelijk Kunstcentrum - Huis Hellemans
Strijdersstraat 14, 03/457.22.44
• 30 sep.-22 okt.: Koenraad Rossaert: keramiek en glas
• 28 okt.-19 nov.: François Verhulst: aquarel
• 25 nov.-17 dec.: Iturospe Mari, Dockier Irene, Huybrechts Kaat, Palmer Ann, Welkens Magda: textiel
Ekeren
Kunstcentrum Hof De Bist
• tot 1 okt.: Leopold Geysen: schilderijen
• 6-29 okt.: Wolfgang Hagedoom: schilderijen
• 3-26 nov.: Denijs De Backer: aquarellen, Greet Bogaerts: batiks en glasramen

• 1-24 dec.: Frans Adelfhof: schilderijen, Jeannine Laenen: schilderijen
Geel
De Slijperij
Doelenstraat 41, 014/58.27.51
• 9 sep.-1 okt.: Maarten Otten: Collages, schilderijen en tekeningen
• 14 okt.-5 nov.: Marc Claerbout: Schilderijen
• 18 nov.-10 dec.: Thomas Schmidt: Recent werk
Herentals
Galerie Kunsthuis
Lierseweg 53, 014/22.59.77 of 014/21.53.30
• 16 sep.-8 okt.: Jeanine Cambré
• 14 okt.-5 nov.: Marc Leys
• 11 nov.-3 dec.: John Van Leemput
• 9 dec.-7 jan. 1996: Myriam Swaegers
Lille
Galerij 't Zand VZW
Balsakker 28, 2275 Lille, 014/88.04.72
• tot 22 okt.: Johan Desmet
Mechelen
Speelgoedmuseum
Nekkerspoel 21, 015/55.70.75
• tot 8 okt.: Elastolin: Miniatuur-wereld van speelgoedsoldaatje tot modelbouwfiguur (*)
• 20 okt.-10 maart 1996: Miniatuurauto's
Muizen-Mechelen
Dierenpark Planckendaal
Leuvensesteenweg 582, 015/41.49.21
• tot 6 nov.: "Kriebels en andere griezels"
Oelegem (Ranst)
Provinciaal Textiel- en Kostuummuseum Vrieselhof
Schildesteinweg 79, 2520 Oelegem, 03/383.46.80
• tot 30 nov.: "Koning Katoen"
Schoten
Cultureel Centrum
Kasteeldreef 61, 2900 Schoten, 03/658.55.12
• 30 sep.-22 okt.: Retrospectieve Albert De Deken - 80 jaar
Sint-Amands-aan-de-Schelde
Emile Verhaerenmuseum
Kaai 22, 052/33.08.05
• tot 31 okt.: Marie Gevers en Emile Verhaeren (*)
Sint-Niklaas
Mercatormuseum
Zwijgershoek, 9100 Sint-Niklaas, 03/777.29.42
• tot 30 sep.: Oscar Jespers en zijn leerlingen (*)
• 8-26 okt.: Frederic Le Junter: Objecten en klankmachines
Stedelijke Academie
Vierkante Zaal
• tot 1 okt.: Krie Heyse, schilderijen en werk op papier
Stedelijk Museum Zwijgershoek
Regentiestraat 61-63, 03/777.29.42

• tot 30 sep.: Beelden en tekeningen van Oscar Jespers en zijn leerlingen (*)
Westmalle
Cultureel Centrum Alice Forceville
St.-Jozeflei, 03/312.33.75
• 7-15 okt.: Beeldhouwkunst uit Zimbabwe (*)

Provincie Limburg

Hasselt
Beginhof - Centrum voor Kunsten
Zuivelmarkt 33, 011/21.15.90
• tot 30 sep.: Retrospectieve III: tentoonstelling "Commonpress" (1977-1990)
• tot 1 okt.: "Gran Pavese": 50 kunstenaars / 50 vlaggen (*)
• tot 8 okt.: Ria Pacqué en Marinus Boezem (*)
Cultureel Centrum
Kunstaal 5, 011/22.99.31
• tot 22 okt.: Fotografie in Israël
• tot 22 okt.: "Duizend Kraanvogels".
Tentoonstellingsproject met werk van Magda Cuykx (textiel) en Johan Deckers (keramiek)
• 4 nov.-3 dec.: Stijn Streuvels, fotograaf
• 4 nov.-3 dec.: "Confrontaties".
III Hedendaagse kunstenaars i.s.m. Provinciaal Museum voor Hedendaagse Kunst
• 8 dec.-14 jan.: "Indonesia in wording", foto's van Cas Oorthuys en Charles Breijer
• 8 dec.-14 jan. 1996: José Vermeersch
Nationaal Jenevermuseum
Witte Nonnenstraat 19, 011/24.11.44
• 23 sep.-24 dec.: "Smaakmakers: over aroma's, extracten en esprits"
Stedelijk Modemuseum
Gasthuisstraat 11, 011/23.96.21
• 2 sep.-30 dec.: Fellini: i Costumi e le Mode (Kostuums en Mode) (*)
Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof
Maastrichterstraat 85, 011/24.10.70
• tot 3 sep.: Geschiedenis op het verkeerde been (*)
• 16 sep.-23 dec.: Hasselt ... (n)ooit gezien!? (*)
• 7 okt.-19 nov.: Theodor Brün (1885-1981) (*)
Heusden-Zolder
Cultuurcentrum Heusden-Zolder
Dekenstraat 40, 3550 Zolder, 011/53.33.15
• tot 8 okt.: "Voorbij de grens", werk van acht Nederlands-Limburgse kunstenaars

Maasmechelen

Cultureel Centrum

Maasmechelen

Koninginnelaan 42, 086/76.21.52

• 30 sep.-12 nov.:

"Mijn-Tekens" (*)

Sint-Truiden

Centrum voor Kunsten

Begijnhof

• tot 8 okt.: "Uit de kleren"

Galerie Van Laethem

Kanaalstraat 2 Bus 2,

089/71.18.05

• tot 8 okt.: "Uit de kleren"

Museum Vlaamse

Minderbroeders Sint-Truiden

Capucienessenstraat 3,

011/67.29.71

• 6 okt.-30 nov.: "Antonius.

De kleine en de grote" (*)

Tienen

Stedelijk Museum "het Toreke"

Grote Markt 6, 016/81.73.19

• 7 okt.-19 nov.: Hugo

Duchateau

Tongeren

C.C. De Velinx

Dijk 111, 012/39.38.00

• tot 25 sep.: Magda Cuykx:

kunstmodeshow

• 1 okt.-6 nov.: Marcel Van

Maele: "Oog in oog", schilderijen

(*)

• 11 nov.-4 dec.: Geert Van der

Borghot: keramiek

Turnhout

de Warande

Warandestraat 42, 2300

Turnhout, 014/41.94.94

• tot 1 okt.: De Kunstbende

Don Quichot

• 9 sep.-8 okt.: "Trottoir",

fotoinstallaties van Dominique

van Huffel

• 7 okt.-5 nov.: "Jonge Kastelen"

met Koen Liekens, Michel

Helsen, Jürgen Voordeckers en

Chantal Chapelle

Provincie

Oost-Vlaanderen

Deinze

Museum van Deinze en

Leiestreek

Lucien Matthyslaan 3-5,

09/386.00.11

• 23 sep.-23 okt.: Grafiek van

Michel Bracke

Dendermonde

Museum voor Volkskunde

Begijnhof 25

• tot 31 okt.: Merklappen

Vleeshuismuseum

Grote Markt 32

• tot 31 okt.: Beeldhouwwerk uit

eigen verzameling

Zwijvekemuseum

Nijverheidsstraat 1, 052/21.30.18

• tot 15 okt.: Film en cinema's in

Dendermonde

• 29 okt.-17 dec.: De gevangenis

te Dendermonde, leven achter

traliën

Deurle

Museum Dhondt Dhaenens

Museumlaan 14, 09/82.51.23

• 17 sep.-22 okt.: Gery De Smet,

Cathy Daley (C) en Till Velten

(D)

• 29 okt.-10 dec.: Willem Cole

en Jörgen Albrecht (D)

Gent

Centrum voor Kunst en

Cultuur - St.-Pietersabdij

St.-Pietersplein 9, 09/222.07.62

• 29 sep.-7 jan.: "De

stoutmoedige dieft van het Lam

Gods"

Experimenteel Inermedia Huis

Sassekaai 45, 09/223.80.89

• tot 10 okt.: "Unter Anderen -

Onder Andere - Among Others"

Galerie F17

Fortlaan 17, 09/222.00.33

• 16 sep.-29 okt.: Ludwig

Vandevelde: tekeningen en

sculpturen

Museum Arnold Vander Haegen

Veldstraat 82, 09/225.79.37

• 16 sep.-12 nov.: Het

Interbellum in Gent (*)

Museum voor de Geschiedenis

van de Wetenschappen

Krijgslaan 281, 530, 02/264.49.30

• tot 30 nov.: "J.E. Verschaffelt

(1870-1955). Gentse fysicus en

hoogleraar"

Museum van Hedendaagse

Kunst

Citadelpark, 09/221.17.03

• 30 sep.-22 okt.: 25 jaar optie

Fotografie & Film, Academie

voor Schone Kunsten

• 30 sep.-29 okt.: Rotary Prijs,

wedstrijd voor jonge kunstenaars

Museum glasramen "het Pand"

Onderbergen 1, 09/222.94.37

• tot 1 okt.: "Driekwart Eeuw

Gentse Glazenierskunst 1854-

1925"

Museum voor Industriële

Archeologie en Textiel

Minnemeers 9, 09/223.59.69

• tot 1 okt.: Film en

bioscoopzalen in Gent (*)

Museum voor Schone Kunsten

Citadelpark, 09/222.17.03

• tot 1 okt.: Imaginair Museum

Hubert en Jan Van Eyck

• tot 15 okt.: Hongaarse

schilderkunst 1860-1910 (*)

• 28 okt.-10 jan. 1996: De etsen

van Jules de Bruycker (1870-

1945). De houtsneden van

Edgard Tytgat (1879-1957)

Museum voor Sierkunst

Jan Breydelstraat 5, 09/225.66.76

• 30 sep.-5 nov.: 22 tapijten van

Vlaamse en Duitse kunstenaars

• 30 sep.-5 nov.: Design van de

Finse ontwerper Kaj Franck

• 30 sep.-5 nov.: Keramiek van

Karin Järvinen

TENTOONSTELLINGEN de Warande

van 2 september tot 1 oktober 1995

de Kunstbende

DON QUICHOT

van 7 oktober tot 5 november 1995

Jonge

kastelen

Chantal Chapelle
Michel Helsen
Koen Liekens
Jürgen Voordeckers

dagelijks vrij toegankelijk van 14.00u. tot 18.00u.,
op zondag van 10.00 u. tot 12.00 u. en van 14.00u. tot 18.00u.,
o p m a a n d a g g e s l o t e n .
C a t a l o g i b e s c h i k b a a r .
de Warande, Warandestraat 42, 2300 Turnhout.
T e l . : 0 1 4 - 4 1 9 4 9 4 F a x : 0 1 4 - 4 2 0 8 2 1

Schoolmuseum Michel Thierry
Sint-Pietersplein 14,
09/222.80.50

• tot 31 okt.: "Als verkeer keert!
- veilig naar school in Gent"

Stedelijke Openbare Bibliotheek
Graaf van Vlaanderenplein 40,
09/225.33.30

• tot 22 okt.: Taiwanese
origamiekunst

• tot 15 okt.: "Internationaal
Filmfestival"

• 15 okt.-15 nov.: "Week van de
Openbare Bibliotheek"

• 7 nov.-18 nov.:

Kindertekeningen uit Guatemala
en Mexico in samenwerking met
Kollektief Focus Guatemala

• 14 dec.-31 dec.: "Geschiedenis
van het Nieuwe Circus"

Sint-Pietersabdij

Sint-Pietersplein

• 29 sep.-7 jan. 1996: "De
Stoutmoedige Diefte van het
Lam Gods". Zestig jaar speuren
naar "De Rechtvaardige
Rechters" (*)

• 18 nov.-3 dec.: Foto - Con -
Sequenties. Kunstfotografie
The Art Gallery 165

Bagattenstraat 165, 09/225.18.33

• 19 okt.-15 dec.: Juan Maria

Bollé

Witte Zaal

Hoger Sint-Lucasinstituut,

Posteemestraat 64

• 10 okt.-3 nov.: La Condition
Humaine: een confrontatie (*)

• 21 nov.-15 dec.: Emiel Poetou

1885-1975(-1995)

Hamme

Kruishoutem

Stichting Veranneman

Vandevoordeweg 2,

09/183.52.87

• tot 30 sep.: Algemene
tentoonstelling met de
kunstenaars van de stichting

Lokeren

Stedelijk Museum

Markt 15 A, 09/348.28.05

• tot 26 nov.: Geïllustreerde
briefhoofden uit Lokerse
verzamelingen (*)

Oosteeklo

Galerie William Wauters

Antwerpse Heirweg 5,

09/373.70.06

• tot 01 okt.: Mario De

Brandere

Sint-Martens-Latem

Galerij Oscar Devos

Latemstraat 94, 09/282.68.38

• tot 30 okt.: Herfstsalon met de
belangrijkste schilders van de

Latemse School: werk van

Valerius De Saedeleer, Gustave

Van De Woestijne, Emile Claus,

Gust. en Léon De Smet,

Constant Permeke, Frits Van

Den Berghe, Albert Servaes,

Hubert Malfait, Albert Saverijs

Galerij Latem Molen

Molenstraat 1a, 09/221.27.29

• tot 30 okt.: Tentoonstelling
werken van George Minne
(tekeningen en beeldhouwwerk)

Temse

Gallery 40

Veerstraat 8, 03/771.48.74

• tot 19 nov.: Recent werk van
Mark Van Hove

Provincie Vlaams-Brabant

Brussel

Atelier 340

de Rivierendreef 340, 1090

Brussel, 02/424.23.90

• tot 8 okt.: Vladimir Skoda

Belgisch Centrum van het

Beeldverhaal

Zandstraat 20, 1000 Brussel,

02/219.19.80

• tot 24 sep.: De Schatten van

de Saint-Roch ruimte

• tot 1 okt.: Suske en Wiske zijn

50 (*)

• 3 okt.-7 jan. 1996: Andrea

Pazienza

• 7 nov.-21 dec.: The Road to

Maus by Art Spiegelman

Bibliotheek Wittrockiana

Bemeelstraat 21-23, 1150 Brussel,

02/770.53.33

• 23 sep.-30 dec.: Franse
boekbanden uit de Romantische
periode uit de verzameling van

de Bibliotheek Wittrockiana

Chinees Paviljoen

Van Praetlaan 44, 1020 Laken

• tot 30 sep.: Chinees

exportporselein uit het British

Museum

Galerij van de Kredietbank

Grote Markt 19, 1000 Brussel,

02/517.56.72

• 25 okt.-17 dec.: Chinese jade

en rolschilderingen uit de

Dongxi-verzameling (*)

Japanse Toren

Van Praetlaan 44, 1020 Brussel,

02/268.16.08

• tot 31 dec.: Samoerai

Koninklijke Bibliotheek Albert I

- Nassaukapel

Kunstberg, 1000 Brussel,

02/519.53.11

• 15 sep.-14 okt.: "Wider den

Deutschen Geist". Boekobjecten

en installaties van Wolfgang

Vincke (*)

• tot 31 okt.: Jules Destrée

Koninklijke Musea voor Kunst

en Geschiedenis -

Jubelparkmuseum

Jubelpark 10, 1040 Brussel,

02/741.72.11

• 9 sep.-31 dec.: "Fluwelen
rijkdom". Renaissance fluweel uit

de Errera verzameling en

hedendaagse creaties (*)

Koninklijke Musea voor Schone

Kunsten van België, afdeling

Moderne Kunst

Koningsplein 1-2, 02/508.32.11

• 22-23-24 sep.: IVth

International Flower Show

• 5 okt.-17 dec.: Brussel

Kunstenarkolonie. Nederlandse
schilders 1850-1890 (*)

Koninklijke Musea voor Schone

Kunsten van België, afdeling

Oude Kunst

Regentschapsstraat 3,

02/508.32.11

• 19 sep.-26 nov.: Emile Claus

(1865-1916): Lichtspelingen op

de Theems 1916-1919 (*)

• 10 dec.-4 feb. 1996: Oude

schilderijen met

muziekinstrumenten

Koninklijk Museum van het

Leger en van Krijgsgeschiedenis

Jubelpark 3, 1040 Brussel,

02/734.27.27

• tot 29 okt.: "Ik was 20 in

1945" (*)

Koninklijk Museum voor

Midden-Afrika

Leuvensesteenweg 13, 3080

Tervuren, 02/769.52.11

• tot 26 nov.: Verborgene

schatten van het Museum van

Tervuren (*)

Kunstcentrum van het Rood

Klooster

Rood Klooster 4, 1160

Oudergem, 02/660.55.97

• 30 sep.-29 okt.: Yvette Lichtfus

• 2 dec.-18 feb. 1996: 24ste

Salon van de kunstschilders van

Rood Klooster

Le Botanique

Koningsstraat 236

• tot 1 okt.: Kristalwerk van

Lalique

Museum van Elsene

Jean Van Volsemestraat 71,

02/511.90.84

• sep.-okt.: Retrospectieve

Marcel Mariën

• 15 nov.-15 jan. 1996: Francis

Bacon en zijn leerlingen

Museum van de Radiologie

Militair Ziekenhuis, Bruynstraat 2,

1120 Brussel, 02/268.00.50

(extensie 2269)

• 22 sep.-10 okt.: 100 jaar

radiologie

Paleis voor Schone Kunsten

Ravensteinstraat 23 -

Koningsstraat 10, 02/507.84.66

• 15 sep.-5 nov.: Elisabeth Diller

en Ricardo Scofidio

• 29 sep.-7 jan. 1996.: Kunst en

Mode 1960-1990 (*)

Postmuseum

Zavel 40, 02/511.77.40

• 13 okt.-5 nov.: "Mail Art"

VUB - Administratiegebouw M

Pleinlaan 2, 1050 Brussel,

02/641.23.25

• tot 2 juni: 25 Jaar VUB-

kunstpatrimonium

VUB - Centrale Bibliotheek

Gebouw B&C, Pleinlaan 2, 1050

Brussel

• 9 sep.-6 okt.: Discours-Métis

(*)

VUB - Galery'

Trefcentrum Y', Pleinlaan 2, 1050

Brussel, 02/629.23.25

• 9 sep.-6 okt.: "Discours-Métis"

(*)

Gaasbeek

Kasteel van Gaasbeek

Kasteelstraat 40, 02/532.43.72

• 10 sep.-15 okt.: Etienne

Bauwens 65 jaar: schilderijen en

aquarellen

Leuven

ABB-galerij

Hoekgebouw Diestsevest-

Diestsestraat

• tot 22 sep.: Irmine Remue:

"Tekenen is schaatsen"

Provinciemuseum P. van

Humbeek - M. Piron

Mechelsevest 108, 016/22.28.93

• 15 sep.-8 okt.: Mandsculpturen

• 14 okt.-12 nov.: Eline T'Sant,

Mohammed Chouri, Dominiqu

Vandewalle, Abdelmalek Kachri

en Jan Rosseels

• 18 nov.-17 dec.:

Tentoonstelling van fotoclub

"Gamma"

Predikherenkerk

Onze-Lieve-Vrouwstraat

• 7 okt.-3 dec.:

"Telecommunicatie in opmars.

Van tamtam naar virtuele

realiteit" (*)

Sportmuseum Vlaanderen v.z.w.

Tervuursevest 101, 016/22.04.45

• 10-26 nov.: Putten in het

podium (*)

Meise

Nationale Plantentuin van België

Domein van Bouchout

• tot 2 nov.: "Monumental

Meise"

Strombeek-Bever

Cultureel Centrum Strombeek

Gemeenteplein, 1853

Strombeek-Bever,

02/267.41.56/57

• 23 sep.-23 okt.: "Et voilà, le

travail" schilderijen op papier van

Albert Pepermans en gedichten

van Hugo Claus

• 18 okt.-22 okt.:

Computertekeningen van Mori

San

• 18 okt.-5 nov.: "Raymond van

het Groenewoud in beeld" Jan

Verschueren

Vorst

Galerij Ten Weyngaert

Bondgenotenstraat 54,

02/347.16.86

• 7 okt.-10 nov.: Nederlandse

fotografie: Rony Finke, Dana

Marshall, Pauline Prior

Provincie West-Vlaanderen

Bissegem

Ontmoetingscentrum De

Neerbeek

Vlaswaagplein, 056/37.13.19

</

Provinciaal Museum voor
Moderne Kunst

- Romestraat 11, 059/50.81.18,
• tot 24 sep.: Bram Bogart,
retrospectief
• tot 24 sep.: Moderne sieraden
uit de collectie van Helen
Williams Drutt
• tot 24 sep.: Jozef Peeters,
retrospectief
• 7 okt.-3 dec.: Constant
Lambrecht
• 7 okt.-3 dec.: Marc Mendelson
• 7 okt.-3 dec.: Alain Girel

Oudenburg

- Stedelijk Museum Oudenburg**
Marktstraat 24, 059/26.60.27
• tot 2 nov.: Kerstening in
Westelijk Vlaanderen (*)

Roeselare

- L'Art Gallery**
Westlaan 163
• 13 okt.-19 nov.: Kunstwerken
van Marc Vanpoucke
• 24 nov.-31 dec.: Kunstwerken
van Isidoor Goddeeris en Geert
Clarysse

Stedelijk Museum Blomme

- Ooststraat 84
• 2-13 nov.: Schilderijen van
Daniel Castelein
• 30 nov.-11 dec.: Schilderijen
van Carl Soete
• 14 dec.-1 jan. 1996:
Schilderijen en
beeldhouwwerken van John
Alossery en Christine Dujardin
Stedelijk Wielermuseum
Polenplein 15
• tot 30 sep.: Jean-Pierre
Monseré, wereldkampioen
wielrennen 1970

Rumbeke

- 't Casteelken**
Sint-Petrus en -Pauluslaan 2
• 1-31 okt. Spaans design

Tielt

- Cultureel Centrum Gildhof**
Sint-Michiëlstraat 9, 8700 Tielt,
051/40.29.35
• tot 24 sep.: Art '95: een
kunstroute voor jonge
kunstenaars door Tielt
• 6 okt.-5 nov.: "Polygon": 5
jonge Russische kunstenaars
Galerie CD
Kortrijkstraat 44
• 23 sep.-30 nov.: Teuny Tukker,
schilderijen
Zonnebeke
Kunstcentrum De Poort -
Kasteeldomein
Ieperstraat 5, 051/77.04.41
• 6 okt.-5 nov.: Robie van
Outryve

Nederland

Amersfoort

- De zonneshof - centrum**
beeldende kunst
Zonneshof 4A, P.O. 699,
0031/33.63.30.34
• 27 sep.-12 nov.: "The gate of
the Present",
architectuurontwerpen in LEGO
van 25 jonge architecten uit de
gehele wereld

Amsterdam

- Joods Historisch Museum**
Jonas Daniël Meijerplein 2-4,
0031/20/625.42.29
• tot 26 nov.: "... Dat is de kleine
man..." 100 Jaar joden in het
Amsterdamse amusement 1840-
1940
• 7 sep.-3 dec.: Leo Schatz
(1918), schilderijen
• 14 dec.-19 mei 1996:
Jeruzalem in jodendom,
christendom en islam
Rijksmuseum
Stadhouderskade 42,
0031/20/673.21.21
• tot 24 sep.: Aanwinsten
meubelen
• tot 24 sep.: "Het Galante
Tijdperk": 18de-eeuwse
schilderijen uit eigen bezit
• 4 okt.-11 feb. 1996: "Het
gezicht verbeeld". Portretkunst in
marmor, klei en brons
• tot 15 okt.: Merk- en
stoplappen
• tot 29 okt.: "Het portret".
Tekeningen, prenten en foto's
• 4 nov.-4 feb. 1996: "Voor
Nederland bewaard". De
collectie van het Koninklijk
Oudheidkundig Genootschap
• 25 nov.-31 maart 1996: "De
lelijke tijd". Pronkstukken van
Nederlandse interieurkunst
1835-1895

Van Gogh Museum

- Paulus Potterstraat 7, 0031-20-
570.52.00
• 29 sep.-21 jan. 1996: Franz von
Stuck (1863-1928): Eros &
Pathos
Vlaams Cultureel Centrum
'De Brakke Grond'
Nes 45, 0031/20/622.78.60
• tot 24 sep.: "Goud en Eeuw.
V.O.C. - Vlaamse Oost-Indische
Compagnie". Sjoerd Paridaen en
Johan van Geluwe
• tot 29 okt.: "De ronde van
Vlaanderen, nu ook in
Amsterdam". Joke Mestdagh en
Robert van de Linde
Dordrecht
Dordrechts Museum
Museumstraat 40,
0031/78/13.41.00
• 17 sep.-19 nov.: Mariëtte
Linders
• 10 dec.-10 maart 1996:
Jubileumexpositie Ary Scheffer
(1795-1858)

Groningen

- Groninger Museum**
Museumland 1, P.O. Box 90,
0031/50/18.33.43
• 10 sep.-5 nov.: "Australia
Now" - Contemporary
Aboriginal Art

Helmond

- Gemeentemuseum Helmond**
Kasteelplein 1,
0031/49/204.74.75
• 16 sep.-19 nov.: Werk van
Hans Kuijs en Ingeborg
Meulendijks

's Hertogenbosch

- Noordbrabant Museum**
Verwersstraat 41,
0031/73/13.38.34,
• tot 17 sep.: De Magie van
Disney
• vanaf 1 sep.: Heropening
historische afdeling
• 7 okt.-7 jan. 1996: Un Cercle
d'Amis: Belgische kunstenaars
getuigen van hun tijd

Leiden

- Het Koninklijk Penningkabinet**
Rapenburg 28,
0031/71/12.07.48
• 7 okt.-14 mei 1996:
"Bloedgeld". Wat oorlog met
geld doet

Rotterdam

- Nederlands**
Architectuurinstituut
Museumplein 25, 3015 CB
Rotterdam, 0031/10/440.12.00
• tot 5 nov.: "Reference OMA:
The sublime rise of a generation
of architects"
• 23 sep.-26 nov.: Rotterdam
2045: visies op de toekomst van
stad, haven en regio
• 11 nov.-4 feb.: Het
Nederlandse interieur 1870-
1990

- 16 dec.-10 maart 1996: Mies
van der Rohe Pavilion Award.
Bekroonde architectuur in de
Europese Unie 1988-1994

Tilburg

- De Pont, Stichting voor**
Hedendaagse Kunst
Wilhelminapark 1,
0031/013/43.83.00

- tot 12 nov.: "7 curven - 1
regenboog - 1 ladder", Jan
Andriess
• tot 14 jan. 1996: "Blow Up" -
Luc Tuymans
Nederlands Textielmuseum
Goirkestraat 96,
0031/13/42.22.41
• tot 24 sep.: The Beatles,
populaire stof
• 7 okt.-14 jan. 1996: "Overspel
?". De relatie tussen kunst en
omgeving
• tot 29 okt.: Angèle Bongers:
Kort van stof

Utrecht

- Stichting Waterleidingmuseum**
Lauwerhof 29, 0031/30/48.72.11
• 9 sep.-5 nov.: "Honderdjarige

toren in eeuwenoude buurt"

Vianen

- Stedelijk Museum**
Voorstraat 97,
0031/34/73/71.648
• tot 2 dec.: "De elektronische
snelweg en het jaagpad". Werk
van Willem Noyons

Groot-
Hertogdom
Luxemburg

Vianden

- Kasteel van Vianden**
00352/22.19.95
• 15 sep.-29 okt.: Vlaamse
Wandtapijten, vijf eeuwen
traditie (*)

Aalbeke

- O.C. Aalbeke**
Krugerstraat 9
• tot 5 okt.: Jan Kempenaers
• 7 okt.-9 nov.: Eli Peeters
• 11 nov.-7 dec.: Wim Van
Cappellen
• 9 dec.-4 jan.: Davy Breyne

Antwerpen

- C.C. Luchtbal**
Columbiestraat 110
• tot 3 okt.: Etienne Van
Haevermaet
• 6 okt.-7 nov.: Inge Sterckx
• 10 nov.-5 dec.: Jo Voets
• 8 dec.-2 jan.: Erik Schelstraete
Elcker-Ik centrum
• tot 29 sep.: Bart Leye

Bornem

- C.C. Bornem**
• tot 2 okt.: Jo Voets
• 4 okt.-6 nov.: Erik Schelstraete
• 8 nov.-4 dec.: Bart Leye

Heist-op-den-Berg

- C.C. Zwaneberg**
Bergstraat
• tot 3 okt.: Cuauhtemoc
Gamendia
• 6 okt.-7 nov.: Etienne Van
Haevermaet
• 10 nov.-5 dec.: Inge Sterckx
• 8 dec.-2 jan.: Jo Voets

Heusden-Zolder

- C.C. Heusden-Zolder**
Dekenstraat 40
• tot 4 okt.: Raymond Mallentjer
• 6 okt.-8 nov.: Cuauhtemoc
Gamendia
• 10 nov.-6 dec.: Etienne Van
Haevermaet
• 8 dec.-3 jan.: Inge Sterckx

Hoeselt

- C.C. Hoeselt**
Europalaan 2
• tot 4 okt.: Paule Blemont

BRTN Departement Cultuur

Affiche

- Op TV2, elke donderdag om 22.30u.
Op TV1, elke zaterdag om 12.30u. (herhaling)

Affiche bestaat uit volgende delen:

- **Agenda:** een vlugge en vlotte montage van een tiental komende of lopende tentoonstellingen, concerten, theater- en dansvoorstellingen
  - **Accent:** een korte reportage over een actueel kunstgebeuren, waarin de betrokken kunstenaar centraal staat. Interviews door Régine Clauwaert
  - **Apart:** nieuw of bestaand beeldmateriaal over een manifestatie in de (ruime) kunstsfeer
- Kortom, een actueel en informatief programma over kunst in al haar vormen.

Het programma wordt verzorgd door Jan Blondeel en Marianne Soetewey (regie), Régine Clauwaert (samenstelling, redactie en presentatie), Johan vanden Loock (samenstelling en productie), Katrien Wanten (assistentie) en Hilde de Palmenaere (grafiek).

BRTN Departement Cultuur
Tekens op TV2, elke donderdag om 20.30u.

Ateliers, cursussen, lezingen...

- 6 okt.-8 nov.: Raymond Mallentjer
- 10 nov.-6 dec.: Cuauhtemoc Garmendia
- 8 dec.-3 jan.: Etienne Van Haevermaet

Knokke-Heist

C.C. Knokke-Heist

050-61.37.61, Meerlaan 30A

- tot 5 okt.: Davy Breyne
- 7 okt.-9 nov.: Hilde Braet
- 11 nov.-7 dec.: Paule Blemont
- 9 dec.-4 jan.: Raymond Mallentjer

Kortrijk

C.C. Kortrijk

Sint-Maartenskerkhof 8

- tot 5 okt.: Eli Peeters
- 7 okt.-9 nov.: Wim Van Cappellen

- 11 nov.-7 dec.: Davy Breyne
- 9 dec.-4 jan.: Hilde Braet

Marke

O.C. Marke

Hellestraat 6

- tot 5 okt.: Krist Demasure
- 7 okt.-9 nov.: Jan Kempenaers
- 11 nov.-7 dec.: Eli Peeters
- 9 dec.-4 jan.: Wim Van Cappellen

Menen

O.C. 't Ghelandt

Waalvest

- tot 5 okt.: Bart Leye
- 7 okt.-9 nov.: Krist Demasure
- 11 nov.-7 dec.: Jan Kempenaers
- 9 dec.-4 jan.: Eli Peeters

Sint-Truiden

C.C. De Bogaard

Minderbroedersstraat 29

- tot 4 okt.: Hilde Braet
- 6 okt.-8 nov.: Paule Blemont
- 10 nov.-6 dec.: Raymond Mallentjer
- 8 dec.-3 jan.: Cuauhtemoc Garmendia

Strombeek-Bever

C.C. Strombeek-Bever

Gemeenteplein

- tot 2 okt.: Inge Sterckx
- 4 okt.-6 nov.: Jo Voets
- 8 nov.-4 dec.: Erik Schelstraete
- 6 dec.-1 jan.: Bart Leye

Tielt

C.C. Tielt

St.-Michielsstraat 9

- tot 5 okt.: Wim Van Cappellen
- 7 okt.-9 nov.: Davy Breyne
- 11 nov.-7 dec.: Hilde Braet
- 9 dec.-4 jan.: Paule Blemont

Turnhout

C.C. Turnhout

Warandestraat 42

- tot 2 okt.: Erik Schelstraete
- 4 okt.-6 nov.: Bart Leye

Wevelgem

O.C. Wevelgem

Iepenstraat 20

- tot 5 okt.: Leo Hasenbroeckx
- 7 okt.-9 nov.: Bart Leye
- 11 nov.-7 dec.: Krist Demasure
- 9 dec.-4 jan.: Jan Kempenaers

Ateliers

Antwerpen

Filmmuseum - Centrum voor Beeldcultuur

Koninklijk Paleis, Meir 50

- Het Filmmuseum organiseert in het najaar 2 nieuwe cursusreeksen. Elke reeks omvat 12 lessen en 12 films. De eerste reeks (Filmanalyse en filmtheorie) vindt plaats op maandagen van september tot december. De tweede reeks (De Voorbije Tijd) vindt plaats op dinsdagen van september tot december. Prijs: 3.000,-BF voor 12 lessen + cursusboek. Inschrijven kan door storting van het bedrag op bankrekening: 001-1476061-88 met duidelijke vermelding van de cursusreeks A of B. Info: 03/233.85.71

Bilzen-Rijkhoven

Alden Biezen

Kasteelstraat 6, 089/41.39.13

- 29 sep.-1 okt.: "Kalligrafia" organiseert een najaarsstage van 3 dagen die in het teken staat van kalligrafie en boekbinden. De stage wordt geleid door Donatienne Van den Bogaert. Inlichtingen: Kalligrafia, Rerum Novarumlaan 160, 2180 Ekeren, 03/647.22.89

Gent

Flanders Antiquity

Vaderlandstraat 16, 09/221.54.44

- In oktober start "Flanders Antiquity" voor de zesde maal met een praktijkgerichte cursus antiek en oude kunst, in Antwerpen, Gent en Brussel. De docenten zijn experts in hun vakgebied. Het cursusjaar omvat 26 les- en excursiebijeenkomsten en kost 55.000,-BF. Voor uitgebreide en gedetailleerde documentatie: Flanders Antiquity, Vaderlandstraat 16, 9000 Gent, telfax: 09/221.54.44

Instituut voor Conservatie en Restauratie (I.C.R.)

Zwarte Zusterstraat 34, 09/225.42.90

- Vanaf oktober starten in het I.C.R. verschillende cursussen telkens van 9u.30 tot 18u.. Inlichtingen en inschrijvingen op bovenstaand adres.
- vanaf 14 okt.: Inleiding tot de monumentenzorg (7 zaterdagen)
- vanaf 21 okt.: Inleiding tot museumtechnieken en museummanagement (7 zaterdagen)
- vanaf 25 nov.: Inleiding tot de industriële archeologie (7 zaterdagen)
- vanaf 25 okt.: Kunst en cultureel Erfgoed in Vlaanderen (20 woensdagavonden)
- vanaf 2 okt.: Deskundig beheer, conservatie en

restauratie van het cultureel erfgoed (maandagen, cursus van 2 jaar)

Leuven

Secretariaat van

"Telecommunicatie in opmars"

Brusselsestraat 63, 016/22.45.64

- 24 okt., 7-14-21-28 nov.: naar aanleiding van de tentoonstelling "Telecommunicatie in opmars" vindt in het kader van "Davidsfonds Universiteit Vrije Tijd" een cursus plaats over telecommunicatie. De cursus vindt plaats in het auditorium van IMEC in Heverlee. Inlichtingen: 016/22.18.01 (Davidsfonds)

Stichting Lodewijk de Raet

Aanbod herfst 1995

- 21-22 september: "Zoeken naar essentie" (Antwerpen). Je zelf ontplooiën met beeldende expressie. Kleuren leren aanvoelen en mengen. Zelf vormgeven aan kleisymbolen. Doen en leren zien.
- 13 oktober: "Kunst en consumptie" (Gent). Verloren materialen combineren en beelden reageren op alledaagse impulsen. Een beschouwing over populaire kunst.
- 6-7-8 oktober: Workshop "Je eigen papier maken uit grassen, bladeren en vezels" (Korbeek-Lo, begeleider Jean De Coster).

- 21 oktober: Ontmoeting "Onder anderen"...in Venetië. Een gesprek met Bart De Baere over de toestand van de hedendaagse kunst. Een nabeschouwing over de rand... van de Biënnale van Venetië.

Info en inschrijvingen: Stichting Lodewijk de Raet, Liedtsstraat 27-29, 1210 Brussel, 02/242.01.11.

Lezingen

Antwerpen

Kolveniershof

Kolveniersstraat

- 5 okt.: "Het oude Egypte: de bakermat van onze beschaving" door M. Reynders
- 26 okt.: "De oud-egyptische godenwereld: een veelheid van gestalten" door R. Preys
- 2 nov.: "Van piramiden en tempels: de faraonische leefwereld in steen" door M. Reynders

- 9 nov.: "Zinnestreling voor goden en mensen: de oud-egyptische muziek" door M. Reynders

Etnografisch Museum

Suikernui 19, 03/232.08.82

- 14-15 okt.: colloquium over "Taoïsme en de Chinese geneeskunde", o.l.v. Chinese, Nederlandse en Belgische specialisten. Info: 03/232.08.82

Hasselt

Museum Stellingwerff-Waerdenhoff

Maastrichterstraat 85, 011-24.10.70

Elke eerste zaterdag van de maand wordt om 15u. door een specialist een kunstwerk uit het museum uitgebreid voorgesteld:

- 7 okt.: Michel Ilsen over: Aquarellen Hasseltse molens van Paul Marie Bamps
- 4 nov.: Johan Swinnen over: Foto "Jongeman met badmuts", Jean Janssis
- 2 dec.: Jaak Jansen over: Zilveren reliekhouders en altaarcarillon, 18de eeuw. Antwerpen, Lambertus Hanosset

Oudenburg

Weststraat 24, 059/26.60.27

- 28 sep.: "1250 Jaar geschiedenis van Roksem", door lic. Brigitte Meijns (K.U.L.).

Aanvang om 20u.

Campo & Campo

GROTE STEENWEG

ANNO 1897

OPENBARE VEILING - TENTOONSTELLING

Onze volgende veilingen:

17-18-19 oktober 1995

Moderne schilderijen, tekeningen, beeldhouwwerken, grafiek.

5-6-7 december 1995

Oude meesters, 19de eeuwse schilderijen, tekeningen, grafiek, beeldhouwwerken, meubelen, zilverwerk, porselein, tapijten en varia.

Dagelijks aanvaarden wij uw kunstwerken voor onze volgende veilingen van 10 tot 12.30u. en van 14 tot 18u.

Voor verzamelingen en/of inboedels komen wij graag aan huis na telefonische afspraak.

Voor meer vrijblijvende informatie kunt u ons gerust telefoneren.

GROTE STEENWEG 19/21

2600 ANTWERPEN - BERCHEM

TEL. (03) 218 47 77 FAX (03) 218 53 63

Wandelvoordrachten

Brussel

Jubelparkmuseum

Jubelpark 10, 1040 Brussel, 02/741.73.31
om 14.30u.. Bijdrage 150 fr.; studenten, CJP, 60+, V.E.D., Per Musea 120 fr.. Afspraak aan het onthaal aan de Albert-Elisabeth-ingang. Inl.: Educatieve en Culturele Dienst: 02/741.72.14:
• 24 sep.: "Textiel in Polynesië", door Marian Van der Elst. Om 10.30u.. Bijdrage 150,-BF; studenten, CJP, 60+, V.E.D., Per Musea 100,-BF. Afspraak aan het onthaal aan de Albert-Elisabeth-ingang. Inl.: Educatieve en Culturele Dienst: 02/741.72.14:
Gent

Museum voor Schone Kunsten Citadelpark, 09/222.17.03

• Elke zondagmiddag van 10.30 tot 12.30u. organiseert de Educatieve Dienst van het Museum in samenwerking met de Vrienden van het Museum een wandelvoordracht. Prijs: 100,-BF. + 40,-BFO. ingang per deelnemer of 50,-BF. + gratis toegang voor leden van de Vrienden van het Museum:

Wedstrijden

Brugge

Rotariale 96 - Europese Biënnale voor grafische kunsten

• De tweejaarlijkse wedstrijd voor Grafische Kunst wordt uitgeschreven door Rotary Brugge 't Vrije. De wedstrijd staat open voor alle reproduceerbare grafische technieken, met uitzondering van zuivere fotografie. Er worden 3 werken bekroond: eerste prijs 2.000 ECU, tweede prijs 1.000 ECU, derde prijs 750 ECU. De werken dienen ingelijst afgeleverd te worden, uiterlijk op 16 feb. 1996, bij ADMB, t.a.v. Mevr. D. Vandamme, St.-Clarastraat 48, 8000 Brugge, 050/44.06.03 of 050/44.06.11.
Wedstrijdreglement aanvragen bij: Dhr. Guy Esselen, Lange Rei 2, 8000 Brugge, 050/33.17.46

Brussel

Stichting Europalia International Koningsstraat 10, 02/507.85.69

• Europalia Nippon Kinen biedt ieder jaar verblijfsbeurzen in Japan aan Belgische kunstenaars, ontwerpers en vorsers. Kandidaten moeten de Belgische nationaliteit hebben en, op 31 dec. 1996, min. 25 jaar en max. 40 jaar oud zijn. Zij moeten een artistieke loopbaan of een onderzoek hebben aangevat in 1

van de disciplines die Europalia 89 Japan vooropstelde. Voor aanvraag van het reglement en inschrijvingsformulier, zie bovenstaand adres.

St.-Truiden

"Kant als Kunst - La Dentelle un Art"

• 4de Internationale Betonac wedstrijd
De vzw "Kant als Kunst" richt met medewerking van de NV Betonac en van het Provinciebestuur van Limburg deze wedstrijd in, met als doel het creëren van een textiel kunstwerk en met als fundamentele criteria het vervlechten van draden en transparantie. Prijs: 100.000,-BF en aanmoedigingsprijs van 20.000,-BF. Wedstrijdreglement, inschrijving en alle inlichtingen: Mevr. Boulez-Cuyckx, N.V. Betonac, Hasseltsesteenweg 172, 3800 Sint-Truiden

Westerlo

Gemeentelijke Openbare Bibliotheek

Kasteelpark 5, 2260 Westerlo, 014/54.94.62
• De gemeente Westerlo schrijft een openbare wedstrijd uit met het oog op de bekroning van een ontwerp voor een te realiseren geïntegreerd kunstwerk voor de nieuwe gemeentelijke bibliotheek. De kostprijs om dergelijk kunstwerk uit te voeren, mag niet meer bedragen dan 500.000,-BF. Voor inlichtingen en volledig wedstrijdreglement, zie bovenstaand adres.

Congressen

IMAM-congres 1996

In juni 1996 vindt in Nederland en België het dertiende congres van de **International Association of Museum of Arms and Military History (IMAM)** plaats. Het congres, dat zich vooral richt tot conservatoren, kunsthistorici, historici, studenten, restauratoren en andere museummedewerkers, is een gezamenlijke organisatie van het Koninklijk Museum voor het Leger en de Krijgsgeschiedenis (Brussel), het Musée d'Armes (Luik), het Rijksmuseum (Amsterdam) en het Koninklijk Nederlands Legemuseum (Delft). Het congres wordt officieel geopend in Amsterdam (10 juni) en komt vanaf 13 juni naar Brussel, waar het op 15 juni afgesloten wordt. De overkoepelende titel van het congres luidt: "Armaments in the Low Countries from the Middle

Ages to Present". Er zijn vijf thema's voorzien: oude wapens en harnassen; uniformen, vlaggen en militaire muziek; artillerie en vestingswerken; vuurwapens in de Lage Landen en museologie. Wie meer inlichtingen wenst, of eventueel een lezing wenst te geven, kan contact opnemen met IMAM XIV 1996, Koninklijk Museum van het Leger en van de Krijgsgeschiedenis, Jubelpark 3, 1040 Brussel (tel. 02/733.44.96, fax: 02/734.54.21)

Concerten van oude muziek

Antwerpen

Rubenshuis

Wapper 9-11

In oktober start de 47ste reeks concerten van oude muziek in het Rubenshuis en het Vleeshuis te Antwerpen. Elk concert begint om 15u.. Kaarten zijn te verkrijgen in het Rubenshuis en het Vleeshuis. Toegang: 250,-BF. Geen telefonische reservaties.

• 8 okt.: Werken van A. Piccinini, G. Caccini, C. Monteverdi, H. Purcell en J. Kapsberger door James Bowman (contratenor) en Matthias Spaeter (luit)

• 12 nov.: Muziek van Purcell, zijn tijdgenoten en zijn muzikale invloed, door het Locke Consort

• 10 dec.: Werken van J.P. Kimberger, C.L. Matthes, C. Schaffrath en C.P.E. Bach door het Paul Dombrecht Consort
Museum Vleeshuis

Vleeshouwersstraat 40

In oktober start de 47ste reeks concerten van oude muziek in het Rubenshuis en het Vleeshuis te Antwerpen. Elk concert begint om 15u.. Kaarten zijn te verkrijgen in het Rubenshuis en het Vleeshuis. Toegang: 250,-BF. Geen telefonische reservaties.

• 24 sep.: werken van L. van Beethoven door Jos van Immerseel (pianoforte) en Anne Bijsma (cello)

• 29 okt.: "Musik der Spanische Niederlande" door Musica Antiqua Köln

Beurzen

Brugge

12de Internationale Kunst & Antiekbeurs Brugge '95

28 oktober tot 5 november
De 12de Internationale Kunst- en Antiekbeurs staat in het teken van "gastronomie in de kunst". De deelnemers spelen hierop in op een originele manier: tijdens de beurs wordt Brugge het mekka van de gastronomie in de kunst.

De 12de Kunst- en Antiekbeurs heeft opnieuw plaats in de middeleeuwse hallen onder het belfort. In dit unieke historische kader zal er ook dit jaar een schat aan kunst en antiek te bewonderen zijn. Zo zal bijna de gehele Europese schilderkunst vertegenwoordigd: van de late middeleeuwen tot en met de romantiek en het impressionisme. Franse, Engelse, Nederlandse en Italiaanse meubels laten de antiek liefhebbers beslissen watertanden en wie op zoek naar aziatica komt zeker aan zijn trekken. Voorts krijgt ook antiek van bij ons, zoals Delftse faience, glas, veel juwelen en zilver, klokken, gravures en wandtapijten, een plaats. (Info: 050/35.40.07)

Kortrijk

Hallen

Doomiksesteenweg 216

• 5-12 nov.: "Classic V". 5de Internationale biënnale voor levensstijl, antiek en actuele kunst. Dit jaar werd Frankrijk met zijn rijk verleden uitgenodigd. Dagelijks van 11 tot 20u..

Toegang: 350,-BF. Info: NCMV, Lange Steenstraat 10, 8500 Kortrijk, 056/22.85.28.

Secretariaat tijdens de biënnale: 056/20.40.00

Mechelen

Speelgoedmuseum

Nekkerspoel 21, 015/55.70.75

• 24 sep.: speelgoedbeurs van 10 tot 13u.

• 17 dec.: speelgoedbeurs van 10 tot 13u.

Amsterdam

RAI

• 7-15 okt.: PAN Amsterdam is de grootste nationale kunst- en antiekbeurs in Nederland. Niet minder dan 110 prominente kunst- en antiekdealers bieden een breed spectrum van decoratieve kunst, schilderijen van Oude Meesters en van COBRA, kunst uit het Azië, Afrika en precolumbiaans Amerika.

Libramont

Libr'Art

23 september tot 1 oktober
Voor de achtste opeenvolgende keer wordt in Libramont (Belgische Ardennen) de Libr'Art Salon gehouden. Op het salon zal een breed gamma van 1200 schilderijen en beeldhouwwerken te zien zijn. In een aangename sfeer kan het publiek kennismaken met de zowat 130 kunstenaars uit verschillende landen en culturen. Gedurende het salon wordt een wedstrijd georganiseerd voor de kunstenaars-exposanten in drie categorieën: olie- en acrylverf; waterverf, pastel en tekening en beeldhouwwerken. Libr'Art opent zijn deuren op zaterdag 23 september tot en met zondag 1 oktober telkens van 13 tot 19u. Informatie: Libr'Art, Place communale 5, 6800 Libramont-Chevigny, 061/22.39.31.

Koninklijk Museum voor Midden-Afrika Tervuren

o.l.v. D.F.E. Thys van den Audenaerde
1995, reeks Musea Nostra, 28 x 21 cm, 128 blz., genaaid, ca. 250 kleurenafbeeldingen, 596,-BF.
Uitgeverij Ludion, Gent,
ISBN 90-5544-043-4

Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren is geen specifiek kunstmuseum. Vandaar wellicht dat het laat in de reeks Musea Nostra werd opgenomen. Toch bevatten de collectie niet alleen Belgische koloniale kunst, maar ook hedendaagse schilderkunst uit Zaire en schatten aan etnografische kunst. Bovendien wil het museum in de toekomst een tentoonstellingsbeleid voeren. De expositie die er momenteel is te zien, is in elk geval een voltreffer. Uiteraard besteedt deze editie aandacht aan de geschiedenis van dit Leopoldiaans museum. "Tervuren" is vooral een aardrijkskundig en natuurkundig museum waarin de diorama's met opgezette dieren, de insecten, de mineralen, de grondstoffen van Midden-Afrika... tot de verbeelding spreken, evenals de gebouwen zelf.

Militaria Belgica 1994. Jaarboek over uniformologie en krijgsgeschiedenis

Piet De Gryse (ed.)
1995, Vereniging van de Vrienden van het Koninklijk Legemuseum v.z.w.

Deze uitgave brengt artikelen met een interessant duidend karakter over aanwinsten van militaria (grenadiershelmen, zwaarden, sporen, ...). De bijdragen verschijnen in het Nederlands, Frans en Engels.

Info: Koninklijk Museum van het Leger en van de Krijgsgeschiedenis, 02/733.44.93.

Charles Degroux (1825-1870) en het realisme

o.l.v. Jan Dewilde en Jean-Marie Duvoquel
1995, Snoeck-Ducajou & zoon en Gemeentekrediet, 30 x 25 cm, 168 blz., vollinnenband met stofomslag, rijk geïllustreerd, 1.450,-BF.
ISBN 90-5066-147-7;

Dit boek is verschenen in de reeks "Monografieën over moderne kunst" van het Gemeentekrediet naar aanleiding van de voorbije gelijknamige

expositie in het Stedelijk museum van Leper. Een eerste bijdrage van Jean-Marie Duvoquel, verklaart de naam "Degroux", brengt de geschiedenis van de familie een kijk op Charles Degroux door de ogen van zijn jongste zoon en kunstschilder Henry de Groux (sic). In het artikel "Charles Degroux: leven en werk" schetst Jan Dewilde een beeld van diens leven en oeuvre. Jean-Paul Vanhove licht het ontstaan en de ontwikkeling van het realisme in de 19de-eeuwse schilderkunst toe. Hoofdmoot is evenwel het artikel van David Stark (Art Institute of Chicago) "Charles Degroux en het sociaal-realisme in de Belgische schilderkunst",

naam een synoniem geworden is. Auteur Willy Van den Bussche schreef de tekst in de vorm van een interview met de kunstenaar waardoor op de lijn van zijn verschillende verblijfplaatsen (zie titel) de evolutie in het werk van Bram Bogart een levensecht verhaal wordt. Hoofdmoot van de editie zijn de geslaagde kleurenafbeeldingen van de werken die in de expositie zijn tentoongesteld. De uitgave sluit met de lijst van de werken, een biografie, bibliografie en filmografie. Met Franse en Engelse vertaling van het interview en de biografie. De editie ontstond in nauw contact met de kunstenaar en is fraai uitgegeven. Het is het meest recente

Tijdschriften

Vlaanderen

Tweemaandelijks tijdschrift
Jaargang 44, nr. 4, september-oktober 1995
28,5 x 22,5 cm, geïllustreerd in zwart-wit, 64 pagina's.

Kunstkriticus Fernand Bonneure stelde een nummer samen gewijd aan de kalligrafie in Vlaanderen. Willy Leloup schreef een artikel over de geschreven en gedrukte letter door de eeuwen heen. Jaak Fontier onderzoekt het verschijnsel van de letter die sinds het kubisme zijn intrede deed in de moderne schilderkunst. Eén van de promotoren van de hedendaagse kalligrafie in Vlaanderen, Joke van den Brandt, geeft een overzicht van de kalligrafie sinds de Tweede Wereldoorlog. Daarop volgt een selecte galerie van 18 schrijfkunstenaars uit Vlaanderen die telkens beknopt voorgesteld worden door diverse auteurs en met als illustratie telkens een eigen kalligrafie-ontwerp. Het tweede deel van de uitgave brengt o.a. nog bijdragen over de beeldhouwers Livia Canestraro en Stefan Depuydt over het voorbije en komende operaseizoen in Vlaanderen...

Aanbod voor abonnees van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen

De Kruisoprichting van Pieter Paul Rubens

door Roger D'Hulst e.a.
1992, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 34 x 26 cm, 200 pagina's, gebonden, vollinnenband met stofwikkels, 193 kleurenillustraties.

Dit boek werd uitgegeven n.a.v. de voltooiing van de restauratie van het wereldberoemde doek van Rubens. De editie brengt een volledige en rijk geïllustreerde studie van het doek: ontstaansgeschiedenis, historische omgeving, iconografie, vergelijkingen, wetenschappelijke laboratoriumanalyses, restauratie, ...

De luxe-uitgave wordt U aangeboden tegen de gunstprijs van 1.000,-BF + 160,-BF verzendingskosten.

U kan bestellen door storting van 1.160,-BF op rekeningnummer 448-0007361-87 van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, met vermelding "Kruisoprichting". U kan daarvoor gebruik maken van bijgevoegd betalingsformulier.

waarin hij nauwgezet de oorsprong van Degroux' realisme onderzoekt: de late beïnvloeding van Courbet en de zeer opvallende invloed van de Vlaamse Primitieven. ook de impact van Degroux op de verdere ontwikkeling van de Belgische schilderkunst wordt toegelicht.

Retrospectief Bram Bogart. Paris, Roma, Brussel, Ohain, Kortenberg.

door Willy Van den Bussche
1995, Stichting Kunstboek, Brugge, 28,5 x 24,5 cm, 256 blz., garengenaaid, volledig in kleur geïllustreerd, 950,-BF.
ISBN 90-74377-28-9

Tot 24 september loopt nog de retrospectief "Bram Bogart" in het PMMK te Oostende. Heirover werd reeds bericht in de Mededelingen 95/2. Deze editie is de catalogus bij de tentoonstelling. Net zoals de retrospectieve brengt het boek een overzicht van Bogarts werk vanaf de periode 1950 (betiteld als tachistisch expressionistische werken) tot aan de materieschilderijen waarvoor zijn

overzichtwerk over Bram Bogart en wordt aangeboden tegen een prijs die de laatste twijfel zou moeten wegnemen.

Het boek wordt aangeboden tegen 950,-BF in het PMMK, Romestraat 11, 8400 Oostende; het kan ook worden besteld door storting van 1.045,-BF (950,-BF + 95,-BF verzendingskosten) op rekeningnummer 091-0110922-80 van PMMK. Bijzondere Ontvangsten met vermelding "Bram Bogart"; het boek wordt U dan ten spoedigste toegestuurd.

In uw enveloppe vindt U een folder over bovenstaande uitgave, alsook een boekenbon met een waarde van 150,-BF, geldig bij aankoop van het boek "Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen".

Dit nummer is gewijd aan de musea van Vlaams-Brabant. Daarnaast zijn er nog de rubrieken "In en om de kunst", "Poëtisch bericht" en "verbondsberichten" van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond.

Abonnementsvoorwaarden 1995

België: 850,- fr. voor 5 nummers (los nummer: 300,-fr.)
Een abonnement gaat in na overschrijving op rekening nummer 712-1102147-19 van het C.V.K.V.
Losse nummers kunnen ook op deze manier worden besteld.

TIC Tijdschrift voor Industriële Cultuur

Driemaandelijks
Jaargang 13, nr.3, deel 51
29,7 x 20,9 cm, geïllustreerd in zwart-wit, 44 pagina's + 12 pagina's middenkatem (Kontakblad VIAT)

Het jaar 1995 is het jaar van de film. Het Gentse Museum voor Industriële Archeologie en Textiel brengt nog tot 1 oktober 1995 de tentoonstelling "Film en

bioscoopzalen te Gent". Vandaar ook een uitgebreid artikel over deze bioscoopzalen in TIC aan de hand van een uit eerste-mond-getuigenis van filmoperator Albert Warie. Verder interessante en treffend geïllustreerde bijdragen over "Stedelijke milieuhinder in de pre-industriële tijd (18de-begin 19de eeuw) en over "Het venus-apparaat" (anticonceptie en geboorteregeling in de 19de eeuw).

Abonnementsvoorwaarden 1995

België: 600,- fr. voor 4 nummers (los nummer: 175,-fr.)
Een abonnement gaat in na overschrijving op rekening nummer 001-0951892-10 van VIAT (09/223.59.69).
Losse nummers kunnen ook op deze manier worden besteld.

Dada Kunsttijdschrift voor Kinderen van 6 tot 106

24 x 21 cm, volledig in kleur geïllustreerd, 52 pagina's
Stichting Plint, Eindhoven, 1994, nr. 1.
Vijf nummers per jaar.

November vorig jaar verscheen het eerste nummer van DADA, helemaal gewijd aan Piet Mondriaan, dit naar aanleiding van de Mondriaan-overzichtstentoonstelling. Het blad werd reeds 2 jaar eerder opgericht in Frankrijk met als doel om de belangstelling voor kunst en cultuur te stimuleren bij kinderen tussen 8 en 14 jaar. Het tijdschrift biedt inderdaad een interessant document over Mondriaan maar is te druk van opmaak en te omslachtig in de tekstvoering om effect te hebben op de beoogde doelgroep. De Nederlandse teksten werden gewoonweg in het Franse

stramien gegoten. Zo bleven de titels van de hoofdstukken, die in kleur zijn afgedrukt, in het Frans staan met daaronder in het klein de Nederlandse vertaling.

Abonnementsvoorwaarden 1995

België: 750,- fr. voor 5 nummers (los nummer: 200,-fr.)
Bestellen bij Lotte Vandeweerd, Anjelierstraat 77, 9000 Gent, 09/227.53.25.
Nederland: 37,5 NLG voor 5 nummers (los nummer: 10,- NLG)
Bestellen bij Plint, Postbus 164, 5600 AD Eindhoven, 040/45.40.01, fax 040/46.52.73.

Monumenten en Landschappen

Tweemaandelijks tijdschrift
Jaargang 14, nr. 4, juli-augustus 1995
29,7 x 20,9 cm, geïllustreerd in kleur en zwart-wit,
60 pagina's en 16 pagina's
Binnenkrant.

Ook in deze editie komen vier hoofdthema's aanbod:
de redding van de barokkapel van de Kinkenbergh in 's Gravenvoeren; de vallei van de Kleine Nete en de Aa tussen Grobbendonk en Herentals; een overzicht van de bouwgeschiedenis van der Ijzertoren in Diksmuide, dit naar aanleiding van de de thans aan de gang zijnde instandhoudingswerken, en thematisch daarbij aansluitend een tocht langs kerkhoven, loopgraven en bunkers in de Ypres Salient waar na de ravage van het oorlogsgeweld (WO I) een indrukwekkende

8STE INTERNATIONAAL KUNSTSALON

LIBRAMONT

**Van 23 september tot 1 oktober 95
(13 u - 19 u)**

**130 EIGENTIJDSE KUNSTENAARS
SCHILDERKUNST
BEELDHOUWKUNST
KUNSTAMBACHT**

Belgische Ardennen :

E411 Brussel-Luxembourg, uitrit 25 bis

Info : 32 (0)61 - 22 39 31

Of je nu in China, Algerije of Rwanda woont,
je loopt grote kans dat je mensenrechten geschonden
worden. Vooral als je vrouw bent.

Jij, in België, je kunt kiezen. Je draait deze bladzijde
om of je doet er iets aan. Vraag vrijblijvend de
infobrochure aan bij Amnesty International,
Kerkstraat 156, 2060 Antwerpen, tel. 03/271.16.16.

Amnesty International
Licht ze uit het donker.

Ja, mensen moeten hun rechten krijgen. Ladies first.
Stuur mij de gratis info-brochure.

Naam : .....
Voornaam : .....
Straat : ..... Nr. ....
Postnr. : ..... Gemeente : .....

De door u op dit document verstrekte informatie is bestemd voor intern gebruik in de gegevensbank van Amnesty International
vzw. zoals voorzien in de wet van 8.12.92 over de bescherming van het privéleven bij het gebruik van gegevensbanken

BRTN Departement Cultuur

Tekens op TV2, elke dinsdag om 22.45 uur

- 19.09 Live Achievement Award: S. Spielberg
- 26.09 Archeologie en wederopbouw in Libanon
- 03.10 Le dossier B
- 10.10 Two Autumns
- 17.10 Design Stories: De Schakel Baekeland
- 24.10 Design Stories: De Absolut Wodkafiles
- 31.10 Design Stories: De VW-Story
- 07.11 Design Stories: Mart Stam
- 14.11 Design Stories: Tankstations in Noorwegen
- 21.11 Keramiek in Vlaanderen
- 28.11 Aldous Huxley

Kom maar binnen

Welkom in de Onze-Lieve- Vrouwekathedraal van Antwerpen

Een jeugdeditie

van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
geschreven door de gerenommeerde jeugdauteur
Dirk Musschoot.

Met de editie, die wordt uitgegeven i.s.m.
de kathedraal van Antwerpen, brengt Openbaar
Kunstbezit in Vlaanderen een leidraad voor
een bezoek aan de kathedraal geschreven

**voor meisjes en jongens
van 9 tot en met 14 jaar.**

De uitgave voert hen mee van buiten naar binnen
en maakt hen wegwijs in de bouwgeschiedenis,
de kunstwerken, de restauratie, en de
archeologische vondsten, maar wijst hen ook
op de zin en de betekenis van de kathedraal.

De jeugdeditie telt 40 pagina's en is nagenoeg
volledig in kleur uitgegeven.

Ze zal ongetwijfeld ook de grote mensen
weten te boeien.

Voor ouders en leerkrachten, en uiteraard voor
de kinderen zelf, is deze gids een onschatbare hulp
voor een interessant bezoek aan de kathedraal
van Antwerpen.

Waar wordt de jeugdeditie aangeboden?

- Bij Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
tegen 250,-BF of 16,-NLG
- In de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal
tegen 250,-BF.

Kortingen zijn mogelijk
bij aankoop van meerdere exemplaren.

Hoe kunt U bestellen bij Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen?

- Door storting van 250,-BF op rekeningnummer
448-0007361-87 van Openbaar Kunstbezit in
Vlaanderen in Tielt met vermelding "*jeugdeditie*".
Maak hiervoor a.u.b. gebruik van bijgaand
betalingsformulier.
- Vanuit Nederland door storting van 16,- NLG
op giro van Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen
in Tielt met vermelding "*jeugdeditie*".

